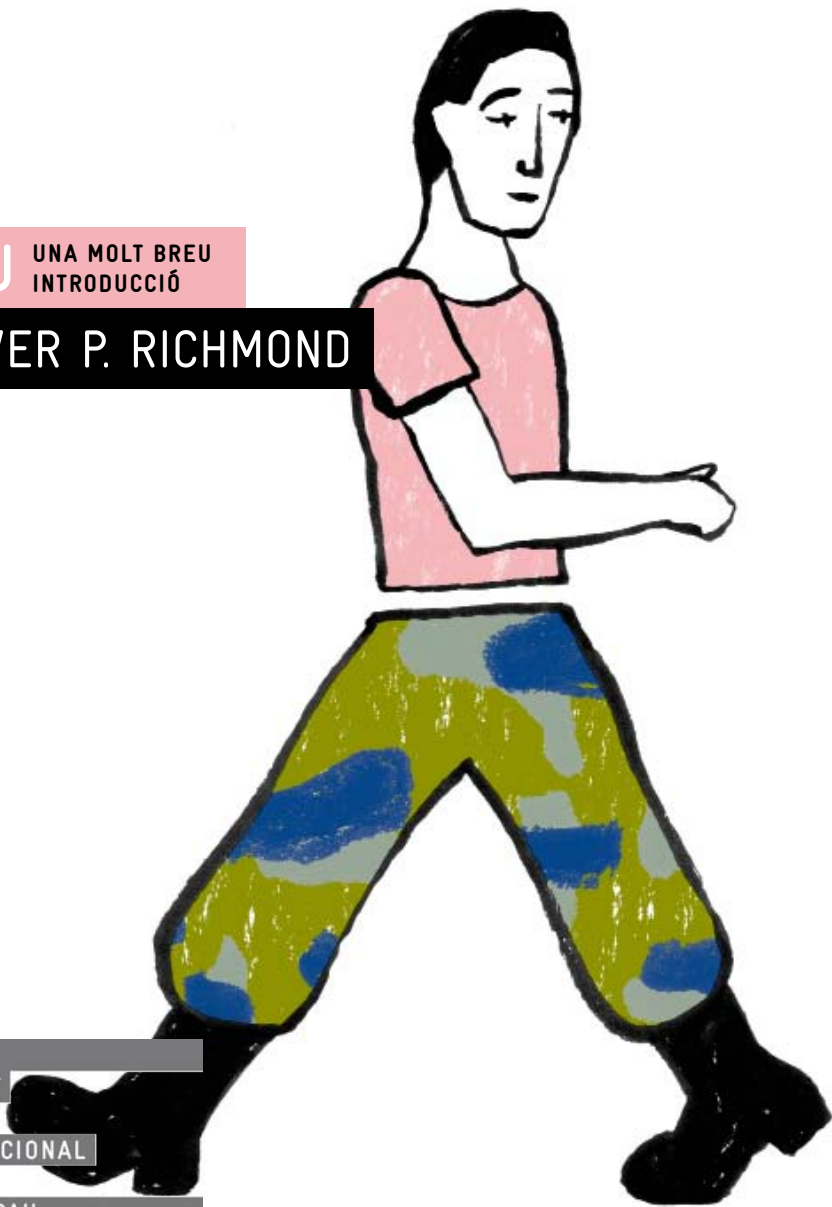

PAU UNA MOLT BREU
INTRODUCCIÓ

OLIVER P. RICHMOND

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

EINES DE PAU,
SEGURETAT I JUSTÍCIA
#20

Oliver P. Richmond

PAU

Una molt breu introducció

© Institut Català Internacional **per la Pau**

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

#20

Aquest llibre ha estat també editat en PDF i ePub seguint criteris de sostenibilitat.

Els llibres de la col·lecció «Eines de Pau, Seguretat i Justícia» volen ser, sobretot, un suport útil per a les persones que, amb diferents graus d'implicació, se senten compromeses amb el treball per la pau. Amb aquesta col·lecció volem posar a l'abast del públic llibres curts, clars i pràctics, llibres que proporcionin tant una visió crítica de les relacions internacionals i els conflictes en el món actual com orientacions i guies per a l'activisme en favor de la pau i la justícia; tot un repte que esperem assolir posant a mans dels lectors i les lectores les traduccions d'obres de reconeguda qualitat i també de producció pròpia.

Aquesta col·lecció està codirigida per Tica Font i Elena Grau.

© Oliver P. Richmond, 2014
© Institut Català Internacional per la Pau, 2017
© Pepe Ventura, per la traducció

Títol original: *Peace. A very short introduction*, 2014

Autor: Oliver Richmond
Disseny gràfic: Arianne Faber
© Il·lustració de la coberta: Arianne Faber
Realització editorial: líniazero edicions

Col·lecció «Eines de Pau, Seguretat i Justícia»

Institut Català Internacional per la Pau
C. Tapineria, 10, 3a planta
08002 Barcelona
www.icip.cat

Pau. Una molt breu introducció es va publicar originalment en anglès el 2014. Aquesta traducció al català en format electrònic és una publicació de l'ICIP d'acord amb Oxford University Press. Totes les descàrregues es faran directament des de la pàgina de l'ICIP. No és permès de fer-ne còpies ni modificacions, com tampoc cap altra forma d'ús, comunicació, distribució o explotació que no tingui l'autorització corresponent.

Oliver Richmond és doctor en Relacions Internacionals i professor del Departament de Política de la Universitat de Manchester. Va ser fundador del Center for Peace and Conflict Studies, que va dirigir entre els anys 2005 i 2012. La seva àrea de coneixement és la teoria de la pau i del conflicte, i com es vincula amb la teoria de les relacions internacionals. Ha desenvolupat activitats de recerca tant en l'àmbit acadèmic com en destacades institucions compromeses en la construcció de la pau.

Autor de nombroses publicacions, entre els seus darrers llibres destaquen *Peace Formation and Political Order* (2016), *Failed Statebuilding and Peace Formation* (2014) i *A Post-Liberal Peace* (2011).

AGRAÏMENTS

Gràcies a Mike Pugh, Alison Watson, Lucy i Carmel Richmond i Jasmin Ramovic pel seu ajut, sense oblidar els revisors anònims i unes quantes persones més, per les seves aportacions i per encoratjar-nos. També voldria expressar el meu agraïment a Andrea Keegan i Emma Ma, d'Oxford University Press, pel seu atent suport.

SUMARI

Agraïments	6
Introducció: les múltiples dimensions de la pau	8
1. Definir la pau	12
2. La pau en la història	30
3. La pau contemporània	48
4. La pau dels vencedors en la història	56
5. La pau constitucional	64
6. La pau institucional	72
7. La pau civil	84
8. Manteniment de la pau, construcció de la pau i construcció de l'estat	96
9. Formes híbrides de pau	114
Epíleg: noves agendes de pau	128
Lectures complementàries	136

Introducció: les múltiples dimensions de la pau

pau:

absència de guerra, desordre o dissensió (s'integra en la llengua anglesa en el segle XII); tranquil·litat, quietud, concòrdia (segle XIII); pacificació (segle XV).

Oxford Concise Dictionary of Etymology

Un esquema

La història de la pau és tan antiga com la història de la humanitat mateixa i, sens dubte, tan antiga com la guerra. És una trajectòria de progrés, sovint en circumstàncies molt difícils, com el present volum il·lustrarà. En la història, sovint s'ha entès que la pau implicava, com en la definició de l'*Oxford English Dictionary*, l'absència de violència manifesta o d'una guerra entre estats o, de vegades, dins dels estats mateixos. Sovint es pensa que la guerra és l'estat natural de la humanitat i que la pau, sigui com sigui, és quelcom de fràgil i fugaç. Aquest llibre qüestiona aquest punt de vista. En les seves diverses formes, la pau ha estat, amb diferència, l'experiència més habitual per a la humanitat, tal com ho indiquen els registres arqueològics, etnogràfics i històrics. Gran part de la història s'ha caracteritzat per una pau i un ordre relatius, alhora que les estructures de la seguretat, la llei, la redistribució de recursos i la justícia no han parat d'avançar. La pau ha tingut un paper central en l'experiència humana i, actualment, hi ha una versió sofisticada de la pau que ha assolit una acceptació generalitzada.

La pau es pot organitzar a escala nacional, en el si de l'estat; internacionalment, amb organitzacions i institucions d'abast mundial, o transnacionalment, amb actors l'àmbit dels quals transcendeix tots aquests nivells. La pau pot ser pública o privada. Sovint la pau ha estat un fenomen ocult, subordinat al poder i als interessos. Molts analistes prefereixen imaginar que el poder públic (dels polítics nacionals, les forces armades o els representants internacionals) és responsable de l'ordre i no de l'harmonia social, econòmica, política o cultural. A més, en l'economia política de la guerra i la violència, els polítics i els mitjans de comunicació difonen la informació per tot el món, de manera que sovint fan que la violència sigui un esdeveniment mediàtic més rellevant i rendible que la pau. Aquesta perspectiva tendeix a predominar en els punts de vista dels polítics, buròcrates i dissenyadors de polítiques internacionals que tenen el paper de resoldre problemes i gestionar les crisis. A conseqüència de les limitacions materials i temporals, aquestes iniciatives de mitigació tendeixen a ser limitades i pragmàtiques. D'altra banda, l'aspiració a llarg termini d'assolir una pau sostinguda i autònoma a través d'un procés d'abast ampli rarament s'ha complert, ni tan sols amb l'ajut combinat, en els últims temps, dels donants internacionals, l'Organització de les Nacions Unides (ONU), el Banc Mundial, les forces militars o les ONG internacionals.

Les teories i les pràctiques de pau han fet passos de gegant al llarg del temps. Tanmateix, el fet que la història de la pau, tan ubiqüa, s'expliqui tan poc afavoreix les elits poderoses que consideren la violència com una eina política o econòmica. Tampoc no hi ajuda el fet que la pau sigui un concepte força ambigu. Al llarg de la història, els governs autoritaris i els estats poderosos han tendit a imposar la seva versió de la pau tant als seus ciutadans com als d'altres estats, com quan l'URSS suprimia la dissidència entre la seva població i en la dels seus estats satèl·lit, com l'Alemanya Oriental o Txecoslovàquia. Pot ser que hi hagi una connexió molt estreta entre la pau i la guerra, com quan es desplega una força militar per fer la pau; per exemple, durant els atacs aeris de l'Organització

del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN) a Bòsnia i Hercegovina, l'any 1995, i a Iugoslàvia, el 1999. Els primers van posar fi al setge serbi de Sarajevo, que havia durat tres anys, i van conduir als acords de pau de Dayton de 1995; i els segons van posar fi a la guerra de Kosovo de 1999, en la qual els serbis havien intentat eliminar l'oposició d'ètnia albanokosovar, i va desembocar en l'establiment d'una missió de l'ONU a Kosovo. D'altra banda, tant George Orwell (1903-1950), en la seva novel·la *1984*, com el teòric social francès Michel Foucault (1926-1984) posaren en relleu els perills de la relació entre la guerra i la pau en els seus coneguts aforismes: «La pau és guerra», «La guerra és pau».

Un ventall ampli de fonts indiquen que el sorgiment de la pau està estretament relacionat amb diverses lluites polítiques, socials, econòmiques i culturals contra els horrors de la guerra i l'opressió. Normalment l'activisme per la pau s'ha basat en campanyes pels drets i per respondre a les necessitats individuals i grupals, orientades a la igualtat material i jurídica entre grups, gèneres, races i religions, al desarmament i al desenvolupament de les institucions internacionals. Això ha exigint la construcció d'associacions, xarxes i institucions locals i internacionals que convergien en agendes de consens. Durant el segle XVIII l'activisme per la pau promogué campanyes de la societat civil, organitzades internacionalment, contra l'esclavitud i, de llavors ençà, a favor de la dignitat i dels drets humans bàsics. Diversos moviments per la pau han lluitat per la independència i l'autodeterminació o pel dret a sufragi i el desarmament (el més famós dels quals és, potser, la campanya pel desarmament nuclear). La gent comuna pot, com sovint ha fet, mobilitzar-se per la pau en termes socials, mitjançant mètodes de resistència pacífica (com fou el cas a l'Índia amb l'oposició no violenta contra el govern britànic des de la dècada de 1920 fins a la independència l'any 1947).

La qüestió de quina és la «condició natural» de la humanitat, si la pau o la guerra, és controvertida. L'esquerra política sosté que hi ha una lluita constant contra l'opressió per assolir la pau i la justícia, però que només és acceptable una versió àmplia de la pau. Per contra, la dreta

afirma que la violència és endèmica i inherent a la societat humana i que, consegüentment, l'única opció pragmàtica per a l'estat consisteix en una versió restringida de la pau. No obstant això, hi ha tot un món d'evidència que mostra el desig popular d'una forma àmplia de pau. També podria ser que la societat civil estigués més sensibilitzada per les qüestions de pau que les elits, els estats, les institucions, els polítics, els responsables de les polítiques i els buròcrates. Aquest segon grup d'actors tendeix a centrar-se en un conjunt d'interessos més reduïts i alimentats per la demanda de seguretat i de guanys, mentre que la societat civil exigeix una pau quotidiana que porti prosperitat i, en absència de formes directes de poder, pateix les vicissituds de la guerra i el conflicte amb la màxima gravetat.

Aquesta obra breu exposa la història, positiva però controvertida, de l'evolució de la pau, tant en la teoria com en la pràctica (i, principalment, des de la perspectiva del Nord global). Cal tenir en compte que les tradicions de pau no occidentals, procedents de civilitzacions, religions i identitats històriques de gran importància, també han fet contribucions importants. Per bé o per mal, l'Occident ha estat una de les veus més influents en la definició de la política i l'economia de la pau, com a mínim des de la Il·lustració. Ha encapçalat el desenvolupament del que avui es coneix com a «pau liberal», en la qual s'ha basat l'arquitectura internacional posterior a la Segona Guerra Mundial i a la guerra freda. Des de principis del segle XXI s'ha imposat gradualment una pau neoliberal. Malgrat tot, les veus més crítiques o no occidentals gaudeixen cada vegada de més presència en el debat sobre la pau. Roman actiu l'esforç per refinar aquests models o per cercar alternatives millors, potser híbrides, en un món creixentment postcolonial i postliberal.

1. Definir la pau

En tant que pau, ¿no és veritat que m'elogien tant els humans com els déus com a veritable font i defensora de tot allò bo? Quina prosperitat, seguretat o felicitat hi ha que no se'm pugui atribuir? D'altra banda, ¿no és cert que la guerra és la destructora de tot i la vertadera llavor del mal?

Erasmus de Rotterdam, *Querela Pacis*

Definir la pau i les seves dimensions és difícil. No n'hi ha una sola, de definició. Un punt de partida és pensar-hi com a versió restringida, la qual cosa implica posar fi a la violència, però no resoldre'n les causes subjacents. D'acord amb aquest marc, l'actual situació a Xipre (amb les forces armades greco i turcoxipriotes) o a Corea (amb les forces nord i sud-coreanes), caracteritzada per l'afrontament quotidià de dos bàndols als dos costats d'una frontera desmilitaritzada, es podria definir com una situació de pau. Per contra, una versió més àmplia de la pau comportaria un acord de pau, un estat pacífic i una societat regida per un sol model universal. La creació de la Unió Europea a partir de les ruïnes de la Segona Guerra Mundial en podria ser un exemple, perquè en van sorgir estats molt similars. Finalment, la presència de múltiples versions de la pau implicaria la coexistència de sistemes polítics i socials molt diferents, però, alhora, d'una acceptació de les seves divergències. Potser, l'acord de pau entre Egipte i Israel l'any 1978 és un bon exemple d'aquest enfocament, en què uns estats molt diferents i la seva població, amb molts desacords i diferències molt profundes i encara vives, es reconcilien, tot i que fins a un cert punt. Un altre exemple es troba en la forma de pau que sorgeix al Timor Oriental des que acabà l'ocupació d'Indonèsia l'any 1999. Aquest

esquema segueix en part el model que planteja l'estat modern, en el qual la democràcia, la llei, els drets humans i el desenvolupament constitueixen un marc en què els conflictes són gestionats per les institucions, el dret i l'increment de la prosperitat. Tot això es combina, també, amb els costums i els sistemes d'autoritat molt diferents en l'àmbit de la comunitat, com els processos de resolució de conflictes i les formes de govern de tipus consuetudinari, inclosos els emprats històricament pels ancians, la llei consuetudinària antiga i les conegudes cerimònies tradicionals de reconciliació anomenades *tara bandu*. L'any 2013, el president del país va reconèixer la importància d'aquests enfocaments, especialment perquè són més propers a la cultura de la població que l'estat modern, i el parlament del Timor està debatent la possibilitat d'incorporar aquestes pràctiques culturals de resolució al sistema legal formal.

Cada una d'aquestes versions de la pau ofereix a la societat uns nivells diferents de seguretat i drets; una versió restringida seria bàsica, però relativament insegura, mentre que una versió més àmplia seria més complexa, però també més sostenible i, per acabar, un enfocament múltiple seria encara més complex, però estable. Hi ha, tanmateix, una pregunta central subjacent als tres tipus de pau: es fa la pau subjugant els enemics, assimilant-los i convertint-los en quelcom de similar al grup dominant o bé acceptant-los i, per tant, reconciliant-se amb allò que els fa diferents?

Segons Johan Galtung, un dels fundadors dels estudis de pau contemporanis, una «pau negativa» és l'objectiu de les versions restringides de la pau (la qual cosa seria una bona descripció del tractat de pau fallit que succeí la Primera Guerra Mundial), mentre que una «pau positiva» seria el propòsit de les versions més àmplies (la qual cosa bé pot explicar la pau europea posterior a la Segona Guerra Mundial). Un concepte més recent, el de «pau híbrida» amalgama múltiples perspectives (com les que poden estar sorgint en llocs com el Timor Oriental o Kosovo després dels conflictes de finals dels anys noranta). Una concepció restringida de la pau indica una absència de violència manifesta (com el conflicte armat

o un conflicte de baixa intensitat) tant entre estats com en el seu si. Pot adoptar la forma d'un alto el foc o d'un acord per compartir el poder, o conviure amb un sistema polític autoritari. Indica que un estat o un grup social dominen la resta, ja sigui mitjançant la violència o uns mitjans més subtils. Aquest enfocament té l'avantatge de la simplicitat, però una pau negativa sempre serà fràgil, perquè es basa en configuracions del poder en canvi constant, ja sigui en el sistema internacional o dins de l'estat. L'anomenada «violència estructural», oculta i integrada en els sistemes social, econòmic i polític, segueix sense ser abordada. Així es podria explicar per què, després de diversos altos el foc durant la primera dècada del segle XXI, el procés de pau s'ha esfondrat diverses vegades a Colòmbia: perquè els problemes fonamentals del conflicte, especialment en relació amb la distribució de la terra, la pobresa i la desigualtat socio-econòmica, no s'han abordat. Un acord de pau basat en una concepció restringida de la pau probablement no seria satisfactori més enllà del curt termini. Pot ser que la força militar o un govern autoritari mantinguin un ordre de seguretat bàsic, com a l'Alemanya Oriental durant la guerra freda, però hi romanen molts dèficits relatius als drets humans, la representació democràtica i la prosperitat.

Aquests problemes que perviuen són marcadors de violència estructural, és a dir, de violència indirecta generada per les estructures opressores del govern, la llei, la burocràcia, el comerç, la distribució de recursos o la classe social, o deguda a la pobresa o als problemes mediambientals. De fet, de vegades pot haver-hi violència estructural fins i tot en societats relativament pacífiques.

Una concepció negativa de la pau es basa en una visió del conflicte com a «inherent». És a dir, que la violència és intrínseca a la naturalesa humana, és part de la nostra biologia i, en conseqüència, és endèmica a la societat, en la història i entre els estats en l'arena internacional. Aquest tipus d'argument sol ser el producte d'observacions sobre com semblen comportar-se els animals, especialment primats (tot i que l'aplicabilitat d'aquesta evidència empírica és molt discutida). La pau negativa també es pot referir

a les tensions que el capitalisme global produeix a les societats pertorbades per la seva «destrucció creativa». Poc s'hi pot fer, tret d'alleujar-ne els pitjors excessos. Així, és fàcil compartir aquesta postura si s'adopta una visió de la història que se centri només en els seus moments més visibles i, sovint, violents, com les guerres civils o internacionals.

Si el conflicte és endèmic perquè té les arrels en la naturalesa humana, no hi ha res a fer-hi tret d'utilitzar la força per promoure interessos estratègics. Això representa una visió conservadora i en certa manera passada de moda sobre la política de la pau i la guerra. En aquests termes, la seguretat significa conservar la jerarquia d'estats preexistent, la seva sobirania territorial i un equilibri de poder entre ells, com a l'Europa del segle XIX i en el sistema del concert europeu posterior a 1815. Aquesta era l'actitud envers la guerra, el conflicte i la seva relació amb una pau negativa (amb excepcions honorables) des de l'antiguitat fins a, si més no, la Il·lustració o, potser, fins al sorgiment del feixisme a principis del segle XX. La pau existia (en certa manera com convenia a reis, reines, emperadors i diversos dictadors i des de la seva perspectiva) sobretot com a punt mort entre governants o com a victòria absoluta, entre les freqüents batalles que tingueren lloc al llarg de la història. En aquesta versió de la història, els humans són només peons dels poderosos i els seus interessos. A poc a poc, des de la Il·lustració, aquestes perspectives han estat substituïdes per enfocaments de pau positiva.

Una concepció més àmplia de la pau designa tant l'absència de violència oberta entre i dins els estats com l'objectiu de crear les condicions perquè la societat visqui sense por ni pobresa, en un sistema polític que susciti un consens ampli. Implica la satisfacció relativa de les necessitats dels membres de la societat, així com l'estabilitat de les institucions polítiques, la llei, l'economia, els estats i les regions. Representa la proverbial «vida bona» o «pau perpètua» sovint citades per filòsofs cèlebres, des d'Aristòtil (384-322 aC) fins a Immanuel Kant, filòsof liberal alemany (1724-1804). D'ençà de la Il·lustració, gran part de la història política, especialment d'ençà que el tractat de Westfàlia portà la pau a gran part

d'Europa el 1648, reflecteix un intent de desenvolupar una conceptualització científica de la pau en termes positius.

Per tant, l'argument que el conflicte és inherent a la naturalesa humana bé podria ser un mite. Aquesta història de la pau negativa es difon mitjançant l'observació equivocada de la violència dels primats i els supòsits darwinians que la natura humana segueix el mateix patró. Aquests arguments socialdarwinians afavoreixen aquells que controlen els recursos i el poder, una coalició conservadora i elitista. Per contra, fins i tot en el món animal, els primats mostren impulsos d'ordre social i pacificació. Es pot, doncs, afirmar que, de fet, la pacificació ha estat l'activitat més comuna de la humanitat al llarg de la història. Com que totes les societats han patit el conflicte a diverses escales, totes han desenvolupat mètodes sofisticats per fer la pau, des d'institucions socials fins a processos jurídics formals i institucions de govern públic. En contra del punt de vista de la inherència, el conflicte i la guerra són comportaments apresos. L'acció humana pot evitar o alleujar el conflicte a través de les institucions, els compromisos i acords, la redistribució de recursos i l'educació. Aquesta perspectiva ha donat forma, durant el segle XX, a l'esforç per construir una pau positiva, definida com l'estabilitat a llarg termini, la sostenibilitat i la justícia social. A partir d'aquesta concepció es va desenvolupar la mediació (com l'efectuada pel president nord-americà Carter després de la guerra de 1974 a l'Orient Mitjà entre l'Egipte i Israel), les accions de manteniment de la pau (com a Xipre, el Congo i molts altres països), la resolució i la transformació de conflictes (àmpliament aplicades en l'àmbit de la societat civil) i la construcció de la pau (com a Cambodja i Bòsnia i Hercegovina durant la dècada de 1990). Aquestes estratègies s'han basat sovint en garanties de seguretat, com les ofertes pels Estats Units o l'OTAN.

En una narrativa pública o oficial de la història tendeixen a predominar-hi les elits (reis, reines, emperadors, polítics, militars, figures religioses, els molt rics i, més sovint, de sexe masculí). Tanmateix, també hi ha un recull privat de la història quotidiana que presenta una concepció més

matisada de la societat i la història humanes. En aquest recull privat es fa visible una pau positiva com la que es troba en la vida diària, potser similar a la «vida bona» d'Aristòtil. Aquesta tendència de pacificació social i «natural» potser és menys visible que les ruptures causades per la violència, però representa l'activitat de la vida quotidiana i les contribucions al desenvolupament de les institucions polítiques i internacionals, des dels parlaments al sistema de l'ONU.

Des d'aquest punt de vista, els avenços contemporanis en el pensament de la pau han anat molt més enllà de la pau negativa per endinsar-se en una recerca sobre la forma que podria adoptar una pau per ser emancipadora, quotidiana i empàtica en diferents contextos socials concrets de tot el món (des de l'Afganistan fins a Libèria, per exemple), així com dins l'arquitectura del sistema internacional contemporani. En conseqüència, hi ha hagut allunyament respecte dels conceptes tradicionals de la seguretat que atribuïen a l'estat el pes de la responsabilitat d'assegurar el seu territori i la seva sobirania, com sostenia Max Weber (1864-1920), un dels fundadors de la sociologia. Aquesta perspectiva ha estat substituïda en els últims temps per una versió de la seguretat que se centra en els éssers humans més que no en l'estat.

Una pau positiva

Una pau positiva, acompanyada de conceptes com la «seguretat humana» (que, l'any 1994, un dirigent del Programa de l'ONU pel Desenvolupament va definir com «l'absència de por i l'absència de necessitat»), constituiria una prioritat més important que la seguretat de l'estat, mentre que els arguments que sostenen que, en la societat, la violència és apresada, en lloc d'innata, impliquen que el conflicte es pot resoldre d'una manera mútua i consensual. Per tant, és possible que sorgeixi una forma més àmplia i inclusiva de pau. Es pot eliminar la violència directa i estructural. Aquesta pau és acceptable per la gent comuna en l'àmbit quoti-

dià, no només per les elits polítiques i econòmiques en funció dels seus interessos. És una situació que transcendeix les qüestions de seguretat bàsiques relatives al poder, al territori i als recursos materials i ofereix una pau similar a les vides quotidianes de moltes persones a les democràcies liberals desenvolupades, en les quals la seguretat, la llei, l'ordre i la prosperitat, en termes comparatius i relatius, són la norma. En aquestes condicions es poden assolir la justícia social (drets humans, representació democràtica, igualtat material relativa i prosperitat), la rendició de comptes dels estats i les elits i també la pau entre els estats.

Aquesta versió de gran qualitat de la pau rarament s'ha aconseguit després de la guerra, si no és amb una perspectiva a llarg termini, com després de la Segona Guerra Mundial en el cas de la majoria de països afectats. Aquest punt de vista descarta que el conflicte sigui inherent a la naturalesa humana i, per tant, que sigui inseparable dels estats i les institucions, i sosté així que el conflicte el poden resoldre plenament les persones, els estats i les institucions. L'ésser humà té la capacitat d'entendre per què neix el conflicte i de desenvolupar tot un ventall d'iniciatives innovadores per respondre-hi. Aquests humans pacifistes no se subordinen als poderosos, sinó que són persones que es comprometen políticament en arquitectures, institucions i campanyes de pau, tant locals i quotidianes com transnacionals o internacionals. És un enfocament rellevant perquè parteix de la premissa que la naturalesa i les causes del conflicte procedeixen de moltes dinàmiques diferents; per exemple, dinàmiques socials, econòmiques, polítiques, militars i de recursos –com les diferències identitàries, ètniques o de classe–, unes institucions polítiques injustes –dèbils o poc representatives–, o la competició per recursos com la terra, el petroli, els minerals o la mà d'obra.

Unes causes múltiples i entrelaçades com aquestes requereixen respostes multidimensionals i sofisticades, si el que es vol és resoldre el conflicte. A conseqüència d'aquesta línia de pensament, les relacions internacionals, la ciència política i la recerca sobre la pau i el conflicte, així com el dret, la sociologia, l'antropologia, el desenvolupament i l'econo-

mia, han esdevingut, tots ells, essencials per comprendre plenament les condicions necessàries per assolir la pau en els nostres temps.

El concepte d'una pau positiva ha estat rellevant en les polítiques, perquè reflecteix les creixents exigències de la població en termes de drets i de necessitats a satisfer, així com l'imperatiu que es prestin els serveis públics essencials per superar les diferències identitàries, religioses, materials, ideològiques i territorials que històricament i freqüent han desencadenat la violència. Influeix en com s'entén el conflicte i com hi responen els estats i les diverses organitzacions internacionals i regionals: l'ONU, el Banc Mundial i els donants internacionals o els governs, especialment els de l'OCDE i el G20, així com la Unió Europea. Aporta «unes coordenades essencials per a les polítiques» que els permeten satisfer els seus electorats i ciutadans.

Una altra alternativa a la pau positiva consisteix en les múltiples concepcions de la pau que existeixen en els diferents estats, cultures i societats de tot el món. La majoria de societats, per més «modernes» o «tradicionals» que siguin, en tenen la seva versió pròpia. Aquestes visions sovint engendren concepcions diferents o, si més no, matisades de l'harmonia social, la prosperitat econòmica, les institucions polítiques i la llei, així com del respecte a les seves tradicions socials i la identitat. Permetre la coexistència entre entitats diferents que practiquen formes diferents de pau requeriria una mediació entre elles i una cooperació a escala social, estatal i internacional. Probablement, aquesta és la propra frontera a franquejar per la teoria i les pràctiques de la pau en la seva cerca de formes més avançades.

Si guina sigui la definició de la pau, sempre ha atret la innovació i la radicalitat tant en el pensament com en l'acció (sovint de naturalesa heroica) i ha propiciat la millora de les institucions i les pràctiques. Malgrat que al llarg de la història hi ha hagut debats intel·lectuals sofisticats sobre la pau, sovint la pau ha estat definida pel poder i no per la justícia.

La història de la pau en el pensament occidental, sovint «eurocèntric», va del pensament del filòsof grec Plató a la creació de l'OTAN

després de la Segona Guerra Mundial, la història recent de la integració europea i els seus intents de desenvolupar la cooperació regional entre antics enemics. D'ençà que existeix, l'ONU (sovint mitjançant l'Assemblea General o els seus nombrosos organismes) ha recopilat i publicat documents, informes i resolucions basats en un consens global ampli. Aquestes publicacions apuntaven a estratègies dissenyades per abordar la connexió adversa entre el poder i la pau: des dels seus programes a favor de les «cultures de pau», el dret a la pau, la necessitat de «nous ordres econòmics» i els drets econòmics, socials i culturals, fins a la independència, l'autodeterminació, el desenvolupament i la construcció de la pau. En tots els casos, feien una crida a la igualtat (en termes d'identitat i de gènere), l'autodeterminació, la participació, la cooperació, la justícia social i el desenvolupament. Han donat suport al dret a la cultura, la societat i el treball, així com a triar la identitat pròpia. Han fet una crida a favor d'un sistema d'estats internacional emmarcat en els interessos de la pau positiva, en lloc de la pau negativa, els interessos o el poder. Els representants de gran part de la població mundial han signat aquests documents, però aquest consens global, polític i científic s'ha oblidat amb facilitat. Per tant, l'evolució de la pau ha estat lenta i, en lloc del sorgiment d'una pau única, positiva i universal, aquest procés sembla conduir a un sistema entreteixit de múltiples «paus». Aquest fet, en els termes més senzills, podria quedar reflectit en l'àmplia varietat d'estats que coexisteixen actualment, des de les democràcies liberals occidentals fins al capitalisme autoritari de la Xina, els estats del Golf Pèrsic o les nombroses democràcies en vies de desenvolupament amb poblacions que presenten configuracions d'identitat i religió molt diferents, com ara el Brasil o Sud-àfrica i d'altres com Sri Lanka, Cambodja o Colòmbia.

En l'era contemporània s'empren termes més actius com «construcció de la pau», «resolució de conflictes» i «construcció de l'estat» que sovint substitueixen el mot «pau», especialment per boca dels acadèmics i els polítics. El concepte contemporani de la pau s'ha eixamplat més enllà de la sola absència de violència. En el si del sistema de l'ONU els polítics

solen acceptar que haurien d'abordar les causes profundes del conflicte. Així mateix, s'ha associat la pau amb la resistència activa davant d'algunes formes subtils de dominació i les desigualtats que sovint produeix el capitalisme global. Cal tenir en compte que les corporacions extractives multinacionals són, amb freqüència, les primeres empreses a arribar a països en situació de postconflicte després d'un acord de pau, per explotar-ne els recursos naturals.

Les guerres del passat han deixat en les nostres vides algunes distorsions implícites que no sabem reconèixer. No obstant això, fins avui la pau és l'estat predominant, pel temps que ha ocupat, en la història de la humanitat. El temps de pau no reflecteix només l'absència de violència, sinó també els aspectes rutinaris de la vida diària. Per una mirada entrenada a analitzar el conflicte militar, pot ser que aquests aspectes de la pau no tinguin conseqüències; els elements més amplis de la pau, que Sant Agustí (conegut també com Agustí d'Hipona), el teòleg llatí dels segles IV i V dC, denominava «la tranquil·litat de l'ordre», sovint es donen per descomptats. En l'experiència humana, la pau és l'aspecte amb més presència a llarg termini, encara que pugui semblar banal, quotidiana i corrent, o sigui presentada com a tal.

Enfocaments teòrics de la pau

Algunes línies de pensament importants convergeixen a l'entorn de diversos enfocaments teòrics de la pau: l'un se centra en la constitució de l'estat; l'altre, en el paper de les organitzacions internacionals; un tercer, en la filosofia subjacent a la pau i el quart, en els moviments socials de pau originats en la societat. La pau també ha tingut connotacions religioses, derivades de la manera que tenen les diferents religions d'abordar la violència i promoure la tolerància al llarg de la història. Aquestes opinions inclouen conceptes com «guerra justa», «autodefensa», «noviolència» i «pacifisme», basats en la filosofia cristiana, budista i hindú.

Algunes teories, dinàmiques i temes generals i rellevants en l'anàlisi històrica de la pau reapareixen en l'àmbit teòric. L'enfocament més conegut en la teoria política és l'anomenat realisme polític. Entre els seus representants hi ha autors com Sunzi (antic estratega militar i filòsof xinès del segle VI aC, autor de *L'art de la guerra*¹ i sovint conegut com Sun Tzu), Tucídides (un antic historiador grec del segle V aC que, per les seves experiències en la guerra del Peloponès entre Esparta i Atenes, sostenia que en la guerra l'important era el poder, no la moralitat) i l'esmentat Agustí d'Hipona (filòsof i teòleg llatí durant l'imperi Romà tardà, el segle V dC). El realisme se centra principalment en el poder militar (i, més tard, econòmic) dels estats.

Maquiavel, historiador, polític, diplomàtic i filòsof italià establert a Florència durant el Renaixement, temia que la pau conduís al desordre i fes necessària una resposta militar (del seu famós llibre *El príncep*, publicat vers 1532):

Un príncep savi hauria d'observar algunes d'aquestes normes i mai no restar ocios en temps de pau, sinó incrementar amb habilitat els seus recursos per poder-ne disposar en cas d'adversitat, de manera que, si la fortuna se li gira en contra, estigui preparat per enfrontar-s'hi. (Capítol XIV)

Tanmateix, l'opinió estesa que l'antiguitat es definia per l'acceptació de la inevitabilitat de la guerra és potser equivocada. Fins i tot Maquiavel, al qual normalment s'associa amb el poder i els interessos, creia que les eleccions eren necessàries i que la pau hauria de ser justa i voluntària.

Més tard, en el marc de la filosofia de la Il·lustració, *Leviatan* (1651), de Thomas Hobbes, plantejava la teoria del contracte social, que incloïa la necessitat de la representació política, els drets individuals i unes de-

1. Nota del traductor. Quan l'autor cita obres, si el llibre ha estat traduït al català, s'ha optat per posar-ne el títol en català; en cas contrari, s'ha deixat inalterada la referència, sovint en anglès o llatí, acompanyada de la traducció al català.

terminades concepcions de la societat civil. Basant-se en la seva experiència en la guerra civil anglesa, Hobbes defensava un contracte social entre la població i un sobirà absolut (anomenat «Leviatan» en referència a un monstre bíblic). Considerava que una «guerra de tots contra tots» exigia un Leviatan, representat per un govern central fort.

El pensament realista entenia la pau com una via relativament estreta que definia com la simple absència de violència manifesta. Malgrat tot, sí que podia conviure amb la violència estructural. Alguns acadèmics i figures polítiques contemporanis pertanyents a aquesta tradició, com Henry Kissinger (nascut l'any 1923, acadèmic i secretari d'estat dels presidents Richard Nixon i Gerald Ford), marcats per les experiències viscudes durant la Segona Guerra Mundial i la guerra freda, sovint veuen la pau com un equilibri de poder entre estats.

Un altre enfocament important es basa en crítiques antigues contra el militarisme, precedides pels arguments de Confuci (filòsof xinès del segle VI aC), segons el qual la guerra no crea la pau. El govern s'hauria de centrar en el benestar de la població, no a fer la guerra. Atesa la legitimitat i l'atractiu de la pau, sovint ha estat central per al relat de tota civilització sobre el seu lloc al món. En el cas de la Xina, el mateix Confuci sostenia que l'«harmonia pacífica» unia la societat. Formulà el famós aforisme segons el qual la pau s'estenia del cor a la família, després a la societat i, d'allà, al món. El taoisme també connectava l'harmonia interior amb la social i col·lectiva, la qual cosa requeria també, casualment, una norma de no-interferència. En la història de la Xina, fins i tot durant el període dels Estats Combatents hi havia veus cèlebres que condemnaven la guerra (i les proposicions realistes de Sunzi) a favor dels mèrits de la pau. Confuci, amb la seva al·lusió a les «virtuts civils», en fou un dels exemples més famosos: entre d'altres sàvies afirmacions, en el seu llibre *Analectes* Confuci instava el lector a «[recompensar] el dany amb justícia i [recompensar] la bondat amb bondat». En temps més recents, s'ha recuperat la seva obra com a símbol del «desenvolupament pacífic» contemporani de la Xina.

Des de la Grècia clàssica fins a la Xina antiga, era la guerra el que distorsionava l'ordre pacífic i «natural», i no al revés. El respecte, les virtuts civils, el bon veïnatge, la cooperació, la moralitat, el comerç, el bon govern, l'afinitat i els tractats són les idees centrals de les primeres representacions de la pau. Un altre tret del pensament originari sobre la pau raïa en la relació entre el govern i els ciutadans, des de Plató en endavant. D'acord amb *La República* de Plató, un «rei filòsof» que exerceix el seu judici pel bé de tots s'inclina per la pau, per molt difícil que sigui. A més, en la filosofia grega antiga de prop del segle III aC, amb els epicuris va cristal·litzar una preocupació creixent per les condicions quotidianes de la gent comuna, mentre que els estoics rebutjaven les passions de la cobdícia, la ira o la luxúria i cridaven a l'autodisciplina i la solidaritat. Fins i tot en aquesta fase inicial, les persones es mobilitzaven per la pau i s'adonaven que el seu entorn local i social era crucial, que la pau exigia diferents tipus de perspectives i que tenia una dimensió internacional.

Aquests enfocaments anaven associats a qüestions relatives a l'abundància i la dignitat (com exemplifica la deessa grega Irene, que era la personificació de la pau i que l'art sovint ha representat com una bella i jove filla de Zeus, portadora d'una cornucòpia). També indicaven un rebuig de la guerra mitjançant diverses estratègies, com s'exemplifica en l'obra còmica *Lisístrata*, d'Aristòfanes. Finalment, la Grècia antiga produí un corpus històric de tractats de pau diplomàtics que reflectia aquestes concepcions, les quals adoptaren formes encara més refinades i generalitzades, amb el propòsit d'una «pau comuna».

Una altra contribució a aquest procés es basava en el pensament del pensador cristià Agustí d'Hipona que, al seu torn, reflectia una tradició històrica més dilatada, la de l'anomenada «guerra justa». En la seva obra *Summa Theologica* escrivia:

És habitual definir la guerra justa com aquella amb la qual es vengen greuges, quan cal castigar una nació o un estat perquè es nega a esmenar el

mal infligit pels seus súbdits o perquè es nega a restaurar el que s'havia confiscat injustament.

Més endavant, Tomàs d'Aquino (1225-1274 dC) va desenvolupar aquest argument. La guerra es considerava justa si era en defensa pròpia, castigava una agressió (però no constituïa una venjança), era empresa per les autoritats o constituïa l'últim recurs. En última instància hauria de conduir a la pau. Aquest marc de pensament ha sobreviscut en les relacions internacionals fins avui, reinventat com a intervenció humanitària –a Bòsnia i Hercegovina durant la dècada dels noranta– i com a guerra de canvi de règim –a Iraq durant la primera dècada del segle XXI. D'acord amb aquest influent punt de vista, la guerra justa contribuïa a la pau i la pau era, en si mateixa, un resultat natural i necessari de la guerra. El corrent de pensament de la guerra justa influeix en el debat polític actual, encara que sigui indirectament, com durant la invasió de l'Iraq de 2003.

Algunes teories com l'idealisme i el liberalisme mantenen una relació estreta amb aquests debats i sovint s'associen amb les teories d'Immanuel Kant i el seu pla d'una «pau perpètua».

El concepte de la pau també s'ha enriquit amb el pensament marxista sobre l'opressió, el poder i la lluita de classes, l'explotació i el canvi revolucionari, impulsats, almenys en part, per actors de base. En conseqüència, han sorgit concepcions de la pau que inclouen la justícia social i l'emancipació, amb implicacions importants per als pobres, les dones i els nens. (La idea d'un canvi revolucionari violent, associat a algunes variants del marxisme, planteja un difícil interrogant pel que fa a la pau.) També ha estat important la concepció gramsciana del potencial de mobilització dels actors de base en favor dels seus drets.

Cal posar en relleu una divisió en les concepcions de la pau que tenen les diferents escoles d'estudis de pau d'arreu del món. Algunes hi veuen algun aspecte que contribueix a mantenir l'ordre mundial liberal i capitalista dominant, la qual cosa, fora del Nord global, a parer de molts és una pau negativa. Els enfocaments més crítics consideren que la pau

està connectada amb la justícia social i l'emancipació (és a dir, els drets humans, la igualtat, la solidaritat i la sostenibilitat), els requisits d'una pau positiva. Hi ha qui sosté que, en la governança global, hi predominen les normes i les institucions eurocèntriques, sovint en detriment de la població en general. Per descomptat, la majoria d'escoles afirmen que el seu objectiu és una pau positiva. La majoria d'aquests arguments són crítics amb els enfocaments realistes sobre la pau. També hi ha una perspectiva postmoderna que assenyalava la necessitat de la justícia social, les formes participatives de la democràcia, els drets humans, la igualtat i l'autonomia. Aquests punts de vista, a més, pressuposen que no hi ha una perspectiva que tingui un monopoli en la definició de la pau; per tant, les múltiples formes han de coexistir.

Hi ha un ventall de teòrics crítics i postcolonials que van preveure les exigències creixents que s'imposarien sobre el concepte de la pau. En alguns casos, posaven l'accent en els drets i les necessitats de la humanitat, els problemes derivats del neoliberalisme i el capitalisme global, els biaixos inherents al liberalisme i la capacitat dels pobles de mobilitzar-se per la justícia social, la igualtat i la llibertat. En formaven part, entre molts d'altres: Paulo Freire (1921-1997), un filòsof brasiler que escrigué *Pedagogia de l'oprimit*; Frantz Fanon (1925-1961), un escriptor francoalgerià les obres del qual inspiraren els moviments d'alliberament anticolonial; Homi Bhabha (1949-), un teòric postcolonial que mostrà com la forma de resistència dels pobles colonitzats front al poder del colonitzador feia sorgir mares polítics híbrids; i Amartya Sen (1933-), un economista indi que guanyà el premi Nobel d'economia l'any 1998 i que ajudà a crear l'índex de desenvolupament humà de l'ONU, que compara i classifica l'estat de desenvolupament de cada país. Aquestes visions més crítiques de la pau intenten revelar el poder i el seu funcionament, i implantar una forma més justa de política nacional i internacional, més susceptible de conduir a una pau positiva o, fins i tot, híbrida.

Malgrat tot, hi ha una teoria que ha dominat el debat contemporani sobre la pau: la teoria liberal de la pau, segons la qual la democràcia

garanteix que la política nacional en els estats sigui pacífica. Acompanyada del lliure comerç, la democràcia també garanteix que els estats no entrin en guerra els uns amb els altres, d'acord amb l'única «lleï» de les relacions internacionals, d'acord amb la qual els estats democràtics no s'enfronten entre si (sinó que cooperen i comercien); per tant, condueix a un ordre internacional i regional relativament pacífic, malgrat que sigui, tal vegada, imperfecte. Aquest argument s'ha emprat sovint per explicar l'estabilitat d'Europa després de la Segona Guerra Mundial, en contraposició amb la seva història anterior.

En l'àmbit internacional la pau liberal ha rebut el suport de les institucions internacionals, que durant el segle XX van facilitar la cooperació entre estats davant problemes com el desarmament i el control de l'armament i que es posicionaren a favor del lliure comerç i de l'existència d'unes normes, regles i lleis comunes. Des del final de la guerra freda l'any 1990, Occident ha reiterat un argument relacionat amb l'anterior, és a dir, que la pau requereix el següent: estats democràtics i que observin els drets humans, el lliure comerç, un reconeixement cosmopolita de les diverses identitats i la coexistència en l'àmbit de les comunitats. S'ha assolit un consens polític i acadèmic a l'entorn d'aquests factors, especialment al Nord global. Al Sud global s'ha anat consolidant un consens similar, tot i el fet que el Sud no s'ha beneficiat de la mateixa manera de les condicions econòmiques mundials.

Aquest pensament ha seguit evolucionant amb les contribucions addicionals de personalitats liberals contemporànies, tant de l'àmbit del pensament (com els acadèmics nord-americans John Rawls, Michael Walzer i Michael Doyle) com de la política. Els representants d'aquest corrent també han relacionat la pau liberal de Kant amb la capacitat de fer una «guerra justa» (la qual cosa significa que les guerres, sovint denominades «intervenció humanitària» o «canvi de règim», poden ser legítimes si contribueixen a la no-proliferaçió d'armes i protegeixen els drets humans, la democràcia i l'estat de dret).

La pau liberal tenia l'objectiu d'equilibrar els interessos dels estats i les societats i de mantenir alguns interessos de les elits, però també, en gran manera, d'alleujar els problemes de la societat; tot això dins d'una arquitectura internacional de pau determinada per les organitzacions i el dret internacionals. Representa, doncs, un equilibri entre la llibertat, la justícia social i la regulació mútua, dissenyat per evitar la guerra i el conflicte dins les nacions. No respondre als problemes relatius a un o diversos d'aquests apartats essencials pot socavar una forma positiva de pau. Encara que sigui imperfecta, aquesta forma de pau representa probablement una de les més sofisticades de la història.

El marc de la pau liberal es pot dividir en diverses tradicions intel·lectuals i pràctiques:

- La **pau dels vencedors**, caracteritzada perquè el guanyador d'una guerra imposa una pau negativa.
- La **pau constitucional**, basada en el fet que la democràcia i el lliure comerç són trets fonamentals de la constitució de qualsevol estat pacífic (la qual cosa contribueix a la pau positiva).
- La **pau institucional**, en la qual unes institucions internacionals, com l'ONU, les institucions financeres internacionals (p. exemple, les institucions de Bretton Woods) i els donants estatals actuen per mantenir la pau i l'ordre d'acord amb un marc de dret internacional acordat mútuament (la qual cosa contribueix a la pau positiva).
- La tradició de la **pau civil**, d'acord amb la qual les organitzacions de la societat civil, les ONG i els moviments socials nacionals i transnacionals treballen per revelar i rectificar els processos o la injustícia històrics que generen un risc de guerra (la qual cosa contribueix a la pau positiva).

L'actual fragilitat de l'ordre posterior a la guerra freda ha tornat a reobrir la pregunta: què és la pau? Hauria de seguir el model occidental de la pau liberal o hi ha altres alternatives? En el segle XXI, sembla que en

la política internacional hi ha esdevingut predominant una pau liberal més centrada en la desregulació i les reformes envers el lliure mercat que en els drets humans i la democràcia. No obstant això, hi ha el dubte generalitzat que no compleixi els criteris necessaris per considerar-la una forma de pau positiva.

2. La pau en la història

La pau brilla sobre els afers humans com el sol primaveral. Els camps són cultivats, els jardins floreixen, s'alimenten els ramats en mil turons, sorgeixen nous edificis, flueix la riquesa, somriuen els plaers, creixen la humanitat i la caritat, les arts i les manufactures senten l'escalfor genial de l'encoratjament i els guanys dels pobres són més generosos.

Erasmus de Rotterdam, *Querela Pacis*

Introducció: fonts històriques diverses

Les guerres, els conflictes i els aixecaments de les dues darreres dècades a l'Afganistan, l'Iraq, l'Orient Mitjà i l'Amèrica del Nord, entre d'altres, il·lustren la rellevància de la violència en les relacions internacionals contemporànies. No obstant això, en contra del que de vegades es creu, la pau no és ni un «invent modern» ni és especialment rara; queda clar a tenor d'un vast corpus de fonts històriques, socials, religioses, polítiques i econòmiques, artístiques i culturals, així com teories, filosofies i polítiques. En molts casos, si no en tots, il·lustren la naturalesa integral de la pau en el teixit de la vida diària, la societat, l'estat i les relacions internacionals al llarg de la història. Sovint també indiquen l'aspiració a una forma positiva o híbrida de pau per substituir les formes negatives de pau existents.

Històricament, la pau ha estat invocada de moltes maneres diferents. Es creu que el Cilindre de Cir (segle VI aC) constituïa una antiga declaració persa dels drets humans. La pau també figura en la filosofia política

antiga, com en el pensament de Confuci (551-479 aC). En la literatura clàssica, com a *Lisistrata* (c. 411 aC) d'Aristòfanes, Lisístrata convenç les dones de Grècia de negar tota prerrogativa sexual als seus companys sentimentals, per obligar els homes a negociar la pau. La pau és el teló de fons de documents jurídics com la Carta Magna fundacional d'Anglaterra (1215), que protegia els homes i la propietat davant la llei. Sempre hi ha hagut un «art» de la pau, com en les obres *Al·legoria del bon govern* i *Al·legoria del mal govern* (1338-1339), d'Ambrogio Lorenzetti, pintor del Renaixement. També hi ha un enfocament literari de la pau, com en l'obra *Querela pacis* [*La queixa de la pau*], d'Erasmus de Rotterdam, en l'època de la Il·lustració; en aquesta obra una personificació de la pau es queixa que la deixen de banda i la tracten injustament.

És molt estesa la creença històrica que la humanitat no pot realitzar el seu potencial sense pau. Existeix una «voluntat de pau» de la mateixa manera que també hi ha una «voluntat de poder» nietzschiana. Erasmus ho expressava amb eloqüència en l'epígraf d'aquest capítol. Malgrat que sempre hi haurà conflicte i interessos particulars, la societat hi respon en tot cas mobilitzant-se per la pau.

Dimensions essencials de la pau en la història

A l'antiga Mesopotàmia es va reconèixer que la pau protegia la vida, la llei i els costums, mentre que la guerra era agressiva i creava un risc de represàlia, com mostra el Mosaic d'Ur (2650 aC). D'una manera similar, en el poema heroic *Gilgamesh*, l'heroi cau per la seva incapacitat per mantenir la pau. La implicació és clara. Com en moltes religions del món, una propensió històrica envers la noviolència (encara que, de vegades, després de la victòria en una guerra), la il·lustració, l'honestat i la integritat es presenten, en general, com aspectes crucials per tal d'assolir una pau que comenci en la comunitat i la vida diària i s'estenguin després al món.

Des d'una perspectiva popular, la concepció predominant de la pau es basa en una «pau del vencedor» (en forma negativa) o una «forma ideal». A *La República* de Plató (428/427-348/347 aC), Sòcrates repetia l'opinió que la veritat representa una forma ideal associada amb la «bontat». Les persones, les comunitats, els líders, els estats o els imperis sovint s'adhereixen a una forma de pau tan ideal com aquesta.

Per tant, els tractats de pau han influït en la història humana tant com les guerres o la successió de reis, reines, emperadors, dictadors o dirigents electes. Els exemples corresponents van del tractat de Kadesh (c. 1274 aC), entre els imperis hittita i egipci, a l'acord de pau complet signat entre els dos bàndols enfrontats al Sudan l'any 2005. El tractat de pau era d'ús comú per posar fi a les guerres i estabilitzar les regions: n'hi ha exemples cèlebres com la *Pax Nicephori* [pau de Nicephori] de 803 dC, entre l'emperador romà Carlemany i l'imperi Bizantí; el tractat de Venècia de 1177 entre el Papa, les ciutats estat de la Lliga Llombarda del nord d'Itàlia i Frederic I, emperador del Sacre Imperi Romanogermànic; o el tractat de pau perpètua entre Anglaterra i Escòcia de 1502, signat per Jaume IV d'Escòcia i Enric VII d'Anglaterra que posava fi, si més no temporalment, a dos-cents anys d'enfrontaments bèl·lics esporàdics entre tots dos països. Potser, el més significatiu de tots fou el tractat de Westfàlia de 1648, que posà fi a un cicle de guerres europees. Un altre exemple el trobem en el tractat de pau de París de 1783, que atorgava als Estats Units la independència del Regne Unit; o en el més famós, el tractat de Versalles o pau de París de 1919, signat després de la Primera Guerra Mundial; i la Carta de Nacions Unides de 1945, que essencialment era un tractat de pau per al món contemporani. Entre els exemples més recents hi ha l'acord de Camp David entre Egipte i Israel l'any 1978, que posà fi a un cicle de guerres entre tots dos estats; els acords d'Oslo entre Israel i els palestins l'any 1993; i l'acord de Dayton per a Bòsnia i Hercegovina de l'any 1995, que, mitjançant la pressió dels Estats Units, va posar fi al conflicte entre serbis, bosnians i croats després de tres anys de guerra.

Les concepcions de la tolerància religiosa també solen estar vinculades amb la pau, com es reflecteix en la cristiandat, per exemple, en la noviolència i el pacifisme. D'una manera similar, hi ha els conceptes budistes i hindús de *shanti* i *ahimsa*, que representen primer una pau interior i, tot seguit, una pau més àmplia. L'islam i els sufis presenten una concepció de la pau com una recerca interior de cada persona que, un cop assolida, pot conduir a una «pau externa». Tant l'hinduisme com el budisme, el cristianisme, el judaisme i l'islam presenten arguments d'aquesta mena de diverses maneres. El judaisme associa la pau amb una identitat limitada a una confessió religiosa en el marc d'una pau universal. Més endavant el cristianisme fou cèlebre per beneir els seus pacificadors. L'islam exigia que qualsevol intent de pacificació fos sempre recíproc i que els individus estiguessin en pau perquè pogués sorgir una pau més àmplia. Així mateix, la majoria de religions també han alertat dels «falsos pacificadors». A partir del segle X, un moviment organitzat per l'Església catòlica anomenat «Pau de Déu», pressionava les elits i els senyors de la guerra feudals perquè es comprometessin amb la pau i no amb la guerra. Cap al segle XI s'havien celebrat a França diversos concilis de pau amb el suport del Papa, tot i estar en l'apogeu de les croades. En els últims anys del segle XII, Ricard Cor de Lleó va encarregar als seus cavallers de mantenir l'ordre en el seu regne i els anomenà «jutges de la pau». El segle XIII acollí la famosa «Pregària per la pau» (atribuïda a Francesc d'Assís): «Senyor, fes de mi un instrument de la teva pau; que on hi hagi odi, hi posi amor (...).» Molts ordes religiosos van començar a posar l'accent en la pau.

Una altra dimensió originària de la pau sorgí dels pactes i les lligues formats tant per estabilitzar les relacions polítiques com per permetre el comerç, com la Lliga Hanseàtica del segle XII. Era una confederació comercial i defensiva de gremis de mercaders que controlava el comerç des del Bàltic fins al mar del Nord durant els segles XIII-XVII. D'altres seguiren el mateix camí a mesura que l'imperialisme i el colonialisme europeus agafaven empena durant els segles XVI i següents, sovint entre

colonitzadors i líders locals o entre potències colonials que volien marcar la seva àrea d'influència. En aquests termes, la pau seguia el poder i el comerç, i tenia un paper secundari.

És possible que un dels antics instruments de pau jurídics més famosos d'un estat fos la Carta Magna d'Anglaterra (1215), que sotmetia a la llei fins i tot el rei (una idea radical al segle XIII) i introduïa alguns aspectes bàsics dels drets humans, com el principi d'*habeas corpus* (que significa que no es pot empresonar un ciutadà sense un judici just); establia així les bases de l'estat de dret.

La pau nacional no era l'única preocupació del govern i la llei. Dante Alighieri, un humanista medieval florentí, publicà l'any 1309 una obra important titulada *De Monarchia* [*La monarquia*], en la qual exposava com un govern mundial amb el sistema judicial corresponent podria resoldre els conflictes locals i permetre a cada nació desenvolupar les seves capacitats específiques en temps de pau: «[Tot] regne dividit contra si mateix serà devastat [...]» Per evitar-ho «cal, doncs, una persona que dirigeixi i governi la humanitat, i que ha de rebre el nom de “monarca” o “emperador”. Per tant, es fa evident que el benestar del món requereix que existeixi una monarquia o un imperi» (Llibre 1). La idea d'un govern mundial, sotmès a la llei, esdevingué un tema central per a molts moviments socials, per molt de temps. L'estat, el govern i un concepte d'allò «internacional» començaren a sorgir com a components reconeguts d'un enfocament més ampli de la pau.

Francisco de Vitoria (1483-1546), filòsof i jurista renaixentista espanyol, plantejà la idea de la formació d'una «república del món sencer». Sostenia que calia garantir la seguretat dels diplomàtics, celebrar converses de pau per prevenir el conflicte i que hi hagués una acceptació general del que serien uns termes justos. També considerava que podia ser necessari permetre una intervenció militar per evitar l'opressió. Els termes referits serien el dret a la neutralitat, el passatge segur i la contenció en la conducció de la guerra (sobretot pel que fa als civils).

El segle XVI fou testimoni de l'eclosió d'Erasme de Rotterdam com a gran defensor de la pau. La pau que imaginava no es basava en un ordre mantingut a través de la guerra, la religió o la identitat nacional. Erasme formava part d'una tradició humanista emergent centrada en com l'estructura interna de l'estat en condicionava l'acció i en com s'havien de comportar els seus governants cristians. Aquest enfocament també feia una crida a celebrar processos d'arbitratge vinculants entre els estats en cas de conflicte.

En l'obra *Querela Pacis* (1517), d'Erasme de Rotterdam, una pau personificada manifestava:

(...) no és veritat que m'elogien tant els humans com els déus com a veritable font i defensora de tot allò bo? Quina prosperitat, seguretat o felicitat hi ha que no se'm pugui atribuir? D'altra banda, no és cert que la guerra és la destructora de tot i la vertadera llavor del mal?

Aquesta obra es publicà un any més tard que l'anglès Thomas More (1478-1535), un altre cèlebre filòsof i humanista del Renaixement, publicà *Utopia* (1516), que explorava la possibilitat d'assolir una utopia política i social. L'obra d'Erasme també preparava el terreny per tal que Hugo Grotius (1583-1645), jurista i filòsof holandès, desenvolupés el dret internacional.

Envers una visió moderna

El dret internacional ha esdevingut una part essencial (malgrat que sovint difamada) del sistema internacional modern i la seva perspectiva sobre la pau. Sembla que aquestes exploracions humanistes de la pau van arribar al seu zenit amb el tractat de la pau universal de 1520 –negociat entre Anglaterra i França amb la intermediació del cardenal Wolsey–, que permetia esperar que, finalment, es pogués assolir una pau més àmplia a Eu-

ropa. Més tard, Erasme, contradient Maquiavel, va aconsellar al príncep que evités la guerra, que cuidés el benestar del seu poble com faria amb la seva família, que sotmetés els seus consellers a l'aprovació del poble i que procurés justícia, lleis i educació. Com escrivia Erasme a *Querela Pacis*, aquesta era acabaria amb violència. Tot i així, comentava que «és rar que, de tan dolenta, una pau no sigui preferible a la guerra més justa».

Aquest pensament anava acompanyat, en segon pla, d'un creixent sentit de com calia mantenir l'ordre nacional i internacional. A mesura que sorgien institucions representatives en els estats europeus (en part com a resposta a aquestes pressions), que a poc a poc reemplaçaven el feudalisme, es començà a crear o reformar parlaments per aplacar els ciutadans que havien començat a ser conscients de la seva capacitat per promoure, fer i protegir la pau i la justícia social. Evitar la guerra, la violència, la lleva obligatòria i les consegüents càrregues fiscals, entre altres conseqüències de la guerra, esdevenia un dels objectius polítics d'una població cada cop més exigent.

Formalment, sovint qui ha «fet» la pau han estat uns líders polítics i socials il·lustrats. Com és comprensible, sovint s'ha pensat que la pau era el producte de negociacions diplomàtiques, d'elit i d'alt nivell, basades en l'intercanvi d'interessos d'acord amb les «línies vermelles» traçades pels interessos dels estats i el seu poder relatiu. Una pintura que representa la conferència de la Somerset House de Londres (1604) commemora aquesta perspectiva. Aquesta conferència va posar fi a una guerra de vint anys entre Anglaterra i Espanya.

També hi havia progressos en el pensament i la pràctica de la pau en indrets més llunyans. Al Japó, un *shogun* i acadèmic neoconfucià, Tokugawa Ieyasu, assentà les bases de la pau de Tokugawa, que durà de 1603 a 1868. Fou un període de desenvolupament cultural i de creixement econòmic significatiu, però en el qual el Japó era aïllacionista i es regia per un ordre social estricte. Els colons i exploradors europeus a les Amèriques també van trobar comunitats indígenes que seguien codis històrics de comportament noviolents.

L'eclosió del pensament de pau durant la Il·lustració pretenia posar fi al prolongat cicle viciós de guerres a Europa, ja fossin religioses o per les dinàmiques de les elits. El més famós dels tractats de pau europeus d'aquella era fou, potser, el tractat de Westfàlia. En realitat, consistia en una sèrie de tractats de pau signats entre maig i octubre de 1648 a Os-nabrück i Münster que van finalitzar diverses guerres interrelacionades.

Entre aquestes guerres hi havia la guerra dels Trenta Anys (1618-1648), del Sacre Imperi Romanogermànic, i la guerra dels Vuitanta Anys (1568-1648), entre Espanya i la República Holandesa. El tractat va crear a Europa un ordre polític d'estats sobirans amb dret a la integritat territorial; és a dir, va garantir que l'estat no patiria invasions o intervencions d'altres potències, un principi que encara es manté vigent (vegeu la Carta de Nacions Unides, article 2.7). Fou un precursor de tractats de pau posteriors i del desenvolupament del dret internacional i del dret d'autodeterminació.

En part, fou la Il·lustració el que estimulà la idea emergent que el govern, l'estat i un sistema d'organitzacions internacionals hauria de donar la prioritat a la pau general per sobre dels interessos indirectes d'un grapat d'actors poderosos. Van ser importants les contribucions d'Hugo Grotius i, també, d'Émeric Crucé (1590-1648), que l'any 1623 publicà un llibre subtítulat «La implantació d'una pau general i del lliure comerç», que atacava el fanatisme i la cerca de guanys i la glòria mitjançant la guerra. William Penn (1644-1718), filòsof i fundador de la província de Pennsilvània, també se sumà als partidaris de la democràcia i la llibertat religiosa. Començà a desenvolupar el pensament «internacionalista», que considerava que la cooperació internacional era clau per al sorgiment de la pau.

John Locke, filòsof anglès considerat un dels pensadors més influents de la Il·lustració (1632-1704), proposà la idea liberal que l'individualisme, la tolerància religiosa i la igualtat, així com el govern de consens, eren crucials per a la pau. Locke atorgava una importància màxima a la llei i la societat civil:

I perquè es prohibeixi a tots els homes d'envair els drets d'altri i de fer-se mal els uns als altres, i perquè s'observi la llei natural, que aspira a la pau i a la defensa de tot el gènere humà, l'execució d'aquesta llei en l'estat de natura s'ha deixat en mans de tots els homes. Per tant, tothom té dret a castigar els transgressors de la llei natural en grau suficient per prevenir-ne la violació. (*Assaig sobre l'origen, els límits i els fins veritables del govern civil*, 1690)

William Penn, amb el seu assaig *Towards the Present and Future Peace of Europe* [*Cap a la pau europea del present i del futur*] (1693), s'afegí al debat sobre com organitzar una pau europea sostenible mitjançant un parlament europeu. Rousseau (1712-78), filòsof polític ginebrí que influí en la Revolució Francesa, i Kant van abordar la qüestió de com refinar un gènere particular de pla de pau per a Europa. A més, Rousseau introduí un element addicional: un contracte entre els governants i el poble, dissenyat per equilibrar l'estabilitat de l'estat amb la seguretat i la llibertat personal, d'acord amb l'argument següent: «Prefereixo la llibertat amb perill que la pau amb esclavatge.»

L'assaig *La pau perpètua*, de Kant, és la contribució més famosa al pensament sobre la pau. L'autor sostenia que:

La implantació universal i duradora de la pau no és només una part, sinó tot l'objectiu final i la culminació de la ciència del dret considerada dins dels límits de la raó.

Kant articula punt per punt un ordre pacífic mundial de la manera següent:

- No es considerarà vàlid cap tractat de pau que hagi estat fet amb la reserva secreta d'un motiu de guerra futura.
- Cap estat existent com a tal (ja sigui petit o gran) no ha de poder ser adquirit per un altre estat per mitjà d'herència, intercanvi, compra o donació.

- Els exèrcits permanents han de desaparèixer completament amb el pas del temps.
- No s'ha de contreure deute nacional per afers de política exterior de l'estat.
- Cap estat no ha d'immiscir-se per la força en la constitució ni el govern d'un altre estat.
- Cap estat en guerra contra un altre no ha de conduir les hostilitats d'una manera que faci impossible la confiança mútua en una pau futura [...].

I hi afegí els requisits que:

- La constitució civil de cada estat ha de ser republicana [és a dir, democràtica].
- El dret de gents ha de basar-se en una federació d'estats lliures.
- Els drets dels homes com a ciutadans del món en un sistema cosmopolita han de limitar-se a les condicions de l'hospitalitat universal.

En altres paraules, feia una crida tant a la creació d'una organització internacional que promogués la pau mundial com a l'adopció de la democràcia i els drets humans pels estats. Aquests «articles» han assentat la base de la concepció contemporània de la pau democràtica o liberal, que domina les polítiques internacionals actuals; ha estat un pensament clau per als moviments pacifistes del segle XX. Va presagiar l'establiment d'una organització internacional després de la Segona Guerra Mundial i un ventall d'institucions, des del sistema de l'ONU fins a la UE i la Unió Africana, així com els mecanismes contemporanis de pacificació, construcció de la pau, construcció de l'estat i intervenció humanitària.

La importància de l'activisme social

En aquell moment el debat sobre la pau ja no el dominaven els reis, els filòsofs, les figures religioses ni els teòrics polítics. Abans del final del segle XIX, sorgí un ventall de moviments socials, activistes i grups de pressió per la pau, integrats per gent del poble determinada a arrabassar a les elits el poder de fer la guerra. Amb el temps, ha quedat clar que la pau també és a les seves mans.

Històricament, hi ha hagut una combinació de moviments socials que han contribuït a fer pressió per un canvi significatiu en la política i les estructures socials, sovint per respondre a desigualtats polítiques, socials i econòmiques molt arrelades, tant entre diverses societats com en el seu si. Venien de l'èxit dels moviments de la societat civil contra l'esclavitud al segle XIX i es començaren a mobilitzar en tot un ventall d'altres àrees. Per exemple, al Regne Unit, els cartistes, una amalgama d'organitzacions obreristes que entre 1838 i 1848 lluità per una reforma política en aquell país, publicaren el seu programa a favor del sufragi universal (com a mínim, masculí), unes eleccions periòdiques i una classe política professional (que contrastava amb l'aristocràcia terratinent). Aquestes iniciatives en el sentit del que avui anomenem «justícia social» tenien un tint socialista, d'acord amb el qual la societat i els individus lluitaven per la igualtat en oposició a la jerarquia i perquè el «proletariat» plantés cara a l'explotació i creés una societat sense classes.

L'obra de Karl Marx (1818-1883) va ser decisiva pel desenvolupament del moviment socialista. Posava de manifest els problemes del capitalisme des de la perspectiva de les «classes treballadores». En el llibre *El manifest del Partit Comunista* (publicat el 1848), que escrigué amb un altre revolucionari socialista, Friedrich Engels, Marx criticava l'opressió estructural que representaven el capitalisme i l'antic sistema feudal i advocava per millorar els drets i les condicions de vida dels obrers. No obstant això, es mostrava ambivalent sobre si eren necessaris uns mitjans

pacífics o revolucionaris. Aquestes opinions també reflectien una insatisfacció social més àmplia amb l'organització jeràrquica del poder i les classes socials a Occident.

Una gran conferència internacional de pau celebrada al Regne Unit l'any 1843 va escenificar l'inici de la convergència entre el lliure comerç, el pacifisme i els mitjans pacífics de resolució de conflictes. L'any següent se celebrà a París una altra conferència que va gaudir de l'assistència de Richard Cobden, un dels grans pensadors liberals anglesos de l'època (1804-1865), i Victor Hugo, un poeta i novel·lista francès (1802-1885), la qual cosa il·lustrava com eren d'atractives aquestes ambicions. En aquesta reunió, s'hi debaté el ritme i les pressions del desenvolupament, com el món es feia més abastable gràcies a la millora dels transports, la necessitat de la mediació, i l'hàbit de demanar crèdits per la guerra. Tanmateix, no hi havia un consens sobre les agendes mútuament excloents del desarmament, el pacifisme, el manteniment de la seguretat i l'autodeterminació, que dividien els participants en la conferència com ho van seguir fent esporàdicament al llarg del segle. La pau es començava a polititzar obertament.

Organitzacions com la Societat Fabiana, fundada a Anglaterra l'any 1884, treballaven per millorar les condicions socials i de treball i moderaven qualsevol propòsit revolucionari des d'un *ethos* cristià. Tot i això, foren les implicacions d'aquest pensament sobre la justícia social –que abastava des dels drets humans i la representació fins a una distribució més justa del poder i els recursos en la societat– la qual cosa generà una de les dinàmiques de reforma més potents dels segles XIX i XX.

Sovint s'equipara el pacifisme amb els moviments per la pau (malgrat que no tots són pacifistes, perquè alguns defensen que en ocasions la violència pot ser justificada, com en cas de defensa pròpia o per resistir-se a l'opressió, el genocidi o l'imperialisme). En general, els pacifistes s'oposen a la guerra i la violència de tot tipus. El pacifisme ha format part de la història humana i de totes les diferents religions del món. Els escrits de Tolstoi i Thoreau referents a la necessitat del pacifisme i la de-

sobediència civil esdevenen especialment rellevants durant aquest període. El rus Lev Tolstoj (1828-1910) fou l'autor de *Guerra i pau*, així com un reformista social i pensador moral destacat, que sovint descrivien com a «anarquista cristià» i pacifista. Tolstoj es fa ver famós per la seva oposició al militarisme mitjançant la desobediència civil i la resistència noviolenta. Henry David Thoreau (1817-62), filòsof nord-americà, escrigué un assaig titulat *La desobediència civil*, en el qual feia a una crida als individus a resistir davant els estats injustos:

El fet que mil homes deixessin de pagar els seus impostos aquest any, no seria una mesura violenta ni sagnant com sí que ho seria pagar-los i per metre a l'estat cometre violència i vessar sang innocent. De fet, aquesta és la definició d'una revolució pacífica, si és que és possible.

Cada vegada més grups d'interès de gran importància en la societat feien seva la resistència noviolenta contra la desigualtat i la injustícia. Aquestes idees de resistència noviolenta tingueren un impacte profund; per exemple, en Mahatma Gandhi (1869-1948) durant la lluita per la independència de l'Índia de l'imperi Britànic en la primera meitat del segle XX, i en Martin Luther King fill (1929-1968), en la seva lluita pels drets civils als Estats Units.

Un altre aspecte del pensament de pau sorgí de l'obra d'un dels pensadors originaris clau de la tradició anarquista, Pierre-Joseph Proudhon. En el seu estudi *La guerre et la paix* [*La guerra i la pau*] (1861), afirmava que els estats nació i el principi de la propietat privada minarien la pau. Aquest pensador considerava que l'anarquisme hauria de ser noviolent i que els sistemes de mutualisme (mitjançant els quals els obrers rebrien una retribució justa en lloc de generar beneficis per als capitalistes) haurien d'imposar-se als processos formals de l'estat.

També hi havia temes similars a l'agenda de la Primera i la Segona Internacionals, cap a finals del segle XIX (1864-1876 i 1889-1916), que reuniren tot un ventall de partits socialistes i laboristes de prop de vint

països per promoure els drets dels obrers. Les associacions obreres, els sindicats, els socialistes i els comunistes de tot el món, però de manera més destacable al Regne Unit, intentaven (sovint sense reeixir) desenvolupar un front unit en qüestions com els drets i els horaris laborals, la igualtat de gènere i una postura antibèlica limitada. La pau es començava a connectar amb el desenvolupament del capitalisme i els seus modes de producció.

Cap al final del segle XIX, els moviments de pau emergents ja havien aconseguit el concurs o l'atenció de milions de persones. Cada vegada més es negaven a ser actors passius en les guerres liderades per les elits i començaren a desenvolupar una gamma d'arguments polítics, filosòfics, econòmics i socials contra la guerra i per una pau millor. A Occident, diversos moviments d'«amics de la pau» van assentar les bases del sorgiment d'un moviment per la pau organitzat. Al Regne Unit i als Estats Units van unir tot un ventall de pensadors, moviments religiosos, treballadors, científics, escriptors, economistes, reformistes socials i activistes. Tenien l'objectiu d'evitar que, en la guerra, els governants hi veiessin només beneficis, i de realitzar el potencial i la demanda popular de pau. Els quàquers, per exemple, equiparaven pacifisme i pau amb postures religioses connectades a una lluita més general per la justícia i el benestar (i, actualment, donen suport silenciosament als processos de pau tant oficials com de la societat civil a tot el món).

A més, la creixent escala industrial dels conflictes al segle XIX —des de la guerra de Crimea fins a les guerres francoprussianes de les dècades de 1850 i 1870— conduí a l'aparició d'una altra branca important de l'arquitectura de la pau; es tractava del naixement del dret humanitari i de les organitzacions d'assistència humanitària, entre les quals destacava la Creu Roja. El 1859 Henri Dunant, un home de negocis suís, fou un testimoni accidental de la guerra. Horroritzat per la seva experiència a la batalla de Solferino, inspirà la fundació de la Creu Roja Internacional, a Ginebra, el 1863. Posteriorment, la Primera Convenció de Ginebra feia una crida a un tracte humanitari de tots els implicats en la guerra,

inclosos els presoners i els treballadors humanitaris. Exigia que la Creu Roja, un organisme de socors humanitari internacional i neutral, gaudís d'un accés lliure a les zones de guerra i que els governs bel·ligerants en respectessin la neutralitat. Dunant seria un dels guardonats amb el primer premi Nobel de la pau, l'any 1901.

El moviment per la pau del segle XIX culminà en diversos congressos, moviments, reunions i conferències, com la conferència de la Haia de 1899. Aquest moviment, que es començava a conèixer com a «internacionalisme liberal», desenvolupà l'objectiu de formalitzar el moviment per la pau en l'escenari internacional. Una branca d'aquest esforç de desenvolupament intentava refinar el dret internacional, una altra se centrava en la creació d'una federació internacional d'estats i una tercera tenia en el punt de mira un govern mundial que exercís d'àrbitre últim de la pau. La conferència de 1899 va introduir la idea de l'arbitratge internacional com a mitjà de resolució de disputes (d'acord amb el qual les parts en conflicte sotmeten els seus desacords a una resolució vinculant per un tercer). Se suposava que seria obligatori per a tots els estats signataris, vint-i-sis dels quals hi eren presents. No es va avançar en la qüestió del desarmament. Es van celebrar més conferències a principis del segle XX, que també incloïen els moviments de dones per la pau, però l'esclat de la Primera Guerra Mundial va deixar aquests esforços en suspens fins que poc després de la guerra els aliats victoriosos formaren la Societat de les Nacions.

Les arts també han tingut un paper rellevant en el desenvolupament del concepte de pau i en la seva popularització. Per exemple, els frescos de Lorenzetti a Siena sobre *La guerra i la pau* (1340) exposaven l'impacte radicalment diferent de la pau i la guerra a la ciutat. En ocasions la pau es presenta de maneres subtils i improbables, com en la famosa pintura de Rubens *Minerva defensa la pau davant Mart* (1629-1630), que il·lustrava el paper del pintor com a enviat no oficial entre Anglaterra i Espanya. Durant el segle XX la pau continuava quedant reflectida en molts exemples d'art i cultura contemporània, o servint-los de motivació, com és el cas de *Guernica* (1937), de Picasso, que exposava com la guerra

industrialitzada contemporània assolava els civils, i de la literatura i la poesia de guerra, com la de Wilfred Owen, un poeta britànic que serví com a soldat a la Primera Guerra Mundial (inclosos *Dulce et Decorum Est* i *Anthem for Doomed Youth*, 1919).

Històricament, en qualsevol societat un període de violència ha esperonat el desenvolupament d'estratègies per combatre-la, tant en el si de la societat com mitjançant actors externs. Moltes de les denominades «societats pacífiques» de tot el món, sovint de caràcter petit i tribal, han desenvolupat processos interns de mediació, evitació i autolimitació de conflictes. En temps moderns, alguns estats han adoptat «constitucions de pau» que en limiten o n'eliminen la capacitat militar. Ara Brasil és definit com a «pacífic per tradició i per convicció» pel seu propi Ministeri de Defensa (2005), com ocorre en molts altres estats.

La pau ha esperonat declaracions polítiques liberals com la Declaració d'independència dels Estats Units (1776), en la qual s'exposaven succintament els drets humans (vida, llibertat i la recerca de la felicitat), potser per primera vegada. També va posar fi a la guerra entre el Regne Unit i les tretze colònies que formarien els Estats Units.

Al segle XX, la pau era ja una motivació significativa per als pensadors polítics i socials liberals i radicals, com Mahatma Gandhi i les seves idees de resistència civil no violenta. Les concepcions marxistes del conflicte de classe i la revolució que portarien a la utopia comunista ofereixen una altra visió de la pau en una «societat sense classes», que ha estat influent. Altrament, la societat pot assolir la pau mitjançant el pacifisme i l'aspiració a un ordre espiritual o un altre. La pau pot descansar sobre ordres polítics tancats i monolòtics i els seus vincles amb altres unitats (la qual cosa sovint es considera una forma comunitària de política) o fonamentar-se en normes i identitats comunes i en la coexistència de la diferència (cosmopolitisme).

L'evolució històrica de la pau ha passat d'una versió negativa i restringida de la pau a un concepte de la pau positiu i ampli. Al llarg de la història ha evolucionat com a aspiració i com a fet, producte d'un nombre

indeterminat de moviments socials, aliances, tractats i institucions, així com de textos filosòfics, polítics, socials i econòmics cèlebres. L'adopció gradual d'aquesta visió més àmplia també ha permès un canvi en la base de la pau, que s'ha allunyat de les elits i l'estat (o els interessos imperials) per acostar-se als interessos de la societat en la vida quotidiana, amb el suport d'un estat reformat i d'un sistema internacional en evolució. Aquest és el context en què s'han lliurat les diverses lluites polítiques, militars i socials del segle XX.

3. La pau contemporània

El sistema internacional del segle XX estava conformat per diferents versions de l'estat, la llei, les institucions, el comerç, les constitucions i la societat civil. Conjuntament, van arribar a representar una arquitectura internacional de pau concebuda per ser de progrés. Les concepcions contemporànies i liberals de la pau solen ser laiques i centrar-se, en tant que factors impulsors de la pau, en la seguretat, les institucions polítiques, la democràcia i els drets humans, el desenvolupament i el comerç. Les promouen molts dels actors, organismes i estats dominants en la construcció de la pau, com l'ONU, el Banc Mundial o donants clau com els Estats Units, el Regne Unit, el Japó o la UE. L'arquitectura internacional de construcció de la pau representa l'apogeu de l'art o la ciència contemporanis de la pau, i l'acompanya una crítica molt potent que aspira a la justícia social, la qual cosa implica que cal un grau molt superior d'igualtat internacional.

La pau en el segle xx

El sorgiment de l'objecció de consciència durant la Primera Guerra Mundial fou un dels elements més cèlebres del que havia esdevingut una postura antibèlica. Els estats sovint empresonaven els objectors de consciència (en el cas britànic) fins que el pacifisme fou reconegut com un afany legítim dels ciutadans, que podrien fer un servei civil com a substitut legal d'un servei militar actiu. El procés per arribar a aquest desenllaç rebé un suport contundent del filòsof de la Universitat de Cambridge Bertrand Russell (1872-1970), que en diferents moments va ser liberal,

socialista i pacifista, a més d'un dels filòsofs més famosos del seu temps. Les campanyes pel comerç i el desarmament foren importants, com en els escrits de Norman Angell, un cèlebre activista antibèlic de principis del segle XX (1872-1967). Tots dos escriptors van donar més atractiu a aquestes idees entre la població.

En aquesta època també hi hagué empresaris importants que s'implicaren en la promoció de la pau al món. El més famós fou Andrew Carnegie, que posà la seva enorme riquesa, obtinguda en la indústria de l'acer a principis del segle XX, al servei de societats i organitzacions compromeses en la lluita per la pau, a més de finançar la construcció del Palau de la Pau de la Haia. Actualment el Palau acull la Cort Internacional de Justícia, entre altres institucions.

La Primera Guerra Mundial constituí un gran trasbals per als diversos moviments de pau. Tanmateix, després que el tractat de Versalles hi posés fi, sorgí un debat sobre el valor de la forma liberal i democràtica de la pau en paral·lel amb la fundació de la Societat de les Nacions. Eren les bases d'un esforç per construir una pau positiva. En endavant, la pau inclouria: el desarmament, unes institucions creades per gestionar el conflicte, l'acció col·lectiva, l'arbitratge en disputes entre estats, una secretaria i un consell amb el paper de fer efectiva la pau. Es creà un Alt Comissionat per als Refugiats per donar resposta a la greu crisi de refugiats de postguerra. Una altra institució gestonaria el sistema colonial, que començava a esfondrar-se. En el tractat hi havien influït els «14 punts» de Wilson (1856-1924), president dels Estats Units, que tenien l'objectiu de fer que el món fos «segur per a la democràcia» mitjançant l'acord en lloc de la dominació o l'ocupació. Els catorze punts de Wilson eren notablement similars als «articles» de Kant per la pau perpètua: no hi podia haver acords secrets entre països, la diplomàcia i les negociacions haurien de ser públiques, hauria d'imperar el lliure comerç i la llibertat de navegació pel mar, i hauria d'haver-hi un desarmament general. Tanmateix, el Senat dels Estats Units rebutjà el tractat i aquest país no s'uní a la Societat, malgrat que Wilson va rebre el premi Nobel de la pau l'any 1919 pels seus esforços.

La fundació de l'Organització Internacional del Treball (OIT) l'any 1919 fou, en part, la conseqüència de l'activisme dels treballadors i la consciència creixent de la importància del concepte de justícia social. El fet que l'OIT esdevingués el primer organisme especialitzat de l'ONU l'any 1946 en subratlla la importància. Posteriorment, l'OIT establiria uns criteris internacionals i regularia les relacions entre patrons i treballadors per alleujar les dinàmiques d'explotació que tan sovint havien conduït a un conflicte civil.

Fins i tot en el període d'entreguerres, sovint considerat l'època més obscura, marcada per les crisis polítiques i financeres, es va reunir una Conferència Mundial de Desarmament l'any 1932. Diversos grans moviments per la pau van seguir funcionant, com la Peace Pledge Union britànica, la Lliga Internacional de Dones per la Pau i la Llibertat, una organització nord-americana: War Resisters International i diverses organitzacions de quàquers.

Mahatma Gandhi introduí les perspectives de la *satyagraha* (veritat) i l'*ahimsa* (noviolència), que combinaven una campanya a favor de la justícia social, el desenvolupament i la igualtat amb la noviolència. Gandhi utilitzà aquests mètodes per debilitar el colonialisme britànic a l'Índia, però també van tenir un impacte més general en la legitimitat del colonialisme a tot el món, en rebatre l'argument que representava una «missió civilitzadora» i exposar el seu caràcter sovint opressor i racista.

Un destacat esdeveniment de postguerra va reflectir el ràpid retorn i l'agreuament de les tensions a Europa un cop més. El 1932 –en el que constituïa la continuació i intensificació d'un prolongat compromís acadèmic amb la pau al llarg de la història– Albert Einstein (1879-1955), molt conegut per desenvolupar la teoria general de la relativitat, i Sigmund Freud (1856-1939), el pare de la psicoanàlisi, van unir forces per sumar la seva credibilitat intel·lectual als diversos moviments de pau amb un article anomenat «Per què, la guerra?». Debatien sobre la capacitat humana per evitar la guerra. Freud escrivia:

Quant de temps haurem d'esperar fins que la resta de la humanitat esdevingui també pacifista? No hi ha cap manera de saber-ho [...]. Una cosa, però, podem dir: sigui el que sigui que fomenta el creixement de la civilització treballa també, alhora, contra la guerra.

Einstein va tornar a la qüestió de la pau l'any 1955 quan publicà amb Bertrand Russell un manifest per evitar una confrontació nuclear i que feia una crida als líders mundials perquè cerquessin solucions pacífiques al conflicte internacional. Així exhortava els seus lectors: «[Fem] una crida, en tant que éssers humans, als éssers humans: recordeu la vostra humanitat i oblideu la resta.» Russell mateix s'uniria més tard al moviment per la pau amb l'objectiu de crear un govern mundial, com H. G. Wells (1866-1946), un prolífic escriptor anglès socialista, pacifista i activista en qüestions socials.

L'any 1945, després de la Segona Guerra Mundial, que va ser potser el major repte contra la pau internacional de tots els temps, es va impartir justícia mitjançant un tribunal militar internacional format pels aliats per jutjar els criminals de guerra nazis a Nuremberg. La reconstrucció de gran part de l'Europa occidental es va efectuar a través del Pla Marshall nord-americà. La fundació del sistema de l'ONU, de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer i, posteriorment, de la Comunitat Econòmica Europea tenia el propòsit d'establir una arquitectura internacional i regional que assentés els fonaments de la nova pau.

La Conferència de Bandung (Indonèsia) de 1955, a la qual assistiren vint-i-nou nous estats independents del Sud global, incloses l'Índia i el país amfitrió, en representació de prop de 1.500 milions de persones, posà en marxa un moviment polític que s'autodefinia com una alternativa a l'ordre existent després de la guerra freda i a la seva inestabilitat inherent. L'any 1961 es formà el Moviment dels No-Alineats, liderat per Iugoslàvia, Indonèsia, l'Índia, Egipte i altres estats partidaris d'una perspectiva alternativa de la política i el desenvolupament. Encara que fos per poc temps, promogué el desenvolupament dels estats al Sud global

com a contrapès a les ideologies predominants en la guerra freda, encara en marxa. Les noves veus del Sud global començaven llavors a entrar en un debat sobre la naturalesa de l'ordre internacional, fins aquell moment dominat pels imperis i els estats del Nord global. Els moviments socials i transnacionals al Nord global també començaven a fer-se sentir, amb les seves campanyes sobre qüestions que anaven del desarmament als drets civils, l'*apartheid* i altres aspectes de la justícia social.

El moviment per la pau també va cridar l'atenció de John F. Kennedy, president dels Estats Units, que en un discurs a Washington l'any 1963 declarà:

Jo parlo de la pau, doncs, com el fi racional necessari de qualsevol persona racional [...] la pau mundial, com la pau en la comunitat, no requereix que cadascú estimi el seu veí, només requereix que hi visqui en un marc de tolerància mútua [...] els nostres problemes són causats per l'ésser humà, de manera que poden ser solucionats per l'ésser humà.

Al llarg d'aquest període sorgiren els mecanismes de manteniment de la pau de l'ONU com a nova eina per alleujar o evitar els conflictes dins dels estats i entre ells. El seu principal objectiu era evitar que els petits conflictes desencadenessin un conflicte entre superpotències. En el període que culminà amb l'esfondrament de la Unió Soviètica el 1989-1990, tant Mikhaïl Gorbtxov, sota la influència del manifest Russell-Einstein, com el president dels Estats Units Ronald Reagan van mostrar-se d'acord que les guerres nuclears no es podien guanyar i que calia un desarmament significatiu tant de l'arsenal convencional com del no convencional. El moviment antinuclear feia temps que defensava aquesta causa.

La pau liberal després de la guerra freda

Després de la caiguda de la Unió Soviètica, la pau liberal esdevingué, com a mínim per a Occident, la resposta principal al conflicte, la guerra i la violència. Una consciència de les dinàmiques globals, regionals, estatals i locals de la pau i les seves dimensions socials, econòmiques, polítiques i culturals convergia, llavors, al voltant de les bondats de la democràcia i el capitalisme, un cert grau de benestar social a càrrec de l'estat i una arquitectura internacional de la pau i el desenvolupament encapçalada per l'ONU. Les convencions, els documents, els comitès, els organismes i les organitzacions de l'ONU començaren a desenvolupar-se i a centrar-se a millorar les dinàmiques locals, estatals i globals de les dimensions socials, polítiques, econòmiques i institucionals de la pau. Les manifestacions més importants d'aquesta tendència les trobem en el document «Una agenda per la pau», de 1992, la cimera sobre la població del Caire de 1992, la cimera de la terra de Rio de Janeiro de 1992, la cimera mundial de la dona de Pequín de 1995, la Declaració del Mil·lenni de l'ONU de 2000 i el document «Responsabilitat de protegir» de 2005. Aquestes conferències establiren els paràmetres actuals de la pau.

Els moviments liberals, internacionalistes, idealistes i pacifistes han anat associats a l'humanitarisme, la formació d'institucions internacionals com l'ONU, el dret internacional, la democràcia, el lliure comerç i algunes formes de redistribució econòmica. També han conduït a la mobilització popular i a la resistència no violenta com a mètode per a la consecució d'aquests objectius.

La pau contemporània incorpora un ventall d'aspectes diversos. Un cop garantida la seguretat (una pau negativa), la fase següent consisteix a crear una pau positiva. Reduir l'armament i el seu comerç (especialment les armes nuclears) també ha estat molt important. La pau liberal ha esdevingut la base del sistema contemporani d'estats i ordre (en contrast amb la pau mitjançant un govern mundial). Moltes organitzacions que

abans podríem haver considerat agents d'una pau més propera a un model de pau negativa o dels vencedors (com l'OTAN) també han avançat en aquesta direcció.

Aquest període, a més, ha viscut com les veus del Sud global s'afegien al cor i les activitats relacionats amb la reforma de les velles sobirania bel·licoses (sovint patriarcals) de l'imperi o l'estat. Les concepcions de la pau de llarga tradició, en ocasions racistes, patriarcals i colonials, i fins i tot les versions més sofisticades basades en l'internacionalisme liberal, han eixamplat gradualment la seva perspectiva.

No cal dir que durant el segle XX hi hagué guerres catastròfiques, però caigueren en nombre cap al final del segle. La guerra es veia cada vegada més debilitada com a eina política, excepte quan hi havia amenaces significatives contra la comunitat internacional o per raons humanitàries i es derrocava un eventual règim rebel o que donés suport a grups terroristes, com en el cas de Bòsnia, Sierra Leone, l'Afganistan o l'Iraq.

L'ONU va continuar desenvolupant la seva capacitat de promoció de la pau, juntament amb el sistema de donants. S'atorgava cada vegada més importància al dret internacional, encara que no s'apliqués. Era molt estès el debat sobre el desarmament (tant nuclear com d'altres tipus), que esdevingué un objectiu acceptat internacionalment. Les expectatives sobre la pau van començar a incloure qüestions relatives a la societat civil i als drets humans, i van penetrar en la recerca i l'educació. Les polítiques en matèria de pau, desenvolupament, seguretat, drets i necessitats han avançat de manera significativa, tot i que fins ara el redreçament de la violència directa o estructural ha estat desigual. Durant la dècada de 1990, alguns conceptes com la seguretat humana (en contrast amb la seguretat de l'estat) s'integraren en l'agenda institucional del sistema de l'ONU, de manera que traslladaren, en certa manera, el focus d'atenció a les conseqüències humanes del conflicte i les dimensions humanes de la pau.

No podem parlar d'un historial d'èxits immaculat; tanmateix, ha crescut enormement tant la capacitat de l'arquitectura internacional de pau resultant, com la pressió internacional i social a favor d'uns proces-

sos pacífics de política i resolució de disputes. Segueix existint violència directa i estructural, proliferació de l'armament, manca de capacitat de l'ONU, desenvolupament no sostenible, pobresa, desigualtat de gènere i tràfic de persones. Malgrat tot, les consegüents respostes prenen volada i es van integrant cada vegada més en el dret, les institucions, la política, les constitucions, la política, l'educació i les expectatives socials.

A més, en l'escenari mundial estan sorgint variacions de la pau liberal, sovint amb el suport d'actors més recents, com els països emergents i una varietat d'actors locals i transnacionals. La majoria dels estats de la comunitat internacional semblen ara relativament disposats (fins i tot si, com la Xina i Rússia, no són democràcies liberals) a permetre que la pau liberal condicioni en part l'*statu quo*. Tanmateix, continuen tenint dubtes sobre les seves característiques específiques o refusant d'implicar-se en les reformes que exigeix (alhora que accepten de bon grat el que repecti el capitalisme en matèria econòmica). Actualment, la majoria d'estats reconeguts tenen un paper en la creació de la pau liberal en moltes zones del món actual en les quals la guerra ha estat una realitat o encara és una amenaça, mitjançant diverses organitzacions internacionals –des de l'ONU fins a l'FMI, el Banc Mundial, la Unió Europea, l'Organització per la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE), la Unió Africana i moltes altres organitzacions regionals.

Pel que fa a les elits o l'estat, els diplomàtics i els representants internacionals utilitzen processos de negociació, mediació, resolució de conflictes, construcció de la pau, construcció de l'estat o desenvolupament. La intervenció militar i humanitària de les forces internacionals de manteniment de la pau hi poden contribuir. De fet, avui en dia els processos de pau impliquen que els actors internacionals prestin una assistència significativa. A escala local i internacional hi ha una aspiració col·lectiva a una «voluntat de pau» de tipus positiu o, fins i tot, híbrid, malgrat que a tot el món els titulars de premsa s'hagin centrat sovint en una «voluntat de poder» (que implica, en el millor dels casos, una pau negativa).

4. La pau dels vencedors en la història

El botí pertany als vencedors.

Cita atribuïda al senador nord-americà William Marcy, 1832

[...] la naturalesa de la guerra no consisteix en la lluita efectiva, sinó en la coneguda predisposició envers ella, durant tot el temps en què no hi ha certesa del contrari. Tota la resta de temps és pau.

Thomas Hobbes, *Leviatan*

La pau dels vencedors ha evolucionat a partir de la concepció històrica que la pau sorgeix d'una victòria militar. Aquesta forma de pau negativa és coercitiva i sovint injusta, però pot imposar l'ordre, almenys mentre el vencedor sobrevisqui. Fins i tot podria servir de base per al sorgiment posterior d'una versió més sofisticada de la pau. Durant molt de temps se l'ha considerada la concepció més antiga de la pau, com a precedent del concepte darwinian de la supervivència del més apte i amb la implicació que la guerra i la violència constituïen la condició natural de la humanitat. En aquests termes, qualsevol pau positiva era solament un interludi fins a la confrontació armada següent per raons territorials o de recursos. La dominació continuada del vencedor –sovint un imperi, ja fos el d'Alexandre el Gran, els romans o els britànics o la influència actual dels Estats Units– comportava que la pau que imposava fos probablement capaç de superar qualsevol repte, però només mentre conservés el seu poder.

El model de pau que es deduïa d'aquesta formulació era inherentment limitat i es basava en l'ocupació o el control militars, en el colo-

nialisme o l'imperialisme. En el millor dels casos condueix a una forma bàsica d'ordre creada per la dominació o bé a unes aliances amb un equilibri de poder en el qual els estats i els líders consideren que la guerra seria massa costosa de guanyar, atesa la fortalesa del seu oponent. Aquest pensament queda ben descrit en la formulació d'una «pau negativa».

La destrucció per part dels romans de la ciutat de Cartago (149 aC), situada en l'actual Tunísia, és probablement l'exemple més conegut i antic de pau dels vencedors. En derrotar els exèrcits de Cartago, Roma declarà que calia arrasar la capital cartaginesa i escampar-hi sal per les terres, amb la intenció d'eliminar-la completament del mapa. Irònicament, si es recorda Cartago és precisament per això. Malgrat tot, la pau del vencedor necessitava alguna cosa més que la força; també necessitava la llei: el primer emperador de l'imperi babiloni va col·locar arreu del seu territori taules de pedra que exposaven els termes de la pau en un «codi de lleis» que imposà després de guanyar una guerra (c. 1789 aC).

La pau dels vencedors fou objecte d'anàlisi en diverses fonts antigues. L'hel·lè Tucídides (460–c. 395 aC), historiador i general atenenc, va plasmar les seves experiències en el llibre *Història de la guerra del Peloponès*, sobre l'enfrontament bèl·lic entre Esparta i Atenes. Abans de la guerra, Atenes era la ciutat estat més poderosa de Grècia, però, després d'una sèrie de tractats de pau fallits amb Esparta, fou finalment derrotada. En lloc seu, Esparta esdevingué la principal ciutat estat. La guerra tingué un impacte econòmic devastador, minà la idea de democràcia que promovia Atenes (que substituï per l'enfocament autoritari espartà) i conduí a diverses guerres arreu del món grec. Tucídides va arribar a la conclusió que el poder determinava les relacions internacionals, malgrat que també analitzava els problemes de les víctimes en el cèlebre «Diàleg de Melos». Els atenencs hi afirmen que:

Els forts fan el que poden fer i els febles pateixen el que els obliguen a patir. [...] no es pot dir que siguem els primers a fer aquesta llei, ni a actuar-hi d'acord un cop feta: la vam trobar perquè ens precedia i seguirà existint per

sempre quan ja no hi siguem; l'únic que fem és utilitzar-la, conscients que vosaltres, com tothom, si tinguéssiu el mateix poder que nosaltres tenim, faríeu el mateix que nosaltres fem.

En altres fonts històriques, s'hi plantegen arguments i experiències similars. Sunzi, en l'obra mestra de l'estratègia titulada *L'art de la guerra* (c. 476-221 aC), plantejava com es podien guanyar les guerres alhora que defensava la cooperació i la diplomàcia amb altres estats. Aquests darrers elements també tenien una presència significativa a *La ciutat de Déu* d'Agustí d'Hipona (segle V dC). Per aquest pensador, la guerra era simptomàtica de la «condició caiguda» de la humanitat. Tanmateix, podia ser legítima si s'hi lluitava contra els enemics de la cristiandat. La guerra entre cristians era pecaminosa, de manera que calia gestionar-la amb cura. La «ciutat de Déu» seria un imperi cristià de la pau, encara que podria no ser tan pacífica en les seves relacions amb els no cristians. *El príncep* (1513), la influent obra de Maquiavel, assenyalava la justificació per utilitzar mitjans immorals per assolir la glòria o la supervivència. A *Leviatan* (1651) Thomas Hobbes sostenia que un «estat de natura», equivalent a una «guerra de tots contra tots», només podia ésser evitat per un govern central fort que tingués subordinada la societat. Els abusos de poder són el preu de la pau. Aquests arguments indicaven que la guerra i el poder s'apropriaven de l'ordre, però també que es desenvolupaven matisos importants en la concepció de la pau i la guerra. Van abordar el problema de quin element és primordial: el poder, la supervivència o les normes? ¿El poder i els interessos són més importants que les normes (la qual cosa significa que els poderosos fan el que volen encara que sigui en detriment dels drets i la dignitat d'altres persones)? Com pot ser una guerra justa per a una pau justa? (És a dir, ¿la guerra pot arribar a ser legítima i servir per crear una pau que les persones puguin acceptar?) Paradoxalment, de vegades es fa la guerra per assolir la pau; altres vegades, però, la pau beneficia només un grup o un altre. Les primeres obres sobre la pau i la guerra també plantejaven arguments menys ambigus, com la

creença creixent que la injustícia i la privació constituïen grans estímuls per assolir la guerra.

Francisco de Vitoria, un filòsof i jurista espanyol del Renaixement que escrigué sobre la guerra justa, considerava que s'estaven assentant les bases d'una nova era de la pau del vencedor: hi havia terres inhabitàbles disponibles per explotar, la qual cosa oferia un motiu per una pau del vencedor, justificada, doncs, per beneficiar el príncep.

Alhora que a *Leviatan* Hobbes defensava que combatre l'«estat de natura» depenia sobretot dels interessos i les capacitats del Leviatan (gran monstre marí amb el qual Hobbes representava l'actor més poderós), l'anglès també era conscient de la necessitat que tenia qualsevol autoritat de gaudir de consens i legitimitat dins la societat.

Els sistemes colonials o imperials producte del poder i els interessos dels estats industrials europeus van fer seu el control de grans extensions de terra i grups de població d'arreu del món, per aconseguir la glòria i el guany i per «civilitzar els nadius». Era una espècie de pau del vencedor. Es predicava a favor del desenvolupament del colonialisme i l'imperialisme sobre la base del dret de la raça superior a dominar les races que identificava com a inferiors.

Ben aviat, l'exploració de noves rutes marítimes per l'imperi Britànic durant l'època isabelina (1558-1603) va fer evident el potencial de comerç i, en darrera instància, de guanys financers i militars de la conquesta i el control de territoris. En aquest procés quedava implícita la relació entre la guerra, el comerç i la pau a les colònies i protectorats. La percepció de la pau era molt diferent des del punt de vista de l'ocupant o dels habitants del territori. A finals del segle XIX, l'imperialisme europeu ja no es caracteritzava tant per l'explotació dels recursos i els habitants d'un territori com per una «missió civilitzadora» liberal que, en principi, havia de beneficiar la població. Per descomptat, era habitual que es camuflés rere poc més que una façana de benevolència.

La industrialització massiva també havia amplificat la capacitat a disposició dels estats i les potències imperials per fer la guerra. Alguns

estats derivaren cap al feixisme a mesura que creixia la demanda de territori, recursos materials i mercats. L'estat constituïa un component vital d'aquest intent extrem d'acaparar el poder, de manera que la guerra es podia utilitzar com a eina política. D'acord amb aquests arguments, la guerra també podria oferir un context en el qual els individus demostrassin la seva capacitat per una vida ètica. De fet, per Hegel (1770-1831), filòsof alemany que formulà arguments similars, la guerra «corrompia les nacions».

Atès que la pau del vencedor depèn sobretot d'un poder aclaparador, un fet escàs en la història, sorgí un compromís amb aquesta fórmula, el sistema d'equilibri de poder que marcà la política europea durant gran part del segle XIX i principis del XX. Es basava en un sistema d'aliances que mantingueren una pau negativa entre estats i imperis. El punt dèbil d'una pau com aquesta, com mostra la història europea del segle XX, és que pot esfondrar-se. És possible que les aliances serveixin per mantenir l'ordre, però també de recurs per enfrontar-se a estats agressius, com és el cas d'Alemanya el 1914 i el 1939. Conflictes com aquests poden escalar ràpidament fins a esdevenir guerres regionals o mundials, perquè es posen en marxa sistemes d'aliances de manera que es pot provocar l'esfondrament del sistema internacional anterior i dels seus imperis.

L'esclat de la guerra de 1914 s'afrontà amb la incredulitat general que la «civilització» encara pogués tolerar la guerra. A mesura que els costos directes i col·laterals de la «Gran Guerra» augmentaven, quedava clar que la guerra havia esdevingut un fi en si mateixa, sense uns objectius o uns guanys clars. La Primera Guerra Mundial mostrà per primera vegada que la guerra industrialitzada a gran escala no es podia guanyar d'una manera decisiva, ni tan sols amb grans costos. De fet, qualsevol pau dels vencedors seria tan costosa que no tindria sentit.

La pau de Versalles que succeí aquesta guerra era, en certa manera, una pau dels vencedors, en el sentit que els seus termes els determinaren els «14 punts» del president nord-americà Wilson. Com Keynes havia predit en el seu llibre *The Economic Consequences of the Peace* [Les con-

seqüències econòmiques de la pau] (1919), els vencedors de la Primera Guerra Mundial forçaren les potències derrotades de l'eix a acceptar uns termes que més endavant podrien conduir a un nou esclat de la guerra. Queden, doncs, il·lustrats tant l'objectiu de la pau del vencedor (eliminar per sempre l'amenaça que representa el vençut) com un dels seus punts febles: en tant que llegenda o com a realitat, l'enemic pot ressorgir. Precisament, a mesura que s'esvaeix el poder del vencedor, és més probable que ressorgeixi l'enemic.

De fet, els imperis europeus s'anaren esvaint de l'escena internacional després del final de la Primera i la Segona Guerra Mundial. Totes dues guerres van esgotar els seus recursos i reforçar l'exigència local d'autodeterminació a les colònies de tot el món.

Històricament, la pau del vencedor s'ha basat en l'argument que el poder pot ser exercit per l'actor hegemònic (és a dir, l'estat o l'imperi que controla més recursos), impulsat pels seus interessos imperials o estratègics. Tanmateix, els seus intents de mantenir l'ordre poden tant fer la guerra com mitigar-la (uns intents potser alleujats per una «missió civilitzadora» colonial dissenyada per «modernitzar» les colònies de l'imperi Britànic a partir de la dècada de 1890). En el període d'entreguerres, el retorn vers l'acceptació de la legitimitat d'una pau del vencedor tindria un efecte decisiu en la història del segle XX: no només mitjançant les seves dues guerres mundials d'escala industrial, sinó, més subtilment, en l'arquitectura de pau implantada després de cada una de les dues guerres mundials, en forma de Societat de Nacions i de sistema de l'ONU.

La creació de la Societat de Nacions, l'ONU i l'OTAN reflectia aquesta tensió. L'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord, una aliança militar basada en el tractat de l'Atlàntic Nord de 1949, representava un sistema de seguretat col·lectiva dissenyat per mantenir el nou ordre en nom de vint-i-vuit (en el compte més recent) estats membres d'Amèrica del Nord i Europa. Actualment vint-i-dos països més participen en l'Associació per la Pau de l'OTAN. Els membres de l'OTAN sumen prop del 70% del pressupost militar del món. L'OTAN s'implicà políticament en l'enfron-

tament de la guerra freda i intervingué militarment durant el trencament de Iugoslàvia, tant a mitjans de la dècada de 1990 a Bòsnia com el 1999 a Kosovo, basant-se en una nova doctrina de la intervenció humanitària. L'OTAN també percebé que les atrocitats de l'11-S a Nova York constituïen un atac contra tots els seus membres i més tard participà en la guerra d'Afganistan encapçalant la Força Internacional d'Assistència per a la Seguretat. En temps recents, l'any 2011, imposà una zona d'exclusió aèria sobre Líbia, en compliment de la Resolució 1973 del Consell de Seguretat de l'ONU. A partir de 1990, la pau del vencedor esdevingué la base de la pau liberal, mentre que, en paral·lel, en el pensament dels ciutadans d'arreu del món que havien vist la gran destrucció causada per la guerra, la recerca de la pau del vencedor va ser, a poc a poc, desbancada per la demanda d'una nova forma de pau positiva.

Més enllà de la pau del vencedor

Entre els exemples contemporanis de la pau del vencedor hi ha el cas de Ruanda després del genocidi de 1994. L'actual president, Paul Kagame, envai el país, posà fi al genocidi i imposà un nou *statu quo* que ha pacificat el país des de llavors, malgrat que el seu govern hagi rebut crítiques per violacions dels drets humans. També podríem dir que les campanyes de bombardeig de l'OTAN a l'antiga Iugoslàvia (el 1995 a Bòsnia i el 1999 a Kosovo i a Belgrad, en tots dos casos contra forces sèrbies) o les invasions de l'Afganistan i l'Iraq en la primera dècada del segle XXI també representaven una versió contemporània de la pau del vencedor. Tanmateix, en tots tres casos, aquestes accions posaven la base d'un intent de crear democràcies liberals viables en aquests països.

L'esquema de la pau del vencedor té molts defectes: està sotmès al problema de l'excés d'extensió territorial i estratègica i a la incapacitat per controlar els súbdits «sediciosos». En concret, les potències hegemòniques se sorprenen sovint de la resistència local contra el seu govern.

Pot ser interna, com la resistència al control de la Unió Soviètica (la primavera de Praga de 1968, la resistència polonesa contra el seu govern a finals de la dècada de 1980 o la caiguda del Mur de Berlín l'any 1989); o externa, com és el cas de la resistència índia contra l'imperi Britànic a principis del segle XX, durant la campanya per la independència, o els atacs continuats contra els Estats Units i altres objectius estrangers en la missió, encara en curs, de «construcció de l'estat» a l'Afganistan. El mateix es pot dir de la resistència contra l'ocupació nord-americana al Vietnam o l'Iraq, durant la dècada de 1960 i la primera del segle XXI, respectivament, o contra l'actual ocupació israeliana de Palestina.

Aquesta resistència existeix, malgrat el poder militar aclaparador que l'actor hegemònic o el vencedor puguin arribar a exercir; per tant, marca una de les paradoxes curioses de la pau del vencedor i de la branca concreta del realisme polític de la que emana (en la teoria i en la pràctica): el poder, per molt anorreador que sigui en termes militars, financers, polítics o, fins i tot, normatius, mai no sembla ser del tot suficient per apai-vagar el desig local d'autonomia, autodeterminació i una forma positiva de pau. La història ens ensenya que: en última instància, la legitimitat i el consentiment local són necessaris per mantenir qualsevol pau del vencedor i perquè progressi per esdevenir una forma més sofisticada de pau, en el sentit de debilitar-ne el caràcter coercitiu. Irònicament, és possible que una pau del vencedor s'esfondri si la potència hegemònica perd el seu interès a mantenir-la o si es generalitza la resistència en contra seu.

5. La pau constitucional

Tot i l'aparent predomini de la pau del vencedor al llarg de la història, gran part de la seva trajectòria històrica posa en relleu la legitimitat d'unes concepcions més àmplies de la pau. La idea que la pau es podria construir mitjançant la llei, les institucions, els drets i la prosperitat, en lloc de ser imposada o simplement mantinguda pel poder militar, sorgí a poc a poc a partir de la Il·lustració, com a millora de la pau del vencedor. D'una banda, aquest canvi responia als excessos violents del poder de les elits i l'estat i, d'altra banda, a la creixent mobilització social en defensa d'una sèrie de drets.

El període posterior a la Il·lustració fou el punt de partida de la lluita per assolir una forma de pau més sofisticada del que cap victòria en la guerra podria permetre. Aquest ordre havia de ser més estable que un altre que depengués només de la victòria en un conflicte. A poc a poc s'imposava, doncs, la idea que calia basar el nou ordre en la creació d'una arquitectura política i jurídica nacional i d'una arquitectura internacional dissenyades per equilibrar els interessos, les necessitats i els drets de la població. Tindria el notable avantatge de fer l'ordre internacional més sostenible, perquè es basaria en una pau positiva.

Aquesta arquitectura política nacional es podria denominar «pau constitucional», i ha estat objecte de debat des de les anàlisis de Plató, Pèricles i Aristòtil sobre la «vida bona» i els mèrits de la democràcia enfront del paper dels reis filòsofs a la Grècia antiga.

El tema de quina forma havia d'adquirir el bon govern tornà a sorgir a l'Europa del nord durant la Il·lustració. Amb el tractat de Westfàlia de 1648 es va fer evident que la pau estava relacionada amb la forma que havia de tenir l'estat, que havia de permetre-li d'esdevenir un membre pacífic i acceptat d'un ordre internacional estable i, alhora, beneficiar la població.

La pau perpètua i les constitucions liberals

A mesura que avançava la Il·lustració, s'anà abandonant el punt de vista hobbesià segons el qual la guerra formava part del teixit natural de la vida internacional, manipulada per prínceps maquiavèlics. Els líders, els acadèmics i la població en general van començar a defensar que la pau havia de tenir un paper central en les institucions i la vida polítiques. La pau es podia assolir, no era només un ideal al qual calia aspirar; i calia reflexionar-hi en el context dels estats nació. L'humanisme renaixentista (que es desenvolupà durant els segles XIV i XV dC) posava l'accent en la necessitat que la ciutadania, incloses les dones, s'impliquessin en la vida cívica de l'estat i guessin la seva acció amb principis virtuoses. El liberalisme que sorgí posteriorment posà en qüestió la idea que la violència i la guerra formaven part de l'ordre natural de les coses. La pau podia ser el producte de l'habilitat humana, especialment si es podia aconseguir el compromís suficient dels estats i els líders. Els actors il·lustrats amb opinions i objectius liberals ja podien atenuar la guerra.

Una altra contribució important, la feia l'argument històric que, una «guerra justa», només la podia fer una autoritat legítima i com a últim recurs contra una acció d'agressió no justificada. D'aquest argument se'n derivaven dos efectes: d'una banda, la creixent preocupació per quin tipus d'estat tenia una naturalesa més favorable a la pau; i, d'altra banda, l'interès en les institucions i l'organització internacionals dissenyades per crear i mantenir la pau. En aquella era es posà fi a les constants guerres religioses a Europa mitjançant un acord que seguia aquesta línia i que comprenia la inviolabilitat de la sobirania dels estats territorials per altres estats. Implicava que els estats territorials i els seus acords internacionals eren necessaris per assolir una pau basada en uns valors comuns o en l'acceptació del desacord. Per tant, la concepció de la pau evolucionà envers un equilibri de poder entre els estats, garantida per tractats i aliances internacionals i amb el suport del tractat de Westfàlia de 1648.

Poc després, John Locke sostenia que un govern basat en la llei generaria consens, legitimitat i, en conseqüència, la pau a escala nacional. Calia un contracte social per fonamentar una relació consensuada i representativa entre els líders i la societat, en la qual l'estat proporcionés seguretat i actués com a «jutge neutral» per protegir les vides, la llibertat i les propietats dels ciutadans.

El lliure comerç era un component important de la pau constitucional. A *La riquesa de les nacions* (1776), Adam Smith sostenia que el comerç internacional havia de ser la base de la cooperació, la prosperitat i la pau tant entre estats com dins les seves fronteres.

Kant, en la seva obra *La pau perpètua*, basava la seva concepció posterior de la pau en la creació de lleis justes que es reflectissin en un ordre polític «republicà» o democràtic. Així mateix, aquestes condicions serien crucials per evitar la guerra entre estats. La pau perpètua plantejava les condicions necessàries per assolir una forma primigènia de justícia social dins els estats, així com la pau entre els estats (la qual cosa quedaria reflectida més tard en la Carta de Nacions Unides de 1945).

Probablement *La pau perpètua* de Kant era la declaració més completa feta fins llavors sobre com portar la pau a una Europa en conflicte constant. Aquests arguments van donar origen al que ara es coneix com la «tesi de la pau democràtica liberal», al voltant de la qual s'ha construït un enorme corpus de literatura favorable a la democratització. La seva versió moderna sosté que els estats democràtics no s'enfronten en guerra els uns amb els altres, tot i que sí que és possible que lluitin contra estats no democràtics. Kant escrigué:

[Si] calgués el consentiment dels ciutadans per decidir que cal declarar la guerra (i amb aquesta constitució no pot ser d'una altra manera), no hi hauria res més natural per ells que ser molt cautes abans d'iniciar un joc tan maligne i decidir de sotmetre's voluntàriament a tots els sofriments de la guerra. Entre aquestes calamitats hi hauria: haver de combatre, haver de sufragar els costos de la guerra amb el patrimoni propi, haver de reconstruir la devasta-

ció conseqüència de la guerra i, per acabar i com a sùmmum de mals, fer-se càrrec del feixuc deute nacional que enverina els temps de pau mateixos i que no desapareixerà mai a causa de les constants guerres futures.

A partir d'aquestes línies constitucionals de pensament sobre la pau i l'ordre, Jeremy Bentham (1748-1832), filòsof britànic i reformista social, hi afegí la preocupació per diverses qüestions socials: el benestar, la llibertat econòmica, la separació entre l'església i l'estat, la llibertat d'expressió, la igualtat de drets per a les dones i l'abolició de l'esclavitud i de la pena de mort. Va proposar l'argument utilitarista segons el qual el govern que oferís la major felicitat al major nombre de gent conduiria a la pau, com l'economista britànic David Ricardo (1772-1823) referendà en un sentit econòmic. Tot i les crítiques de l'economista britànic Thomas Malthus (1766-1834), que considerava que l'excés de població comportaria un desenvolupament no sostenible, l'esgotament dels recursos i la guerra, l'argument del lliure comerç seguia constituint un pilar essencial d'aquesta versió emergent de la pau. Tanmateix, fins a principis del segle XX es difongué a través d'una barreja incòmoda de colonialisme i liberalisme britànic.

El pensament liberal començava a cristal·litzar en forma de quelcom més que especulacions: John Stuart Mill (1806-73), filòsof britànic, enllaçà el desenvolupament amb la pau, la llibertat individual i la propietat privada. Sostenia que la pau depenia tant de la protecció de les llibertats individuals com de l'existència d'un govern eficaç.

Limitacions de la pau perpètua

En el marc de la pau constitucional, la pau es construiria mitjançant processos de consens, perquè la societat n'acceptés la legitimitat. Trobar un equilibri entre el Leviatan i els interessos de la població ha estat una tasca difícil. El problema derivat de la premissa kantiana que els estats actuen

per maximitzar els interessos del seu poble (quan els tracten com a mitjà i no com a fi) és que és possible que, per contra, els estats i les elits explotin el seu poble. La línia entre contribuir a la pau o actuar segons els interessos nacionalistes o de les elits era molt fina; i encara ho és.

El sorgiment del nacionalisme fou també una conseqüència del que John Stuart Mill identificà com el dret del poble a determinar qui el governa. Això podria comportar lluitar per una identitat i uns interessos nacionals no necessàriament compatibles amb la pau regional o internacional o les normes universals. Malgrat que el principi d'autodeterminació nacional atragué el favor popular durant els darrers cent anys, especialment durant la dissolució dels imperis austrohongarès, francès i britànic, entre altres imperis europeus, després de la Primera i la Segona Guerra Mundial i al principi de la guerra freda (per exemple, als Balcans), tant el concepte del nacionalisme com el de l'etnonacionalisme han estat vinculats amb les causes no de l'ordre sinó de la guerra. Això no trigà a convertir-se en el desencadenant de la guerra entre grups que reclamaven el mateix territori. Continua essent-ho en el món actual, com indiquen els casos de Xipre, el Sudan, Bòsnia i Hercegovina i Israel i Palestina.

Un altre problema rau en el fet que la pau constitucional s'ha caracteritzat per ser una empresa cristiana, tot i la suposició que era laica. Els plans de pau tenien l'objectiu d'estabilitzar Europa, atès que el tractat de Westfàlia es basava essencialment en l'ètica cristiana i en un equilibri entre el pensament cosmopolita i el comunitari.

Malgrat tot, sembla que l'argument de la pau democràtica o liberal no ha perdut la validesa. Una de les excepcions més significatives és que encara és possible que les democràcies facin la guerra contra estats no democràtics, per diversos motius, com mostren els casos de les intervencions militars a l'Afganistan i l'Iraq a principis de la primera dècada del segle XXI. La pau democràtica parteix de la premissa que els estats evolucionaran per convertir-se en democràcies. Com que no sempre ha estat així, i molts estats segueixen combatent en guerres o violant els drets humans dels seus ciutadans, es demostra que la pau constitucional

no és adequada. Tant Kant com altres grans pensadors de la seva era tenien l'esperança que aquest problema el resoluria una organització internacional concebuda per promoure els drets humans i la democràcia i mantenir la pau.

La pau constitucional se centra en un discurs oficial en l'àmbit de les elits, emès per l'estat i el govern, i és restringida temporalment i geogràfica per la sobirania estatal. Tot això queda mitigat per l'intent de promoure un marc de govern liberal per a l'estat, però el projecte de pau constitucional segueix vertebrat per l'ús de la força. No obstant això, segueix essent una de les úniques «lleis» de les relacions internacionals. Des del final de la guerra freda, la pau constitucional s'ha definit per la democràcia, el lliure comerç i els drets humans, com descrivia Francis Fukuyama en el seu famós assaig *The End of History and the Last Man* [*El final de la història i l'últim home*] (1989), que es congratulava del potencial de difusió de la democràcia després de la fi de la guerra freda.

La tesi de la pau liberal és sòlidament integrada en l'actual arquitectura de pau internacional, les constitucions de molts estats, el dret internacional, el paper dels donants, l'ONU, les organitzacions no governamentals internacionals (ONGI) i algunes institucions financeres internacionals (IFI) com el Banc Mundial. En conseqüència, molts dels estats del món disposen avui de constitucions i institucions liberaldemocràtiques (el 63% l'any 2013, segons Freedom House), la qual cosa comporta també un compromís amb els drets humans. Val a destacar que actualment la Unió Europea deu gran part de la seva estructura constitucional als projectes de pau de la Il·lustració, que promovien la pau constitucional.

Després del final de la guerra freda, aquest pensament conformà la frontera del coneixement relatiu a quins components havia d'incloure necessàriament la constitució d'un estat perquè romangués pacífic. Durant el segle passat alguns estats van anar més enllà en la recerca de la pau: d'acord amb la llei fonamental alemanya, el país germànic no té permès disposar de forces armades ofensives (la qual cosa és una relíquia de l'ocupació aliada durant la Segona Guerra Mundial); també

es considerava que el Japó (si més no, fins fa poc) tenia una «constitució de pau»; i altres països, com Costa Rica, han desmantellat totalment les seves forces armades.

A tall d'advertència, Kant va comentar una vegada que la «pau perpètua» que plantejava podria acabar resultant força desagradable, una advertència que Fukuyama reiterà. D'ençà del final de la guerra freda, sembla que la democràcia liberal i el lliure comerç han esdevingut l'única forma viable de política i de pau, però el materialisme sense fi i el consegüent consum de matèries primeres podrien conduir, en última instància, a una victòria buida i, fins i tot, al col·lapse mediambiental. En la pràctica, l'aplicació de la pau constitucional sovint ha estat bloquejada per actors que no volen compartir el poder i que s'oposen a les estructures jurídiques nacionals que puguin bandejar les seves activitats autoritàries o corruptes. Això no ha canviat d'ençà que Hitler i Mussolini van fer cas omís de la Societat de les Nacions durant les dècades de 1920 i 1930, o quan Saddam Hussein va passar per alt l'ONU en envair Kuwait als anys noranta i, més tard, a principis de la primera dècada del segle XXI, quan va impedir les inspeccions del seu possible programa d'armes de destrucció massiva.

6. La pau institucional

[...] fins que els tambors de guerra van deixar de redoblar i els estendards militars foren enrotllats.

Al Parlament de l'Ésser Humà, la Federació del Món.
Lord Alfred Tennyson, *Locksley Hall*

El poeta anglès del segle XIX lord Alfred Tennyson (1809-1892) elogià el potencial de la cooperació i el dret internacionals (amb una referència implícita a la democràcia), com mostra aquesta cita. Assenyala una tercera forma de pau que ha estat molt influent en l'era contemporània. El paper de les institucions i el dret internacionals com a suport de la consolidació d'una pau constitucional dins dels estats i entre els estats representa el pas següent en la construcció d'una pau positiva. La pau institucional començà a desenvolupar-se mentre la pau constitucional guanyava rellevància, durant la Il·lustració. Cap a la segona meitat del segle XX, l'ONU, els donants internacionals, el dret internacional i un ventall d'actors regionals, amb una especial rellevància de la Unió Europea i la Unió Africana, van convergir al voltant d'un enfocament més dinàmic orientat a crear una pau positiva amb un abast ambiciós. La pau institucional ofereix un vincle directe entre el desenvolupament d'una arquitectura internacional de manteniment de la pau entre estats i la pau democràtica liberal.

La pau institucional pretén ancorar els estats a un conjunt específic de valors i a un context jurídic comú mitjançant el qual acordin multilateralment com cal comportar-se. També acorden que es controlarà i s'imposarà aquest comportament en els estats «rebels». Abans de l'era

dels estats, les reines i els reis intentaven assolir aquest esquema a través d'aliances, tractats de pau, matrimonis, sistemes de tutela i altres formes de relacions polítiques. Alexandre el Gran (356-323 aC) utilitzava moltes d'aquestes tècniques per mantenir unit el seu imperi en expansió. Dos mil·lennis més tard, els líders dels governs emergents d'Europa van començar a institucionalitzar la celebració recurrent de conferències diplomàtiques d'alt nivell. Sovint se celebraven per debatre sobre la guerra i la pau, de manera que eren percebudes com una via per sortir dels cicles de violència derivats de la pau del vencedor.

La creixent creença que els estats democràtics liberals eren menys proclius a entrar en guerra entre si es combinava amb un conjunt emergent d'institucions creades expressament per fonamentar un ordre internacional estable. Si els estats disposen d'institucions democràtiques i comparteixen els objectius comuns de la pau i el lliure comerç es poden organitzar per formar una comunitat internacional. Començava, doncs, a desenvolupar-se una «arquitectura de pau» internacional a través de la qual els estats acordarien i seguirien unes normes internacionals i el dret internacional.

El desenvolupament inicial de les institucions internacionals

La pau institucional forma part d'una ètica del cosmopolitisme que es remunta a Diògenes el Cínic (c. 412-323 aC), que es declarà cosmopolita. Aquest corrent plantejava que, malgrat les moltes diferències entre les persones, eren possibles una moral universal i la cooperació internacional i que, en última instància, seria desitjable un govern mundial. Trobà la seva encarnació contemporània en el projecte de pau associat amb la Il·lustració. El discurs de Grotius sobre el dret natural també hi feia una contribució important. El dret natural es basa en la coexistència i la no-intervenció, mentre que els estats tenen dret a l'autodefensa, en la línia del pensament de la «guerra justa».

L'abat de Saint-Pierre (1658-1743), un influent escriptor francès, proposava en el seu llibre *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* [Projecte per assolir la pau perpetua a Europa] (1713) la creació d'una organització internacional responsable de mantenir la pau. Era l'inici d'un gènere de projectes de pau formals propis de la Il·lustració, que van esperonar Kant i altres a desenvolupar més aquestes idees davant de la presència continuada de guerres a Europa. El pla de pau de Saint-Pierre era essencialment un tractat europeu per aconseguir una federació d'estats en la qual la llei es fonamentés en la justícia, l'equitat i la reciprocitat. Saint-Pierre cridava els sobirans cristians (i també musulmans) d'Europa a formar una unió permanent per la pau i la seguretat. Aquesta organització no intervindria en els afers dels estats membres, però tindria atribucions d'intel·ligència i d'autodefensa i, fins i tot, podria enviar tropes per preservar la pau. William Penn també volia que es creés algun tipus de parlament europeu per assolir una «pau amb justícia».

Un cop més, l'aportació de Kant fou important. Insistia que l'imperi de la llei al qual aspirava la pau democràtica i constitucional que havia defensat s'havia d'estendre a les relacions internacionals. No arribava, doncs, a proposar la implantació d'un govern mundial, sinó que suggeria un sistema multilateral d'estats:

La raó portaria [els estats] a abandonar la seva llibertat salvatge i sense llei per acomodar-se a unes lleis públiques coercitives i, per tant, a un Estat de Nacions en constant expansió; tant que, al final, acabaria incloent totes les nacions de la terra. Tanmateix, com que les nacions (d'acord amb les seves idees sobre el dret internacional) no disposaran d'un sistema racional positiu d'aquest tipus i, consegüentment, rebutjaran el que, de fet, és just en la teoria, no es podrà realitzar en la seva forma pura. En conseqüència, en lloc de la idea positiva d'una República Universal, si se'n vol salvar alguna cosa, tindriem com a resultat només el recanvi negatiu d'una Federació d'Estats que eviti la guerra, que subsisteixi en forma d'unió externa i que sempre s'estengui arreu del món.

Aquesta qüestió ha plantejat un dilema controvertit a la pau institucional: mantenir un sistema multilateral d'estats o avançar envers un govern mundial. Kant tenia por que un govern mundial fos tan desagradable com un món hobbesià, que podria culminar en un despotisme pitjor. Per tant, la pau perpètua acabà quedant reflectida en la Carta de Nacions Unides, però, com especificava Kant, l'ordre internacional no passa, en el millor dels casos, d'una federació d'estats lliures. Aquests estats abolirien la guerra entre si i oferirien als no ciutadans una «hospitalitat universal». El comerç internacional també seria beneficiós.

Sovint es considera que el tractat de Westfàlia (1648) fou el moment de la història moderna que marcà el sorgiment dels sistemes d'estats, amb el consegüent impuls a les organitzacions internacionals per mantenir la pau entre estats. El congrés de Viena de 1815 fou testimoni de com un sistema d'institucions internacionals començava a esdevenir una realitat. Tant el tractat com el congrés van contribuir a la construcció d'un marc que donaria suport a una pau ben contrastada amb les guerres anteriors. El congrés de Viena representava l'intent d'homes d'estat com Metternich, Castlereagh i Talleyrand de crear un equilibri realista de poder que, tanmateix, depenia de la seva capacitat d'intervenir en els afers d'altres estats. Era principalment un instrument de «creació d'ordre» dels britànics i, per tant, també era molt similar a una pau del vencedor, la qual cosa il·lustra l'estreta relació que sovint hi ha entre pacificar i tenir el poder.

En tot cas, aquests canvis indicaven un rebuig de la idea que la guerra era endèmica i inevitable. Els conservadors i els liberals d'aquesta era veien la pau i la guerra de maneres diferents. Els conservadors consideraven que la pau depenia de preservar l'ordre existent, potser mitjançant la guerra i, de ben segur, amb un sistema de classes. Els liberals pensaven que es podia assolir la pau mitjançant una transformació derivada del progrés econòmic i social, per al qual la guerra representava un obstacle indesitjat. Els nacionalistes formaven un tercer grup i consideraven que les nacions tenien el dret a l'autodeterminació, si calia mitjançant l'ús de la força.

A Europa la pau del segle XIX es veia trencada per les creixents forces del nacionalisme i pels conflictes imperials i colonials constants a l'Amèrica del Nord, l'Àsia i l'Àfrica, alimentats pel desig dels imperis de glorificar el nacionalisme i preservar la riquesa del vell ordre conservador i, a parer dels liberals, com a missió civilitzadora. En aquell moment, a causa de la industrialització, la guerra es feia a una escala major i amb moltes més baixes que mai abans. La formació d'una comunitat internacional concebuda per evitar la guerra guanyà impuls de manera gairebé simultània.

També contribuïen al sorgiment de la pau institucional unes reformes i dinàmiques dispars. Les campanyes contra el desarmament i a favor dels drets, sovint organitzades per la societat civil, juntament amb les campanyes humanitàries estatals, començaren a convergir. Per exemple, des de 1816 fins a la dècada de 1860, el Regne Unit desplega una esquadra naval en contra del tràfic d'esclaus a la costa occidental de l'Àfrica. Aquest canvi de 180 graus en l'actitud britànica envers l'esclavatge comportava una reinterpretació del dret internacional per permetre l'abordatge i la inspecció dels vaixells. Per primera vegada, potser, un principi humanitari s'avançava als interessos dels poderosos, la qual cosa seria crucial per al sorgiment subsegüent d'un conjunt d'institucions internacionals.

Una altra dimensió de la qüestió la trobem en la tasca de Henri Dунant, que culminà en la Convenció de Ginebra de 1864 i en la creació del Comitè Internacional de la Creu Roja (CICR) i donà origen al que es coneix com a dret internacional humanitari. El CICR és l'organització humanitària més antiga i, mitjançant un tractat internacional, ha rebut el mandat de supervisar el compliment de les lleis de la guerra.

Amb el canvi de segle, semblava que l'internacionalisme liberal guanyava empenta. Se celebraren dues grans conferències de pau a la Haia els anys 1899 i 1907, que al seu torn desembocaren en la fundació de la Cort Permanent Internacional de Justícia el 1922. L'any 1910, un Congrés Universal de la Pau analitzà la necessitat del dret internacional,

l'autodeterminació i la fi del colonialisme. El 1913 se celebrà un altre congrés pel desarmament per marcar la inauguració del Palau de la Pau a la Haia, finançat per l'industrial nord-americà Andrew Carnegie.

La pau institucional després de la Primera Guerra Mundial

L'estructura institucional de la pau assolí el seu aparell més sofisticat després de les guerres mundials del segle XX. Després de la Primera Guerra Mundial, els «14 punts» del president nord-americà Wilson presentats a les converses de pau de Versalles tingueren un paper fonamental en el sorgiment d'un concepte modern de pau amb una dimensió tant institucional com constitucional. Wilson va fer una crida a la fundació de la Societat de les Nacions per garantir la sobirania i la integritat territorial de tots els estats. La Societat esdevindria un mecanisme internacional de gestió dels conflictes amb la missió d'evitar la guerra entre els nous estats democràtics que succeïren gran part dels imperis (en procés de desintegració).

Els acords de després de la Primera Guerra Mundial es regien pel principi que els ajustos territorials havien de beneficiar les poblacions afectades, és a dir, defensaven l'autodeterminació. Malgrat que Wilson considerava que aquest esquema representava una pau sense victòria, també representava una decisió unilateral dels Estats Units, que recordava el concepte de la pau del vencedor, però més sofisticada. El tractat de Versalles accentuà la democratització dins del marc de l'estat i regulava les relacions entre estats, de manera que combinava un marc de pau constitucional i un d'institucional. El president Wilson tenia al cap una «pau mundial definitiva» que evocava la pau perpètua de Kant. Calia que es fonamentés en una «comunitat de poder» i representava una «pau comuna organitzada». Havia de ser «una pau sense victòria, una pau entre iguals». Abans, l'abril de 1917, Wilson havia declarat davant del congrés dels Estats Units que calia «fer un món segur per a la democrà-

cia». El més important era, potser, que una forma de justícia social es començava a considerar essencial per a una pau universal.

Com es faria evident, la de Versalles es veia com una pau del vencedor, la qual cosa constituïa el seu error crític. Era precisament el temor subjacent a la famosa crítica de John Maynard Keynes de l'acord de Versalles; en concret, de la clàusula sobre el culpable de la guerra (article 231), que responsabilitzava Alemanya com a potència agressora i establia que havia de costejar reparacions. La manera com els aliats establien acords mentre assignaven la culpa i la responsabilitat financera a Alemanya i els seus aliats comportava que, del tractat, no se'n derivaria una pau estable. La democràcia alemanya seria «aniquilada» pel procés mateix que la intentava construir. Alguns analistes, com E. H. Carr, que assistí a la conferència de Versalles en qualitat d'integrande de la delegació britànica, creien que la pau institucional emergent era utòpica i poc plausible.

A més, en l'ordre de postguerra hi havia altres versions de la pau en pugna. Una d'aquestes versions es basava en el concepte de dialèctica històrica del progrés i d'una societat sense classes. D'altres provenien de l'imperialisme i el nacionalisme. El principal obstacle contra la pau de Wilson era que cap estat no estava preparat per responsabilitzar-se'n o per garantir-la. El congrés dels Estats Units no volia assumir una responsabilitat d'aquest nivell; el Regne Unit, França i Alemanya continuaven enfrontats per les antipaties mútues; alguns homes d'estat i polítics encara volien justificar l'imperialisme i el colonialisme; la Rússia soviètica estava centrada en la seva revolució; el nacionalisme agressiu creixia tant al Japó com a la resta del món; i l'esfondrament dels imperis Austro-hongarès i Otomà havia deixat unes despulles importants per les quals barallar-se. La pau creada a Versalles tenia errors profunds en la pràctica i quedà encara més fragilitzada per les crisis financeres de finals de la dècada de 1920, que crearen problemes socioeconòmics en un moment d'àmplia influència de les ideologies radicals.

Una arquitectura internacional de la pau després de la Segona Guerra Mundial

L'intent següent de crear una pau institucional fou l'escenari en què algunes lliçons de l'època anterior s'aplicaren o s'oblidaren ràpidament. Hi havia indicis en aquest sentit ja abans de l'inici de la Segona Guerra Mundial. La nova pau que seguiria la guerra es desenvolupà principalment d'acord amb un consens nord-americà. Cordell Hull (1871-1955) fou el secretari d'estat dels Estats Units que més temps va ocupar el càrrec i serví a les ordres del president Roosevelt. Hull, que el 1945 va rebre el premi Nobel de la pau pel seu paper en la fundació de l'ONU, havia introduït una llei de comerç recíproc l'any 1934 que pretenia obrir el comerç internacional per contrarestar el nacionalisme econòmic. Aquesta tendència es reflectia en la Carta Atlàntica de 1941, signada pel primer ministre britànic Winston Churchill i el president nord-americà Roosevelt, que plantejava una defensa internacionalista de la cooperació, el lliure comerç, l'autodeterminació, la descolonització i el desarmament dels estats agressius.

El nou acord de pau es basava en un marc fràgil que abastava la Carta de Nacions Unides, la confrontació naixent de la guerra freda entre els Estats Units i la Unió Soviètica i la creació dels dispositius polítics, econòmics i de seguretat entre els Estats Units, els països industrials occidentals i el Japó. Aquest nou sistema incloïa un acord militar i una estructura institucional. Es desenvolupà mitjançant una sèrie d'iniciatives i organitzacions públiques i privades, com la Commission to Study the Basis of a Just and Durable Peace i el Council for Foreign Affairs, tots dos als Estats Units, i la Chatham House britànica.

La pau «idealista» nascuda del wilsonisme, que proposava un marc de pau positiva i liberal esdevenia, després de la Segona Guerra Mundial, sòlidament institucionalitzada en organitzacions i institucions que treballarien constantment per oferir seguretat militar, garanties jurídiques,

consensos polítics, recursos humanitaris, i desenvolupament i inversió financera. El sistema de l'ONU, tot just naixent, ofería, a través d'una sopa de lletres d'acrònims, una arquitectura institucional per la pau. Es formalitzà en les conferències de Dumbarton Oaks (1944) i de San Francisco (1945). La pau engendrava, així, el rebuig a la guerra entre estats; la provisió de recursos humanitaris, desenvolupament, ajustament i regulació financers; i drets humans. Malgrat que el Consell de Seguretat n'era la principal organització de seguretat, els organismes, els fons i els programes especialitzats de l'ONU indicaven que la seva visió de la pau era molt més àmplia. És a dir, l'Organització Mundial de la Salut, l'Organització Internacional del Treball, l'Organització per l'Alimentació i l'Agricultura, el Programa de Desenvolupament de l'ONU, el Programa Mundial d'Aliments i el Fons de l'ONU per la Infància (UNICEF), entre d'altres, eren organitzacions funcionals fundades per crear una pau basada en la justícia social per als ciutadans i la gent comuna. El sistema de l'ONU no constituïa només una evolució des de l'intent liberal de moderar la pau del vencedor i el seu realisme polític subjacent, sinó també una resposta als desafiaments de la societat en matèria de justícia social, tant en termes materials com ideològics.

Fou a partir d'aquesta xarxa creixent d'idees, conceptes i actors –que teixien un debat sobre com es podria mantenir la pau de llavors ençà, en tots els seus aspectes locals, estatals i internacionals–, que començà a emergir el concepte de «governança global» a mode d'enfocament concret per institucionalitzar la pau liberal arreu del planeta. Possiblement, durant aquest període, la declaració més significativa sobre la pau fou la de Roosevelt, que afirmà que el rebuig de la pau de Wilson de part del Senat dels Estats Units l'any 1920 havia estat un error i que ja no es podia fer marxa enrere en la construcció d'un ordre internacional liberal d'estats democràtics, mercats oberts i cooperació internacional. En aquest ordre no hi hauria lloc per al colonialisme o l'imperialisme oficials.

El Tribunal Militar Internacional creat pels aliats l'any 1945 per jutjar els criminals de guerra nazis a Nuremberg conformava una altra bran-

ca important de l'arquitectura internacional de pau. El Tribunal tenia tres jurisdiccions principals, una de les quals corresponia als «crims contra la pau». Els crims contra la humanitat i els crims de guerra n'eren, però, les jurisdiccions més reconegudes. Els aliats van definir els crims contra la humanitat com aquells que comportaven la planificació, la preparació o l'inici d'una guerra d'agressió. Ben aviat se'n derivà una nova onada de desenvolupament jurídic en matèria de crims contra la humanitat.

El nou sistema de pau es veia reforçat, a més, tant per garanties de seguretat com per la redistribució econòmica. L'OTAN tingué un paper militar important (tot i que sobretot simbòlic) a l'hora de garantir que el sistema de postguerra tingués el suport d'un marc de seguretat col·lectiu, malgrat que la seva capacitat d'oposar-se al poder militar de la Unió Soviètica sempre fou una mica qüestionable. Des de 1947, amb la doctrina Truman, dissenyada per contenir el comunisme a Turquia i Grècia, el president Harry Truman pretenia «donar suport als pobles lliures que es resisteixen a l'intent de subjugar-los de minories armades o pressions exteriors». El Pla Marshall (1948-1952) –un programa d'ajut de gran envergadura patrocinat pels Estats Units i batejat amb el cognom del seu secretari d'estat George Marshall– pretenia reconstruir Europa i evitar l'expansió del comunisme.

Aquest darrer aspecte de la nova pau, però, tenia sens dubte un caràcter diferent. Mentre que el sorgiment d'una associació d'estats semblava representar una forma de pau liberal, l'«ordre de contenció» que se'n derivà, en tant que part de la doctrina Truman, indicava que alguns grans territoris del món quedarien subjectes a un concepte de la pau negativa més tradicional i limitat; quedarien aïllats, de fet, de la pau liberal, ja fos per les polítiques occidentals o per la subjecció al règim de l'URSS.

La Declaració Universal dels Drets Humans de 1947, promoguda per Eleanor Roosevelt, no trigà a esdevenir un dels pilars del nou pensament i les noves polítiques per la pau. El discurs dels drets humans derivava, en especial, de l'obra de pensadors occidentals com Locke i Mill, que introduïren en la tradició liberal el plantejament que les persones tenen

un conjunt de drets innats. Implícitament, gran part de la literatura equipara els drets humans i la pau: els uns no poden existir sense l'altra. En conseqüència, l'ONU va poder basar la seva tasca en un conjunt acordat de criteris que, des de llavors, fonamenten l'aspiració a una forma més sofisticada de pau després de la Segona Guerra Mundial, refinada encara més pel Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966. Aquest fet il·lustrava, també, la influència d'un pensament més crític sobre la pau i el desenvolupament, procedent de l'esquerra política i d'un seguit d'acadèmics postcolonials que, en aquell moment, defensaven que, per aturar la violència estructural i assolir la justícia social, calia reestructurar radicalment el sistema internacional.

En aquesta era, una altra aportació a una concepció més sofisticada i positiva de la pau i que consolidà el marc institucional de la pau fou la de les convencions de Ginebra (1949). Les convencions ampliaven el tractat inicial de 1864 que fundava la Creu Roja Internacional i establien uns criteris de dret internacional relatius a l'humanitarisme en temps de guerra, el tractament dels presoners i els ferits i la protecció dels civils.

De fet, el dret internacional ha estat clau per al marc internacional de pau, en tant que conjunt de regles vinculants entre estats que proporcionen un ordre internacional estable. La nova Cort Internacional de Justícia –instaurada per la Carta de nacions Unides de 1945 i que més tard esdevindria la Cort Europea dels Drets Humans, basada en la Convenció Europea de Drets Humans (1950) del Consell d'Europa– i la Cort Penal Internacional, creada per l'Estatut de Roma de 2002, resulten de l'evolució d'aquest marc institucional de pau. El desenvolupament, a escala internacional i nacional, d'estructures de governança basades en el consentiment ha produït un ventall significatiu de normes, lleis i instruments de pau i justícia. Pel que fa a la pau institucional, ha estat especialment significatiu el corpus jurídic relatiu a la conducció de la guerra, el dret internacional humanitari i el dret internacional dels drets humans, malgrat la seva lentitud i complexitat i, en ocasions, la impossibilitat d'aplicar-lo perquè requereix que els estats acordin un curs d'acció directe.

Per a l'arquitectura internacional emergent també ha estat vital una arquitectura regional de la pau. La creació de la UE era el producte de l'esforç de postguerra per pacificar la relació entre els principals estats europeus, allunyar-se del nacionalisme, posar en comú recursos i crear objectius comuns; més tard començà a harmonitzar el comerç, el dret, la diplomàcia i la política exterior. L'any 1952 es fundà la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer com a primer pas envers una federació europea, seguit del tractat de Roma de 1957, que creà la Comunitat Econòmica Europea i una unió duanera. L'actual Unió Europea s'ha ampliat per incloure vint-i-vuit països, la qual cosa l'ha convertit, sens dubte, en l'intent regional més gran i reeixit de mantenir la pau i l'ordre existent fins ara. És un exemple sofisticat i d'èxit en la resolució i la transformació del conflicte regional.

D'una manera similar, arreu del món sorgeix una xarxa d'altres organitzacions regionals, entre les quals destaca, potser, la Unió Africana. Es fundà l'any 2001 com a successora de l'Organització per a la Unitat Africana (fundada, al seu torn, el 1963), amb seu a Addis Abeba i cinquanta-quatre estats membres africans. Té l'objectiu de promoure la solidaritat entre els països i els pobles africans; contribuir a la integració i la cooperació polítiques i socioeconòmiques, i reforçar la seguretat, la democràcia, els drets humans i el desenvolupament.

7. La pau civil

La branca següent, segurament la més important de l'evolució de la concepció de la pau, és la pau civil. D'acord amb aquest enfocament, en la societat cada persona té la capacitat de mobilitzar-se per la pau des de diverses perspectives, ja sigui a favor del desarmament, a favor de la cooperació internacional o en contra de la violència, la discriminació i l'opressió. Aquest enfocament està vinculat amb els fenòmens històrics de l'acció social directa per raons polítiques, econòmiques i d'identitat, i de la militància i la mobilització social per assolir o defensar els drets humans i els valors bàsics. També té relació amb el pacifisme en les seves formes principals, en el sentit que l'acció civil és, en principi, noviolenta. Ha rebut amb intensitat la influència d'un ventall ampli de dinàmiques de mobilització social. Sense la pau civil i les seves formes socials de mobilització, les estructures internacionals i constitucionals no podrien arribar a la gent comuna per representar-ne els interessos, les identitats, les necessitats i les aspiracions.

La pau civil troba, sovint, un altaveu en les organitzacions d'àmbit local i en les seves campanyes, normalment connectades de manera transnacional amb altres moviments similars d'arreu del món. La societat civil es desenvolupa a mesura que les comunitats, els actors polítics i les organitzacions locals convergeixen a l'entorn de diverses dinàmiques i exigències de justícia social. Sovint ha plantejat un desafiament directe i obert contra la violència estructural i directa integrada en les jerarquies del sistema de l'estat o de la societat mateixa (és a dir, una pau negativa). Fou crucial a finals del segle XIX i principis del XX, quan les campanyes civils contra l'esclavitud o a favor del sufragi, les mesures de benestar, el desarmament i els drets polítics de les dones tingueren un impacte molt

significatiu en la naturalesa de l'estat i en qui hi era representat o hi controlava la política legitimament.

La societat civil i la pau: acció i mobilització

Els moviments d'activisme van començar a fer aparició a gran escala durant els segles XIX i XX. S'hi podien observar dues trajectòries diferenciades, també en termes d'orientació laica o religiosa. L'origen d'aquestes trajectòries es remunta, potser, al sorgiment secular de l'internacionalisme liberal, relacionat amb les campanyes en contra de la llei obligatòria, els moviments ideològics i feministes en contra de la guerra i a favor del desarmament convencional, les campanyes a favor del desarmament nuclear i els moviments ecologistes. Molts moviments de resistència s'han descrit, també, com a moviments de pau, ja s'enfrontin a un poder autoritari o a un de colonial.

Val a destacar, també, la importància de la Revolució Americana, que des de 1774 rebutjà les formes de govern aristocràtiques europees i abraçà el republicanisme i el liberalisme, i la Revolució Francesa de 1789, en la qual se substituï la monarquia mitjançant una mobilització popular per uns principis similars d'igualtat, ciutadania, democràcia, laïcitat i drets humans bàsics. Aquestes revolucions intentaven retornar el poder a la població en detriment del llinatge de la reialesa o del colonialisme i assolir la llibertat personal i un govern representatiu. En conseqüència, a partir de la realització del paper polític potencial de l'individu i de les possibilitats de la mobilització de masses, sovint amb mitjans noviolents, els actors no estatals van començar a guanyar un paper polític significatiu; no només a través de campanyes pels drets, sinó també com a resposta al conflicte, concretament en l'àmbit dels drets humans, les múltiples formes de discriminació i l'assistència humanitària.

El moviment guanyà impuls durant el segle XIX mercès a la creació del Comitè Internacional de la Creu Roja (CICR), la mobilització de di-

versos moviments per la justícia social, l'abolició per part del parlament anglès del comerç d'esclaus l'any 1807, les campanyes per la introducció del dret a vot de les dones (amb el primer cas a la Suècia de 1718), el desenvolupament del dret internacional i la popularitat creixent de les campanyes a favor del desarmament. Moltes altres activitats organitzades per actors no estatals anaven dirigides a la reforma política, social i econòmica.

De vegades, els moviments pacifistes estan relacionats amb diverses esglésies pacifistes de llarga tradició, com els moviments quàquer o menonita, que es remunten al segle XVI. La seva aportació ha estat important, tant com ho han estat els debats públics sobre la resistència no-violenta, les accions dels objectors de consciència, la desobediència civil i, fins i tot, algunes formes d'anarquisme, especialment durant el segle XX. Aquestes dinàmiques constituïen una branca important del debat, en plena evolució, sobre com assolir la pau civil.

A mesura que el dret internacional humanitari influïa gradualment en la concepció que l'estat tenia de la guerra, aquest debat reforçà un discurs de pau més inclusiu en el si del sistema internacional. Cap al segle XX, la població va començar a pressionar les elits, els líders i les autoritats a favor de la pau i d'una manera organitzada. En part gràcies a aquesta mobilització, tant les conferències de pau de la Haia de 1899 i 1907 com la Cort Internacional de Justícia i els Congressos Universals de la Pau de 1910 i 1913 posaven en relleu la necessitat del dret internacional, l'autodeterminació i la fi del colonialisme. Els actors no estatals participaren en l'Organització Internacional del Treball des de la seva fundació. D'altra banda, tot i estar exclosos de les conferències de la Haia de 1899 i 1907, el fet mateix que els en bandejaren representava, de fet, el reconeixement que eren actors rellevants. Més endavant, la Societat de Nacions també atorgà a alguns actors no estatals un paper consultiu informal. Aquests avenços il·lustren com es prenia consciència que la construcció de la pau només era possible si hi participava directament la societat civil.

Van començar a proliferar organitzacions d'aquest tipus: el Comitè Internacional de Rescat (CIR) començà rescatant jueus d'Europa durant la Segona Guerra Mundial i més tard participà en l'acollida dels refugiats hongaresos després de l'aixecament fallit de 1956 i dels que fugien de Cuba després de l'arribada al poder de Fidel Castro el 1959. Més endavant s'hi afegirien altres organitzacions similars, com Catholic Relief Services, World Vision i Oxford Committee for Famine Relief (OXFAM).

Aquestes iniciatives posaven unes formes positives de pau en primera línia del pensament internacional i acadèmic. Hi havia un reconeixement creixent que, si es volia que la pau fos justa i sostenible, calia justícia social per a les persones i les comunitats, no només tractats o mesures de desarmament entre els estats o per als estats. Començaven a desvetllar les formes més subtils de poder que bloquejaven la pau; per exemple, el biaix a favor dels interessos hegemònics o elitistes, o a favor de l'estat i els mercats en detriment de la societat. Aquestes iniciatives van influir en la manera d'exercir el poder, en la naturalesa de l'estat i la comunitat internacional i, consegüentment, en la forma de pau que estava naixent.

Aquesta visió de la pau positiva per la societat civil també influí en el sistema internacional. El Moviment dels No Alineats, per exemple, volia proposar un enfocament alternatiu de la política i el desenvolupament durant la guerra freda. Sense fer gaire soroll, aquesta perspectiva tingué una influència notable, tant que el moviment integra actualment dos terços dels estats membres de l'ONU.

El paper creixent de les ONG

Les organitzacions no governamentals van tenir un paper important a l'hora de fer valer la importància que els drets humans s'incloguessin en la Carta de Nacions Unides (San Francisco, 1945) i van contribuir a la redacció de la Declaració Universal dels Drets Humans. Han tingut un paper significatiu en la demanda i la redacció de diferents tractats i con-

vencions de l'ONU referents a qüestions que anaven de l'eliminació de la discriminació contra les dones (1979) als drets de l'infant (1989). Així mateix, han tingut un paper important en molts grups de treball de l'ONU relacionats amb els drets humans i en la creació del càrrec d'Alt Comissionat de l'ONU pels Drets Humans.

El dret humanitari estableix el context jurídic en el qual operen les ONG. Un dels exemples inicials clau de l'humanitarisme contemporani el trobem en la crisi de Biafra de 1968, quan el poble ibo va intentar independitzar-se de Nigèria amb la consegüent Guerra Civil Nigeriana. Malgrat que, en fer-ho, posaven en qüestió la sobirania de Nigèria durant aquesta crisi, les ONG dedicades a l'ajut humanitari es van mobilitzar tot i la desaprovació internacional. Fou un patró que es repetí durant la dècada de 1970 en diverses crisis a Bangladesh, Etiòpia i Cambodja. La societat civil i les ONG es començaven a moure arreu del món per defensar els drets humans, la democràcia i l'assistència humanitària d'emergència per a les víctimes de la guerra.

A partir d'aquest moviment es desenvolupà un potent conjunt d'actors i un desplegament de llenguatge de drets i normes que minà l'absolutisme de la sobirania westfaliana i reforçà el punt de vista segons el qual les persones tenien un dret legítim a la seguretat, la satisfacció de les seves necessitats bàsiques, l'autonomia i la identitat pròpia. Les organitzacions internacionals i les ONG podrien intervenir si els estats no es mostraven capaços o disposats a protegir els seus ciutadans.

Avui hi ha tantes ONG arreu del món que resulten gairebé incomptables, especialment en el cas de les ONG locals que treballen en contextos de desenvolupament i postconflicte. Entre les ONG internacionals més conegudes que treballen en la construcció de la pau i els drets humans hi ha International Crisis Group, International Alert, Amnistia Internacional i Human Rights Watch. Amnistia Internacional, per exemple, fou fundada el 1961 com a part de l'enorme moviment internacional emergent a favor dels drets humans. El 1975, l'acta final de Hèlsinki reflectia el creixement dels moviments de la societat civil, les ONG i el suport als drets humans.

Durant la dècada de 1990 es van formar moltes ONG en resposta als amplis requisits plantejats per la síntesi de la construcció de la pau, l'humanitarisme, la defensa dels drets humans i l'activisme. En contextos postconflicte donarien suport a una societat civil en plena eclosió que, al seu torn, esdevindria la base del contracte social i la pau liberal. En part a causa de l'activisme de la societat civil a favor dels drets humans, sorgí la intervenció humanitària, que comportava que uns estats ja podien intervenir en els afers d'altres estats per raons humanitàries.

Organitzacions com el CICR, Metges Sense Fronteres (MSF) i International Crisis Group (ICG), entre molts altres, han tingut també un paper important en altres aspectes de la societat civil, el desenvolupament i l'assistència. Actualment les ONG constitueixen una part reconeguda del sistema de l'ONU, gaudeixen d'un paper consultiu a l'ECOSOC (la plataforma de l'ONU sobre qüestions econòmiques i socials) i formen part integral del discurs humanitari. D'acord amb l'article 71 de la Carta de Nacions Unides, s'habilita l'ECOSOC a consultar les ONG en matèria econòmica i social, així com en qüestions relacionades amb els refugiats, el medi ambient i el desenvolupament. Resulta especialment important en el context dels debats sobre la seguretat humana i el sorgiment d'una «societat civil global», que significa que hi ha una solidaritat entre les societats del món que pot defensar la pau i la seguretat quan els estats fallen.

Tanmateix, l'assistència humanitària pot tenir efectes contradictoris. L'UNRWA (Agència de l'ONU per als Refugiats de Palestina al Pròxim Orient), creada l'any 1949 per prestar assistència i desenvolupament a més de cinc milions de refugiats palestins després de les guerres de 1948 i 1967 a la zona, complia un paper important en l'ajut als refugiats de Palestina. No obstant això, també hi ha bones raons per adduir que ha contribuït a l'ocupació israeliana en tant que ha ajudat a mantenir l'*statu quo* de postguerra.

Des del final de la guerra freda han sorgit moltes formes de resolució de conflictes, diplomàcia ciutadana i mediació informal a conseqüència dels actors i la capacitat de la societat civil, sovint amb el suport de do-

nants internacionals en llocs com Xipre, Sri Lanka, Israel i Palestina, i Irlanda del Nord. Conseqüentment, les concepcions de la pau en les polítiques i en la pràctica han començat a incloure una dimensió quotidiana de la pau. És a dir, ja no n'hi ha prou a establir un alto el foc o signar un tractat de pau dins les fronteres de l'estat, sinó que també cal que la societat gaudeixi de seguretat en la seva vida diària. Les ONG han esdevingut actors importants en aquests processos, especialment quan fan tasques de capacitatció per a la resolució de conflictes, donen alertes precoces sobre un possible conflicte imminent i construeixen les institucions necessàries perquè la democratització i l'estat de dret esdevinguin una part integral de la pau resultant.

Per exemple, les organitzacions Conciliation Resources i International Alert, totes dues amb seu a Londres, treballen amb la premissa que negar els drets humans condueix al conflicte i donen suport a solucions locals contra el conflicte. El Carter Center, amb seu a Atlanta (Geòrgia, Estats Units), també treballa en qüestions relacionades amb la democratització, els drets humans i la resolució de conflictes. Organitzacions com International Crisis Group, domiciliada a Brussel·les, tenen el propòsit d'informar i alertar sobre els conflictes de tot el món, a més de fer-hi campanya en contra. Aquestes organitzacions sovint obtenen finançament de donants internacionals que col·laboren estretament amb l'ONU i amb les ONG, els governs i altres actors locals en zones en conflicte i postconflicte d'arreu del món.

A més, les organitzacions com la UNESCO (Organització de l'ONU per a l'Educació, la Ciència i la Cultura) s'esforcen per connectar les institucions de pau internacionals amb la pau civil. Aquesta organització ha treballat en diverses àrees per desenvolupar una cultura de pau, des de l'educació fins als drets de gènere i dels menors. L'intent de connectar la societat civil i les ONG amb les organitzacions internacionals té l'objectiu de contribuir a una cultura de pau en tots els nivells.

En acabar la guerra freda, una sèrie de resolucions de l'Assemblea General de l'ONU feien una crida a favor de l'assistència humanitària a

les víctimes d'emergències i desastres naturals, l'accés dels organismes acreditats, l'establiment de corredors humanitaris i l'establiment del Departament d'Afers Humanitaris de l'ONU per coordinar la intervenció humanitària (tot i que limitada per les normes de sobirania). A més, durant la crisi kurda al nord d'Iraq, la Resolució 688 del Consell de Seguretat de l'ONU, del 5 d'abril de 1991, facilitava la intervenció humanitària amb participació de diverses ONG. A Bòsnia, la Resolució 771 del Consell de Seguretat, del 13 d'agost de 1992, feia una crida a atorgar un accés sense limitacions a les organitzacions humanitàries, però esdevingué un punt de controvèrsia entre els bàndols enfrontats a la guerra. Tanmateix, durant l'esfondrament de l'antiga Iugoslàvia a principis de la dècada de 1990, la comunitat internacional trobava molt difícil prestar assistència humanitària mentre la guerra seguia en curs. D'una manera similar, a Somàlia, després de la dissolució de l'estat l'any 1991, s'esperava que l'ONU creés les condicions per enfortir la societat civil i efectués operacions d'assistència humanitària. El representant especial del secretari general de l'ONU va intentar introduir les ONG en les operacions, per estimular la societat civil i implicar grups locals en el procés de pau. També es posaren a prova patrons similars de subcontractació de l'assistència essencial per a la societat civil a Haití, Ruanda i Libèria, entre molts altres, durant la dècada de 1990, amb diversos graus d'èxit.

Implicacions per a la pau civil

La pau civil ha tingut un impacte significatiu en els afers mundials; la seva existència implica que és possible crear una forma més positiva de pau i, també, que les diferents societats poden tenir aspiracions o concepcions diferents de la pau. Ha tingut un paper impulsor en el desenvolupament d'un ventall de drets i de convencions importants de l'ONU que inclouen, entre d'altres: la Declaració dels Drets Humans, de 1948; la Convenció de Prevenció i Càstig dels Crims de Genocidi, de 1948; la

Convenció sobre els Drets Polítics de les Dones, de 1952; la Declaració sobre Atorgar la Independència als Països i Pobles Colonials, de 1960; la Convenció Internacional sobre els Drets Econòmics, Socials i Culturals, de 1966; la Declaració sobre el Dret dels Pobles a la Pau, de 1984; i la Declaració de l'ONU sobre els drets dels pobles indígenes, de 2007. Hi ha hagut moltes convencions, totes amb l'objectiu de generar una forma més positiva de pau en la qual les institucions i els estats actuessin en interès dels seus ciutadans. També apunten vers una forma híbrida de pau.

L'Assemblea del Mil·lenni de l'ONU, l'any 2000, i els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni seguien aquesta lògica. L'ONU acordà que es concentrarien a assolir els objectius següents abans que acabés l'any 2015: erradicar la pobresa extrema; universalitzar l'educació primària; promoure la igualtat de gènere i dotar de poder les dones; reduir la mortalitat infantil i millorar la salut maternal; combatre el VIH/SIDA, la malària i altres malalties; i, finalment, garantir la sostenibilitat mediambiental i establir una associació global de cooperació pel desenvolupament.

Fins ara, cap dels objectius s'ha assolit, però s'ha avançat força.

Moltes altres campanyes internacionals marcades per la influència no governamental han intentat millorar la sort dels pobles del món. Aquestes campanyes de la pau civil, de bracet amb les institucions internacionals, han subratllat la importància d'evitar que es generi dependència, de ser sensibles a les necessitats relacionades amb l'apropiació local i de ser curosos per no ofendre els representants i els governs locals o de districte. S'adhereixen al requisit de «no fer mal», que actualment figura sovint als mandats de diverses organitzacions internacionals.

Aquestes dinàmiques representen que els actors de la societat civil sovint són descrits com a «emprenedors de les normes». En les seves microintervencions, tant en la societat com en l'àmbit de les relacions internacionals, se centren en la democràcia, els drets humans i en diverses formes de desenvolupament. Contribueixen a una pau local i de base, basada en l'acceptació i la legitimitat de la comunitat local en el context d'una societat civil transnacional i global formada per xarxes

entre organitzacions de la societat civil. La tasca d'OXFAM, Amnistia Internacional, Greenpeace i molts altres grups dedicats a problemes com el desenvolupament i els drets humans contribueix a la pau civil.

Per contra, alguns analistes sostenen que les ONG i els actors no estatals promouen de manera velada interessos poderosos dels estats, perquè depenen del finançament estatal i, consegüentment, defensen el que convé a l'estat, especialment quant a la política exterior, el comerç i l'extracció de recursos primaris com el petroli. Els estats, els organismes i les IFI donants solen subcontractar feina a les ONG precisament perquè gaudeixen d'accés i de legitimitat a la societat civil i, també, perquè les tasques humanitàries, socials, educatives, de resolució de conflictes i de desenvolupament tenen un paper significatiu en la reconstrucció de l'estat. Malgrat tot, de vegades, pot ser que les organitzacions de la societat civil representin opinions i grups oposats a la pau, com els que es basen en identitats o vinculacions nacionalistes o confessionals o els que estableixen relacions desiguals o d'explotació amb altres grups socioeconòmics de la població.

El desenvolupament i la mobilització de la pau civil i dels seus actors a la societat civil han contribuït a alterar la naturalesa de l'estat des d'un de feudal o autoritari fins a un de més democràtic, respectuós dels drets dels seus diversos ciutadans i, a més, que treballa a favor d'un mínim d'igualtat entre ells. Molts estats, sotmesos a la pressió civil i internacional durant el darrer segle (o més), han acabat per canviar de prioritats i han passat d'un comportament depredador contra els seus ciutadans o centrat en l'expansió territorial a proporcionar un cert grau de benestar i equitat que, a més, queda consagrat en la llei. Aquesta perspectiva apel·la a la vella idea d'un contracte social liberal entre els ciutadans i l'estat, però també posa en relleu la capacitat dels ciutadans per fer campanya pel canvi i la reforma en l'àmbit internacional.

Aquests canvis han permès un replantejament de la pau des de finals del segle XX, amb la consegüent i necessària contribució a la pau liberal. Depèn d'un ventall de processos en estreta associació amb els

grans estats donants (sobre tot del Nord), organitzacions internacionals com l'ONU, organismes com el Programa de l'ONU pel Desenvolupament (PNUD), l'Alt Comissionat de l'ONU per als Refugiats (ACNUR) o el Banc Mundial. Actualment el Banc Mundial, el Banc Asiàtic de Desenvolupament i l'Organització Internacional del Comerç, entre molts altres, fomenten les relacions entre els estats i la societat civil (malgrat que alguns crítics hi adduirien que, en paral·lel, un capitalisme desfermat debilita la societat civil). En general, tanmateix, aquesta evolució ha permès també la pau civil de desenvolupar-se de baix a dalt i des del si de la societat.

Els recents enfocaments de la seguretat humana segueixen aquesta lògica. Estan marcats per un compromís amb una resolució justa i sostenible del conflicte, la redefinició dels debats sobre la seguretat per incloure-hi la seguretat humana, i la implicació dels actors no estatals, tant externs com autòctons. Aquest concepte ha gaudit d'una acceptació àmplia en cercles polítics clau i en l'espai interconnectat de la societat civil global que vincula les ONG, la societat civil, els organismes internacionals i els donants pel desenvolupament.

8. Manteniment de la pau, construcció de la pau i construcció de l'estat

Cap a la construcció de la pau

Amb la convergència de la pau liberal en les relacions internacionals contemporànies, van emergir quatre generacions diferents d'enfocaments per fer la pau, dissenyats per consolidar el sistema de pau liberal i l'arquitectura internacional, estatal i civil, que en aquell punt ja havia assolit una acceptació generalitzada per ser la que es considerava la forma més positiva i sofisticada de pau de la història. Cap al final del segle XX, aquests enfocaments van originar tot un ventall de processos dissenyats per gestionar, resoldre o transformar el conflicte:

- a) Un enfocament de primera generació dirigit a una pau negativa, a partir de la dècada de 1950 (nascut durant la crisi de Suez de 1956), d'acord amb el qual una intervenció militar neutral comportava un alto el foc, sovint amb la intermediació de l'ONU.
- b) Un enfocament de segona generació, originat a finals de la dècada de 1960, més centrat en la reconciliació social i una pau positiva.
- c) Cap a la dècada dels noranta, una tercera generació d'enfocaments se centrava en la construcció d'una pau liberal mitjançant el desenvolupament, el manteniment de la pau, la construcció de la pau, la construcció de l'estat, la democratització, la creació d'un estat de dret, la promoció dels drets humans, la societat civil i el capitalisme. També oferia una forma positiva de pau, malgrat que una variant neoliberal de construcció de l'estat que aparegué a principis dels anys 2000, com a l'Afganistan, semblava acontentar-se amb una pau negativa.

- d) Un enfocament de quarta generació, encara en desenvolupament, que combina la pau liberal amb un reconeixement de les tradicions de pau locals i del context. Se'n poden derivar formes de pau positives híbrides, que combinin els objectius de legitimitat i emancipació locals amb el sistema de pau liberal. S'emmarca en una tradició crítica orientada a la justícia social en contextos quotidians i que també s'integra en una arquitectura internacional com la del sistema de l'ONU.

Gestió de conflictes després de la Segona Guerra Mundial

El pensament subjacent a la pau del vencedor ha contribuït als enfocaments contemporanis de «gestió de conflictes» en la política internacional, que s'acontentaven amb poc més que mantenir una pau negativa. Representaven una primera generació d'intents de gestionar el conflicte internacional i d'estabilitzar el sistema internacional. Els enfocaments de gestió de conflictes es van desenvolupar després de la Segona Guerra Mundial. En ocasions entre els seus components hi ha hagut l'ús de la força per les coalicions d'estats, però hi han estat més habituals eines com els dispositius de manteniment de la pau de l'ONU, la diplomàcia d'alt nivell (és a dir, amb la participació de polítics de primera línia, dones i homes d'estat i representants de les institucions internacionals, com el secretari general de l'ONU) i la mediació internacional. Aquests processos, però, sovint han generat un resultat de «suma zero» en què la pau negativa consistia en unes relacions inestables entre els «guanyadors» i els «perdedors» d'un conflicte.

D'acord amb aquest enfocament, la Carta de Nacions Unides declarava que:

Els membres de l'Organització han de resoldre les seves controvèrsies internacionals per mitjans pacífics, de tal manera que ni la pau ni la seguretat internacionals ni la justícia no siguin posades en perill.

Les parts en qualsevol controvèrsia la continuació de la qual sigui susceptible de posar en perill el manteniment de la pau i de la seguretat internacionals hauran de cercar-hi solució, en primer lloc, mitjançant negociació, enquesta, mediació, conciliació, arbitratge, arranjament judicial, recurs a organismes o acords regionals o qualsevol altre mitjà pacífic que escullin.

Aquestes declaracions vinculants són essencials per a qualsevol concepció moderna de gestió de conflictes que tingui l'objectiu de mantenir la seguretat internacional. No obstant això, aquest tipus de seguretat fou ideada per problemes i conflictes limitats i estatocèntrics, excloent-ne els actors no estatals i les qüestions no estatocèntriques. Durant gran part de la guerra freda la pau negativa implicava el manteniment de la integritat territorial dels estats mitjançant perspectives de gestió de conflictes. Els drets humans dels ciutadans tenien una importància secundària.

Els components clau de les perspectives de gestió de conflictes eren: assolir un acord d'alto el foc, la retirada de les forces estrangeres, imposar la llei i l'ordre, i aconseguir un acord de pau ampli en l'àmbit diplomàtic. Buscaven, doncs, mantenir un ordre mínim exempt de violència manifesta. Per arribar-hi, els tercers que prenién part en la mediació o el manteniment de la pau havien de ser neutrals i imparcials o, en cas contrari, treballar d'acord amb el seu poder i els seus interessos. La mediació internacional, en tant que activitat diplomàtica, requeria la interacció entre estats a propòsit d'afers territorials, aliances, acords constitucionals o fronteres, sovint sota el lideratge d'una personalitat o de l'ONU. Segons William Zartman (catedràtic de ciència política a la Universitat Johns Hopkins), la major sofisticació de la mediació permetia buscar «finestres d'oportunitat» propiciades pels «estancaments nocius» (quan els contendents es veien atrapats en una situació dolorosa en què ni podien vèncer al camp de batalla ni es podien permetre de deixar la lluita) i els moments oportuns en els quals la situació era «madura» (quan sorgien noves oportunitats d'acord). Podia ser més probable que els contendents arribessin a un acord i, per tant, era

possible mobilitzar els mediadors, els diplomàtics i les operacions de manteniment de la pau.

Malgrat que la Carta de Nacions Unides no el citava pel seu nom, el manteniment de la pau probablement constituïa el més innovador dels enfocaments contemporanis de la gestió de conflictes. El manteniment de la pau fou desenvolupat pel secretari general de l'ONU i el seu equip l'any 1956, durant la crisi de Suez, per evitar que desencadenés un gran conflicte entre les superpotències. Des de 1990, diverses generacions de mecanismes de manteniment de la pau han anat d'operacions molt limitades que es reduïen a supervisar des d'altos el foc fins a operacions multidimensionals molt més complexes.

La versió inicial del manteniment de la pau tenia quatre grans principis: que la força hauria de ser defensiva en lloc d'ofensiva, que no hauria d'incloure tropes procedents de les principals potències (d'aquesta manera se n'incrementava la neutralitat), que hauria de ser imparcial, i que havia de ser consensuada i no intervenir en la disputa. D'aquesta manera, una força petita i simbòlica, barata de mantenir, podia oferir un suport simbòlic a la pau i la seguretat, ajudar a fer complir la Carta de Nacions Unides i evitar grans riscos, perquè gaudia del consentiment de les parts en conflicte, ja es tractés de superpotències en el Consell de Seguretat de l'ONU o d'exèrcits o guerrillers sobre el terreny. També podia propiciar un entorn més calmat en el qual celebrar converses de pau.

Les primeres formes modernes de manteniment de la pau consistien essencialment en missions d'observació o de separació (com les missions al Caixmir [1947] o a l'Orient Mitjà [1948]), però no van trigar a evolucionar cap a formes dissenyades per instaurar unes condicions d'estabilitat en les quals poder iniciar la diplomàcia, la mediació i la negociació en presència de les forces de manteniment de la pau (com a Xipre de 1964 en endavant). Des de 1956 i la crisi de Suez (1956-1957), gran part de les missions de manteniment de la pau pretenien facilitar la independència dels territoris colonials i permetre les potències colonials de retirar-se'n amb dignitat. Tenien l'objectiu d'evitar que les guerres de poca entitat,

com a Xipre durant els anys 1963 o 1974, escalessin i esdevinguessin grans conflictes. Normalment aportaven efectius militars per controlar els acords d'alto el foc i intentaven supervisar la retirada de tropes i la creació d'un acord de pau, com després de la crisi de Suez o a Xipre el 1964. En altres paraules, intentaven contribuir a una pau negativa que duraria només durant la presència de les forces de manteniment de la pau.

Un cop acabada la guerra freda, molts conflictes esclataren als Balcons, l'Àfrica i l'Amèrica Central. Una vegada més, els dispositius de manteniment de la pau de l'ONU s'esforçaven per aplicar els termes d'acords de pau anteriors negociats pel secretari general de l'ONU o altres mediadors internacionals a indrets com Namíbia (1989-1990), on un acord entre Sud-àfrica i els líders de la zona desembocà en la independència de Namíbia, sota supervisió de l'ONU. En la mateixa època també s'enviaren forces de l'ONU per aplicar acords que posaven fi a les guerres civils d'Angola i Moçambic. Les missions d'observació també supervisaren la transició a la pau després de les guerres civils a Nicaragua i el Salvador.

Així mateix, hi hagué missions més ambicioses, com a Cambodja, on l'ONU exercí també de govern de transició durant el procés de construcció d'una democràcia (1992-1993). D'aquesta manera, creixia la implicació d'aquesta organització en el desenvolupament d'una pau liberal i, per tant, positiva. A finals de la dècada de 1990, sotmesa a una pressió creixent, l'ONU intentava aplicar mesures de manteniment de la pau sense el consentiment local, com a Bòsnia i Hercegovina, la qual cosa exposava les forces de la missió i els treballadors internacionals al risc d'implicar-se en el conflicte en lloc de ser percebuts com a tercers neutrals.

El manteniment de la pau evolucionà perquè la pràctica de la gestió del conflicte en indrets com la República Democràtica del Congo o Xipre a principis de la dècada de 1960 no havia pogut superar els defectes de la pau negativa ni respondre a les demandes locals d'una pau positiva. Les primeres formes de manteniment de la pau van aconseguir mitigar en cert grau la violència manifesta, però rarament van servir per assolir un acord de pau –amb l'excepció, potser, dels acords de Camp David entre

Israel i Egipte després de les guerres de 1967 i 1973, malgrat que cal tenir en compte que hi medià el president nord-americà Carter, amb una certa capacitat de persuasió. La pau negativa té els mateixos punts febles que la pau del vencedor: en absència de garanties militars i materials permanents el procés de pau que genera es pot esfondrar.

La pau a través de la resolució de conflictes

Una segona generació d'esforços, que volia redreçar les dinàmiques subjacents del conflicte i resoldre i reconciliar els bàndols rivals, se centrava en els drets i les necessitats dels ciutadans i no tant dels estats. En part era una reacció als objectius limitats de l'enfocament anterior.

L'objectiu consistia a propiciar un desenllaç beneficiós per a tothom (que convencés totes les parts implicades que el procés de pau els havia estat profitós) i impulsat precisament per les necessitats de la societat civil. Se centrava en les causes profundes del conflicte, des de la perspectiva de les persones, els grups i les societats, i en l'acomodament mutu en aquest nivell d'anàlisi (sovint descrit com a «via 2» [*track II*], a diferència de la «via 1» [*track I*] que representava la mediació, la negociació i la diplomàcia formal). Des d'aquesta perspectiva, el conflicte és el producte de la repressió de les necessitats humanes bàsiques i constitueix un fenomen social i també psicològic. En el sistema de l'ONU i els donants, sovint es considera que les necessitats humanes són universals i no negociables. Els enfocaments de segona generació veien la injustícia com una font d'agitació social, mentre que les necessitats humanes oferien un marc adequat per entendre les causes del conflicte i com es podria resoldre i assolir la reconciliació i la justícia; no es volien limitar, doncs, a gestionar l'enemistat. El discurs orientat envers la societat civil tenia l'objectiu de construir una pau positiva redreçant les arrels socials del conflicte i les estructures socials, econòmiques i polítiques discriminatòries i desigualitàries.

Els enfocaments de segona generació posaven l'accent en la seguretat humana més que no en la seguretat de l'estat. De la seva base teòrica s'han derivat diversos nous mètodes de pacificació. Perspectives com la diplomàcia ciutadana i la resolució de conflictes, entre d'altres de similars, es van fer habituals arreu del món, en indrets com Xipre, l'Orient Mitjà, Irlanda del Nord o Sri Lanka, com a via alternativa i innovadora de reconciliació de la societat. En aquests casos, en la dècada de 1990 i en la primera del segle XXI, es crearen canals de comunicació «entre bastidors» que reunien diversos actors polítics i de la societat civil informal a banda i banda de les línies de conflicte. Sovint hi havia reunions no oficials entre grups socials per debatre afers locals i com millorar la vida quotidiana o, també, per dialogar sobre perspectives més àmplies pel que fa al procés de pau. Els mediadors internacionals van trobar maneres de promoure aquests contactes i d'evitar els obstacles habituals relacionats amb l'estatus o el poder emergents. En tots aquests casos, els canals informals de comunicació van facilitar uns processos de pau que, finalment, van tenir un impacte de primer ordre en l'esfera oficial i van millorar la seguretat significativament, si més no temporalment.

Aquest enfocament de segona generació fou especialment reeixit a Irlanda del Nord quan arrencà el procés de pau a partir de 1994. El procés de pau d'Irlanda del Nord fou un procés d'elits i també social, consolidat amb una inversió massiva en la societat civil i l'economia pel govern britànic i la UE, per suavitzar les desigualtats estructurals i econòmiques entre les diferents comunitats. Així mateix, el procés anava acompanyat d'un acord paral·lel entre els principals governs implicats històricament en el conflicte, a més de la creació d'institucions polítiques noves i millores (l'acord de Divendres Sant de 1998). Tanmateix, en altres indrets, com ara Israel i Palestina, i Sri Lanka, aquest tipus de processos no van realitzar el seu potencial, malgrat uns inicis molt prometedors a principis de la dècada de 1990. Aquests processos de pau van tenir una regressió vers processos nacionalistes i impulsats pel poder i, en última instància, no van poder superar els problemes habituals relacionats amb la sobira-

nia, la militarització i el biaix inherent de les institucions preexistents. Malgrat tot, els enfocaments de resolució de conflictes han deixat clar que, en qualsevol societat, cal que els processos de pau responguin als drets i satisfacin les necessitats de tipus polític, social i econòmic.

Transformació del conflicte, construcció de la pau i construcció de l'estat

En els darrers vint anys s'ha desenvolupat una arquitectura internacional de pau molt rellevant i innovadora. Es tracta d'un enfocament de tercera generació orientat tant a posar fi al conflicte com a construir una forma de pau més avançada. Des de principis de la dècada de 1990 se n'han derivat formes d'intervenció externa i a gran escala, en països com Cambodja, Bòsnia, Sierra Leone, el Timor Oriental i l'Afganistan, entre molts altres.

En aquesta perspectiva hi ha influït la teoria de la transformació del conflicte, que sosté que el necessari per fer la pau és un procés que transformi les relacions, els interessos, la naturalesa de l'estat i la societat, perquè alimenten el conflicte. És, doncs, un procés multidimensional i a llarg termini, dirigit a redreçar les arrels del conflicte, la qual cosa inclou les percepcions, les comunicacions, la desigualtat i la injustícia social. La construcció de la pau liberal deu molt a aquests enfocaments.

Les estimacions varien, però l'any 2008 hi havia prop de 110.000 treballadors desplegats en països en conflicte o postconflicte, amb una població total de 100 milions de persones. Aquestes operacions tenien components variats, com la intervenció militar, la democratització i el desenvolupament, i estaven gestionades per organitzacions internacionals com l'ONU i el Banc Mundial, els donants estrangers i molts organismes regionals i internacionals. Tenien l'objectiu de bastir una pau positiva i se centraven en la seguretat, la democràcia, els drets humans, l'estat de dret, el desenvolupament, el comerç lliure i una societat civil activa. En els darrers vint anys, aproximadament, la construcció de la pau

i de l'estat des d'una perspectiva liberal han esdevingut els enfocaments dominants per respondre als conflictes tant locals com regionals.

Construcció de la pau liberal

A principis de la dècada de 1990, un cop acceptada la pau liberal amb un consens ampli, la comunitat internacional passà a concebre vies per implantar-la en entorns de conflicte. Com han plantejat els capítols anteriors, la construcció de la pau liberal vincula directament la pau i la seguretat amb el desenvolupament, la democràcia, l'estat de dret, els drets humans i una societat civil activa, en el context d'un estat modern. Tot això, emmarcat en un sistema global de governança, dret internacional i comerç.

Aquesta arquitectura descendent només reflecteix, però, una part del panorama. Inicialment, la literatura teoritzava sobre la construcció de la pau com un procés ascendent i provinent de les bases socials en el qual un consens local en el si de la societat desembocava en una pau positiva. El concepte evolucionà fins a representar una convergència amb les agendes dels drets humans, el desenvolupament, la democratització i la seguretat humana; a més, en la pràctica també havia de fer convergir els interessos oposats dels principals integrants del Consell de Seguretat de l'ONU. Una convergència de les normes i els interessos internacionals –un consens, de fet, en la construcció de la pau– que culminà en el projecte contemporani de construcció de la pau liberal. Des del final de la guerra freda, aquest projecte es fonamentava en part en el desenvolupament d'idees més ambicioses i integrades de manteniment de la pau, que evolucionaren amb rapidesa a partir de formes multidimensionals, primer amb el consentiment dels actors locals i una configuració multilateral i, més tard, ocasionalment, sense el seu consentiment. En conseqüència, les demandes relatives al paper de l'ONU i els actors que li donaven suport es multiplicaren i diversificaren enormement, tant en termes de les tasques que efectuaven per bastir la pau com dels molts indrets d'arreu del món on ho feien.

L'any 1992, diversos documents de l'ONU, començant per «Una agenda per la pau», de 1992, descrivien amb detall la construcció de la pau. Aquest document de l'ONU, d'una manera similar a un acord de pau de la guerra freda, definia la construcció de la pau com «una acció per identificar i reforçar les estructures que tendiran a enfortir i consolidar la pau per evitar una recaiguda en el conflicte». L'any 2007, el secretari general de l'ONU en va formular una definició completa:

La construcció de la pau comporta un ventall de mesures dirigides a reduir el risc de caure o recaure en el conflicte, que reforcen a tots els nivells les capacitats nacionals en gestió de conflictes i que assenten els fonaments de la pau i el desenvolupament sostenibles. Cal que les estratègies de construcció de la pau siguin coherents i adaptades a les necessitats específiques del país en qüestió, que el país se n'apropriï i que incloguin un conjunt d'activitats prioritzades, seqüenciades i, per tant, relativament concentrades, amb els objectius exposats anteriorment.

No obstant això, aquest enfocament es veu limitat per la necessitat de reflexionar sobre la sobirania dels estats i el seu dret a la no-intervenció, així com l'argument implícit que la pau s'hauria de bastir d'acord amb una fórmula universal, reiterat en la majoria de documentació contemporània sobre polítiques de construcció de la pau.

En el si de l'ONU i la «indústria de la pau» emergent, el concepte de la seguretat experimentà una evolució relacionada amb l'anterior. Si més no, fins al final de la guerra freda, la seguretat tenia a veure sobretot amb l'existència de guerres entre estats i la seguretat del territori d'un estat. Tot això amb independència del que passés dins les fronteres de l'estat, sovint l'escenari d'un govern autoritari o totalitari: era freqüent la repressió continuada de determinats grups socioeconòmics o identitaris per l'elit dominant. A mitjan dècada de 1990, com hem exposat anteriorment, molts polítics del món van començar a pensar en clau de seguretat humana i van donar una nova vigència al vell lema que formulà el presi-

dent nord-americà Roosevelt durant la Segona Guerra Mundial: «Llibertat respecte de la por, llibertat respecte de la necessitat.»

Des de principis de la dècada de 1990, les missions integrades de l'ONU s'esforçaven per contribuir a les àmplies ambicions de la construcció de la pau, com als Balcans, acompanyats d'altres actors (com l'OTAN, la UE i l'OSCE). Després de la guerra freda, les primeres operacions de manteniment de la pau a Namíbia, Cambodja, Angola, Moçambic i el Salvador semblaven donar l'esperança que la pau engendrada per la intervenció de l'ONU aniria més enllà de supervisar militarment els altos el foc i que contribuiria a la democratització i la reforma liberal en estats fallits o en procés de ser-ho. Aquest esquema s'utilitzà també a Bòsnia, Kosovo, Sierra Leone, Libèria, la República Democràtica del Congo i el Timor Oriental, entre d'altres, durant la dècada de 1990 i la primera del segle XXI. La construcció de la pau liberal acabà representant una perspectiva multinivell que intentava donar resposta a aspectes locals, estatals i regionals del conflicte i els seus actors. Ha adquirit una naturalesa multidimensional, en el sentit que reuneix un ventall ampli d'actors capaços d'abordar una gran varietat de problemes i dinàmiques.

Fins ara, l'història de la construcció de la pau ha estat desigual. Moltes operacions, en diversos indrets, fins ara només han tingut com a resultat uns règims força autoritaris. Es deu al fet que el procés no té un disseny coherent o que no és eficient ni està ben coordinat pels actors internacionals, o bé que han sorgit deficiències perquè s'ha atorgat massa influència als actors locals, que, consegüentment, han introduït en el procés la seva manca de liberalisme, el seu nacionalisme i els seus interessos.

Per evitar aquestes tendències, l'administració internacional dels entorns postconflicte (que significa que l'ONU o algun grup específic d'actors es fa responsable d'un altre estat després d'un conflicte) esdevingué més comuna altra vegada. Fou l'enfocament aplicat a Bòsnia i Hercegovina, Kosovo, el Timor Oriental i, en certa manera, l'Afganistan. Tanmateix, a l'Afganistan i a l'Iraq, durant la primera dècada del segle XXI, s'hi empraren enfocaments més intervencionistes. Tenien el propòsit

de generar estabilitat regional i internacional alhora que es reformava l'estat (un procés que avui dia sovint anomenem «construcció de l'estat»). En general, se'ls considera només una via per assolir una pau negativa.

Els enfocaments de construcció de la pau es basen en la idea que la pau pot ser bastida per actors exteriors com l'ONU, els donants, les ONG i les forces armades estrangeres, d'acord amb normes liberals i amb la finalitat de crear un estat liberal. A principis del segle XXI sorgí una agenda encara més ambiciosa encarnada en els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM) de 2000 i una nova doctrina, anomenada «Responsabilitat de protegir» (2005). Segons la nova agenda, la sobirania comportava una responsabilitat envers els ciutadans i que, si l'estat soscajava els drets humans dels seus ciutadans i cometia actes de genocidi, crims de guerra, crims contra la humanitat i accions de neteja ètnica, la comunitat internacional estaria habilitada per intervenir.

La comunitat internacional, encapçalada per l'ONU i els principals donants, dissenyava aquestes polítiques per assolir l'estabilitat econòmica, la prosperitat, la garantia dels drets humans i l'estat de dret. Eren polítiques motivades, en part, per la demanda dels electorats de molts estats desenvolupats de donar suport a la població que pateix les pitjors conseqüències dels conflictes en contextos locals. Aquests enfocaments també han suscitat la resistència d'alguns estats (com ara Rússia i la Xina, entre d'altres) que defensen que aquestes tendències són poca cosa més que noves formes de colonialisme que representen l'hegemonia del Nord o l'Occident i, per tant, un atac contra la seva sobirania.

Malgrat tot, els processos de construcció de la pau actualment engloben desenes de milers d'efectius militars i civils que treballen en contextos postconflicte d'arreu del món. En resum, la construcció de la pau liberal va continuar la seva transformació envers una concepció molt més positiva de la pau. A través de l'adopció de normes i institucions liberals —així com de formes neoliberals de desenvolupament, integrades en el marc d'un estat modern— la construcció de la pau liberal ofería una concepció més àmplia de la pau. Així mateix, plantejava el que semblava

un mètode o pla aplicable a tot el món, un objectiu per al qual es formà la Comissió de Consolidació de la Pau de l'ONU l'any 2005. En la seva tasca en països com Burundi, Sierra Leone, Guinea Bissau i la República Centreafricana, la Comissió de Consolidació de la Pau de l'ONU, el Fons de Consolidació de la Pau i l'Oficina de Suport a la Consolidació de la Pau prenen part en la integració i la coordinació de la diversitat de processos existents.

Tanmateix, la construcció de la pau també ha rebut crítiques arreu per vulnerar els principis liberals (en basar-se en la intervenció militar); per ser ineficient i mal coordinada; per donar per fet que promoure la democràcia, els drets humans i el comerç són suficients per fer la pau, i per no parar prou atenció a les preferències i a les necessitats locals. De mitjana, al menys dos de cada cinc acords de pau d'aquest període s'han trencat pocs anys després, malgrat que en els últims vint-i-cinc anys la pau i la seguretat han millorat arreu del món.

Construcció de l'estat

A principis del segle XXI sorgí una nova doctrina denominada «construcció de l'estat», que representava una renúncia significativa a les aspiracions normatives de la pau liberal (en particular, pel que fa als drets humans). El debilitament creixent dels estats en àrees com la seguretat, la delinqüència i el terrorisme, així com l'allunyament respecte de les normes liberals del Nord desenvolupat, es considerava una amenaça contra la seguretat i la pau internacionals. Molts dels líders mundials van derivar aquests ensenyaments dels fets dels anys 2000, especialment a l'Afganistan, Somàlia, Corea del Nord i el Pakistan, entre d'altres. Aquest tipus d'estats fallits o que s'esfondraven constituïa una amenaça contra el sistema internacional i esdevenia el camp de cultiu d'una barreja perillosa de terrorisme, pobresa, crim, tràfic i catàstrofes humanitàries, amb el consegüent risc de contagi a altres estats.

L'objectiu de la construcció de l'estat consisteix en la creació d'estats liberals pròspers i estables estructurats d'acord amb una agenda de «bona governança» per mitjà d'estratègies d'intervenció externalitzades. Tenint en compte les aparents limitacions de la construcció de la pau, especialment pel risc que la missió guanyés abast i complexitat (com a Somàlia, Bòsnia i Hercegovina i Kosovo durant la dècada de 1990, on els actors internacionals esdevingueren part dels conflictes), la construcció de l'estat semblava oferir una teoria unificada dissenyada per produir una intervenció amb una «petjada lleugera» o limitada, com a l'Afganistan. Aquest punt de vista implicava que cap intervenció internacional no es convertiria en una forma ambiciosa d'administració fiduciària. Es calculava que aquest procediment seria menys vulnerable al rebuig dels socis internacionals o locals que una intervenció a gran escala.

Un cop superada la fase de construcció de l'estat, els ens estatals haurien de proveir els seus ciutadans de seguretat, béns, serveis, lleis i institucions. Així mateix, aquest procés hauria de facilitar la democràcia, els drets, la justícia tant transicional com a llarg termini, la integració i l'estat de dret; satisfer les necessitats bàsiques, i alleujar els conflictes d'identitat. D'acord amb l'informe del Banc Mundial «L'Estat en un món en transformació» (1997), aquest tipus d'estat disposa d'un conjunt de funcions fonamentals, que van de les funcions minimalistes de la seguretat, la llei i l'ordre a les funcions d'«activisme» relacionades amb la consecució d'unes institucions legítimes, serveis públics, polítiques de benestar i suport social.

Se suposa que la construcció de l'estat fa seves tant les formes de legitimitat local com les internacionals i, especialment, el desig local de sobirania. Els converteix en una arquitectura política amb control territorial, estabilitat política i viabilitat econòmica. A més, ofereix un procés de modernització a través del qual les institucions anteriors s'adapten als models actuals associats amb les expectatives internacionals. La genealogia d'aquesta perspectiva es remunta als experiments de reconstrucció i construcció nacional aplicats als Estats Units després de la seva guerra

civil i a Alemanya, Japó i bona part d'Europa occidental després de la Segona Guerra Mundial.

Aquesta concepció de l'estat preveu un seguit de funcions fonamentals que proporcionen seguretat i consoliden la democràcia, els drets i la prosperitat. L'estat és responsable de la seguretat i la justícia, de la creació i recaptació d'impostos, la prestació de serveis bàsics i la creació d'ocupació i, com més reeixides són aquestes tasques, més legitimitat li atorgaran els ciutadans. L'estat se centra en la seguretat, la llei i els drets de propietat i protegeix els marginats. Cal que sigui descentralitzat, competitiu i meritocràtic. La construcció de l'estat mateix prové de les organitzacions, els donants i les institucions internacionals, de manera que les seves normes i les seves pràctiques polítiques i econòmiques són transmeses de manera descendent a l'estat en qüestió i els seus ciutadans a través de sistemes de governança global, convencions internacionals i organitzacions regionals.

El projecte de construcció de l'estat ha fallat en els mateixos aspectes que la construcció de la pau liberal: una manca de dividendes de la pau i la incapacitat d'oferir seguretat, pau en l'esfera quotidiana o justícia social, com il·lustra l'Afganistan actual.

Avaluar els èxits recents

La construcció de la pau i la construcció de l'estat des d'una perspectiva liberal representen el consens occidental i global més avançat sobre la importància de les institucions internacionals i els mercats oberts, així com sobre la democràcia i els drets humans, com evitar la violència i com abordar-ne les causes subjacents. Aquest consens inclou també un gran ventall d'estats no occidentals (malgrat que els actors no desenvolupats i subordinats hi són menys representats). En certa manera ha reeixit tant en la reducció de la violència com en induir el compliment de les normes, les institucions, el dret i els mercats liberals. En tot cas, no podem par-

lar de gaires «èxits» indiscutibles; depèn, evidentment, de com definim l'èxit. Si consisteix que un estat no recaigui en la violència, les dades disponibles mostren que prop de la meitat dels entorns postbèl·lics en què ha treballat l'ONU assoleixen una pau negativa que dura, com a mínim, cinc anys des del final del conflicte. El nombre de guerres interestatals i civils s'ha reduït, com també ho ha fet el nombre de víctimes mortals. També sembla que hi ha més acords duradors i negociats. Per tant, si més no aquest és un punt de partida pel sorgiment d'una pau més positiva.

Tanmateix, d'ençà del final de la guerra freda, de divuit intents de democratització impulsats per l'ONU, tretze han desembocat en algun tipus de règim autoritari al cap d'alguns anys. A més, les institucions financeres internacionals com el Banc Mundial han aplicat ajustaments estructurals i projectes de desenvolupament que han fracassat a l'hora de propiciar ràpidament els esperats «dividends de la pau» en forma d'oportunitats econòmiques i benestar. La relació entre la construcció de la pau i la justícia també ha estat controvertida. Sovint la justícia s'ha subordinat a l'estabilitat perquè, en contextos de conflicte, algunes persones i organitzacions influents són implicades en la violència, la corrupció o els crims contra la humanitat. De fet, la construcció de la pau i la construcció de l'estat liberal han esdevingut un sistema de governança en contextos postconflicte i de desenvolupament en lloc de constituir un procés de reconciliació.

Això assenyala un fracàs, ja sigui a l'hora d'assolir els objectius de la construcció de la pau i de l'estat o bé quant a assumir les experiències viscudes de les persones i les seves necessitats quotidianes o a entendre'n la cultura i les tradicions. Algunes queixes han estat comunes. Entre els actors internacionals:

- No hi ha prou recursos disponibles per abordar l'enorme tasca de fer la pau.
- Es troba a faltar capacitat, habilitats, participació o acceptació en l'àmbit local.
- Cal més coordinació i es dupliquen massa esforços.

I en termes genèrics:

- S'apropien del procés sobretot els actors internacionals i no pas els beneficiaris de la iniciativa.
- S'ignoren els problemes que afronta la societat en termes socials i de benestar.
- La construcció de la pau i de l'estat són sobretot impulsades per les agendes de la mercantilització neoliberal i el desenvolupament, més que no per la reconciliació.
- S'hi perpetua la desigualtat i l'actitud depredadora de les elits, tant a escala local com internacional.

El marc de la pau liberal ha intentat reformar o crear democràcies neoliberals obertes al comerç internacional, en lloc de democràcies socials dedicades al benestar dels ciutadans. Tot això, malgrat l'enorme corpus d'informació empírica que justifica la importància de la pobresa i la desigualtat com a factors que alimenten el conflicte i les seves nombroses estratificacions. En general, les societats pacífiques, com les regions pacífiques, són més igualitàries.

En privat, molts polítics i buròcrates es mostren d'acord amb la idea i l'ONU, el Banc Mundial i molts donants i ONG han anat adaptant els seus enfocaments per abordar aquests problemes. Els debats actuals sobre l'«apropiació local» i la «participació», per exemple en els fòrums de l'ONU i el Banc Mundial, indiquen la preocupació pel fet que la construcció de la pau i la construcció de l'estat resultin més o menys irrellevants per la vida quotidiana d'alguns sectors o la totalitat de la ciutadania en contextos postconflicte.

Per contra, el que ha sorgit és una sèrie d'estats fràgils sostinguts per actors internacionals, des de l'ONU i el Banc Mundial fins a les ONG i els donants internacionals. No obstant això, aquestes experiències han ensenyat moltes coses sobre la construcció de la pau, com la necessitat que els sistemes de poder, les estructures polítiques i econòmiques, la societat, la religió i la cultura locals formin part de qualsevol marc de pau. Actu-

alment la pau és suplantada per formes híbrides o postliberals de pau, basades alhora en la construcció de la pau liberal i en factors contextuals locals. És significatiu perquè la construcció de la pau i la construcció de l'estat s'apliquen principalment fora del context occidental o del Nord en què foren desenvolupades inicialment.

9. Formes híbrides de pau

Un pas més enllà que els marcs de pau liberals, sorgeixen les formes híbrides de pau en diversos indrets d'arreu del món. Els patrons polítics locals –basats en normes històriques, socials i culturals, identitats i recursos materials de tipus contextual– condicionen la pau híbrida, en paral·lel a la influència del pensament de pau occidental o del Nord relacionat amb la democràcia, l'estat de dret, els drets humans i una societat civil activa. El que en sorgeix no és ni una forma de pau estrictament liberal ni una forma local de pau, sinó un híbrid entre totes dues formes a través d'un debat polític que inclou un ventall d'actors, amb les preferències i els interessos securitaris corresponents. En alguns casos, és possible que estigui sorgint una pau negativa híbrida, com a l'Afganistan, on els senyors de la guerra i les iniciatives externes de construcció de la pau conviuen com incòmodes companys de viatge; en d'altres, però, hi ha la possibilitat de formes híbrides més positives, com al Timor Oriental o a Sierra Leone, en què pot ser que, a poc a poc, la llei i la governança consuetudinàries s'estiguin acostant a un estat modern.

Aquests processos tenen implicacions profundes per a qualsevol forma emancipadora de pau, que hauria de reflectir els interessos, les identitats i les necessitats de tots els actors, siguin estatals o no. Tindria l'objectiu d'un acomodament mutu entre grups d'identitat i regions del món, així com l'autonomia i la justícia social. Aniria dirigida vers una forma quotidiana de pau complementària de la pau liberal provinent dels somnis internacionalistes del segle XX. Planteja –en una era en què Occident ja no és dominant en el pla internacional– la pregunta de com les formes locals de legitimitat, uns sistemes polítics, socials i econòmics alternatius i unes normes de pau alternatives es poden combinar amb

formes de pau d'origen internacional. ¿Les concepcions internacionals d'un règim dels drets humans (que forma part de la pau civil i és clau per al contracte social liberal) es poden conciliar amb les pràctiques locals, consuetudinàries o religioses d'indrets molt diversos d'arreu del món? Si és així, una forma híbrida de pau podria transcendir la tercera generació d'enfocaments de construcció de la pau i de construcció de l'estat. D'aquesta manera, un enfocament de quarta generació podria incloure unes tradicions i perspectives més locals i contextuals arrelades en cada societat postconflicte. També hauria d'abordar les desigualtats globals molt significatives, entre estats i societats, presents encara arreu del món. Una pau híbrida podria representar una evolució més enllà d'una pau positiva.

Una quarta generació de pau?

A Somàlia, malgrat l'esfondrament de l'estat, moltes comunitats locals s'han organitzat per mantenir l'estabilitat, la justícia i l'economia per mitjà d'institucions informals *ad hoc* i consuetudinàries, com és notori a Puntlàndia i Somalilàndia. A Cambodja, a partir del procés de construcció de pau engegat a principis de la dècada de 1990, hi ha sorgit una democràcia relativament autoritària sotmesa a la pressió continuada en matèria de drets humans, gràcies al vigor de la societat civil. A Bòsnia i Hercegovina, les condicions d'un estat feble de postguerra han estat alleujades en part pel suport internacional i pels esforços de les comunitats locals per millorar-les. Al Timor Oriental, com a Libèria, Moçambic, Sierra Leone, Guatemala i les illes Salomó, entre molts d'altres, la cooperació internacional i local ha produït una versió contextualment específica de la pau, que incorpora pràctiques consuetudinàries en diferents graus. Per a aquest procés han estat vitals tant les organitzacions locals, que treballen amb la societat civil, sovint informalment, com combinar el costum i la justícia locals amb la creació d'un estat modern. Aquests pro-

cessos han transformat l'estat, tot i que és possible que les elits s'oposin a les reformes i els compromisos necessaris. Pot requerir, com a l'Afganistan, compromisos difícils amb els grups tribals i les seves pràctiques històriques, com en el cas dels talibans i els diversos senyors de la guerra, la qual cosa sens dubte comportaria una reforma significativa que els afavoriria. El concurs de milers de comitès locals de desenvolupament i d'ONG, amb el suport internacional, ha estat essencial per a aquest procés i per crear una estabilitat més àmplia.

En general, aquests exemples indiquen un moviment lent envers el que es podria denominar una «pau postliberal», en la qual les normes i les institucions internacionals interaccionin amb unitats polítiques diferents, contextuals i d'àmbit local. Aquest procés capitalitza el nucli de les agendes originals de resolució de conflictes i de construcció de la pau, incideix en les necessitats humanes i en les causes profundes, connecta el nou estat o sistema polític amb agendes legítimes i recognoscibles anteriors, i implica les bases i els elements més exclosos de les unitats polítiques postconflicte.

En aquesta línia, l'argument que l'apropiació nacional i l'especificitat contextual són necessàries per a la construcció de la pau és ja un fet acceptat. La seguretat bàsica, un estat de dret, els processos i les institucions polítics, els serveis bàsics (com l'educació i la sanitat), les funcions de govern bàsiques i l'ocupació continuen formant part d'aquesta nova fase de la construcció de la pau. Es considera que la generació d'ocupació, l'activació econòmica i les xarxes de seguretat transicional són un mitjà per distribuir els dividends de la pau.

Hi ha hagut més intents de refinar les polítiques internacionals d'acord amb aquesta línia de pensament, entre els quals destaca l'«Informe sobre el desenvolupament mundial» del Banc Mundial de 2011 (que parla d'un «pacte social»), l'acord d'associació de Busan sobre la cooperació per al desenvolupament, el «Nou acord per la implicació en els estats fràgils» de finals de 2001 i l'informe del PNUD «Governança per la pau: assegurar el contracte social» (2012), que feia referència a un contracte social.

Aquests documents il·lustren una evolució en les polítiques que reflecteix un intent de desenvolupar un enfocament de quarta generació. Mencionen un pacte social, la necessitat de legitimitat, la seguretat del poble, la justícia (tot i que no social), el desenvolupament econòmic i la «justícia en els serveis». Una vegada més, la societat civil transnacional global ha tingut un paper rellevant per impulsar aquest «nou pacte».

Aportacions locals a la pau

Aquesta concepció del potencial de construcció de la pau en un sentit més contextual ha gaudit d'una presència prolongada en situacions de postconflicte, en les quals sovint s'han format grups locals per assolir la pau de manera autònoma, a una escala petita però eficaç que, actualment, es reproduïx en un àmbit molt més gran.

Per exemple, durant la dècada de 1990 els tallers de resolució de conflictes organitzats a Xipre, principalment per acadèmics europeus i americans, permetien reunir persones interessades per la pau provinents de totes dues bandes de la línia verda que separava els grecoxipriotes dels turcoxipriotes, com a mínim, des de 1974. Els participants apreciaven el contacte amb els seus «enemics» i la possibilitat de debatre, però també consideraven que en els tallers es treia importància als complicats problemes polítics, econòmics, d'identitat i de justícia que havien d'afrontar. D'altra banda, els acadèmics organitzadors sovint se sentien frustrats pel que consideraven una tendència dels autòctons a no cooperar, a no abandonar el dogmatisme, a no implicar-se com ho desitjaven els organitzadors i, malgrat tot, a mostrar-s'hi dependents a l'hora d'entaular contactes amb l'altre «bàndol».

Malgrat tots aquests problemes, els participants locals van poder servir-se del procés per desenvolupar una base social per la pau, que no representava un únic consens sobre l'acord de pau que calia a l'illa, però que sí que permetia una forma sofisticada de coexistència pacífica entre

els membres d'aquests «grups intercomunitaris». En els diferents intents formals de desenvolupar un procés de pau, fins i tot els dos governs i els líders polítics de l'illa reconeixien la importància d'aquests moviments de la societat civil, després d'anys de passar-ne per alt el potencial.

A Moçambic i Namíbia, des del final dels conflictes de la dècada de 1990, ni el govern ni els actors internacionals han abordat plenament els problemes socials i econòmics, atesa la història de colonització i d'assentaments blancs. Sovint es descriu la societat civil com una entitat feble o absent, que depèn de les volubles prioritats dels donants i els fons d'ajut. Tanmateix, les organitzacions locals han seguit implicant-se en els drets humans, el desenvolupament, l'educació o els esforços de formació, sovint en un context de subsistència (la qual cosa significa que no reben cap suport internacional o de donants). Quan aquestes organitzacions decideixen treballar d'aquesta manera, sense un ajut significatiu dels donants, sovint constaten que poden sobreviure i desenvolupar les seves perspectives pròpies. A Moçambic, una ONG utilitza els instruments musicals tradicionals en zones rurals per instruir la població sobre el pluralisme, la pau i la coexistència. Una altra organització ha desenvolupat un humil projecte propi d'entrega d'armes petites, amb el qual ha assolit una fama mundial. Les armes es transformen en escultures i obres d'art. Amb freqüència, aquestes petites activitats tenen una rellevància social més àmplia, encara que les barreres polítiques i econòmiques contra la pau romanguin. Les seves ambicions queden reflectides en la famosa escultura de bronze situada a l'exterior de l'edifici de l'ONU a Nova York, *Noviolència o Revòlver amb nus* (1980), de l'artista suec Carl Fredrik Reuterswärd.

A Guatemala, una pròspera comunitat de colons europeus ha dominat la política i l'economia tant abans com, fins i tot, després del procés de pau de la dècada de 1990. La comunitat majoritària, el poble maia, que sovint viu en zones rurals relativament pobres, amb prou feines reconeix que viuen en el mateix estat. Aquesta comunitat ha desenvolupat moltes vies per conservar la seva cultura i identitat i han tingut un èxit creixent a l'hora de trobar espais que els permetin sobreviure i coexistir amb l'estat

modern. Han treballat intensament perquè la seva cultura i visió del món siguin inclosos en els fòrums nacionals i internacionals, de manera que estan forjant una pau híbrida.

A Sri Lanka –tot i unes circumstàncies molt difícils per a un procés de pau durant la primera dècada del segle XXI– algunes organitzacions locals han esquivat les limitacions imposades per la violència separatista, el govern nacionalista i elitista i el fanatisme ètnic i religiós; i ho han fet amb una habilitat que alguns altres ens internacionals, com els mediadors de països com Noruega, els donants estrangers o l'ONU no han estat capaços de reproduir. Mentre que la tasca d'aquestes entitats internacionals ha estat minada per una política local caracteritzada per la paranoia i la cobdícia, les organitzacions locals (que, pel bé de la seva seguretat, no convé anomenar) que treballen en les àrees dels drets humans i la construcció de la pau han aconseguit mantenir els seus papers d'activisme i rendició de comptes malgrat unes condicions difícils i canviants en el seu àmbit d'acció. Gràcies a una combinació entre el suport internacional i els seus coneixements i capacitats han aconseguit oferir la possibilitat d'una pau híbrida.

Tant a Kosovo com a Bòsnia i Hercegovina després de les guerres respectives i durant la dècada de 1990 i principis de la primera del segle XXI, els actors internacionals van haver d'afrontar la frustració per la tendència dels seus interlocutors locals a obstaculitzar o alentir les reformes institucionals dissenyades per posar en marxa l'estat liberal, especialment quan exigien reformes socials, culturals o econòmiques, o canvis pel que fa a les identitats. A Bòsnia, se'n derivà un estancament en la reforma de l'estat i a Kosovo donà lloc a un estat sense consens. En el primer cas, la manca de cooperació local entre les elits polítiques i els diversos actors internacionals va posar molt difícil desenvolupar la pau liberal en un estat tan fragmentat com el bosnià. En resposta, diverses organitzacions de la societat civil, dedicades sobre el terreny a qüestions de drets humans, justícia transicional i projectes culturals, van fer un pas endavant per intentar accelerar la resolució de diversos problemes del país (tot i que no neces-

sàriament cenyint-se a les expectatives internacionals d'una pau liberal). A Kosovo, un seguit d'organitzacions havien decidit de prestar molts dels serveis que l'estat els havia negat durant la dècada de 1980 i, l'any 1999, després de la guerra, sortiren de nou a la palestra per integrar-se en el nou estat. Tots dos fenòmens denoten el potencial que sorgeixi una forma híbrida de pau i d'estat.

Al Timor Oriental, des de la independència de 2002, durant la missió de manteniment de la pau de l'ONU i, especialment, després del retorn de la violència l'any 2006, els actors locals han estat clau per bastir una pau híbrida amb unes dimensions tant polítiques com socials. Dos dels exemples més visibles en foren el retorn al paisatge de les *uma lulik o* «cases sagrades» i la creació d'un sistema de benestar social. Les cases sagrades eren centres de vida familiar i social en les quals es decidien les polítiques, els acords i l'ajut econòmic locals, i hi tenien lloc les celebracions i cerimònies que donaven lligams a la comunitat, incloses les cerimònies de resolució de conflictes. El seu ressorgiment era un indicador d'una estabilització més profunda precisament on les iniciatives internacionals havien fracassat. Darrerament, els ingressos provinents de les reserves de petroli i gas del Timor, juntament amb la idea, en les màximes instàncies de govern, que l'estat havia de distribuir més directament els dividendes de la pau i que havia de reflectir millor la història i la identitat de l'illa, han fet que la construcció de la pau tingui conseqüències més notables en la vida quotidiana de la població. En conseqüència, el Timor Oriental és més estable i, per descomptat, híbrid.

A les illes Salomó estan sorgint unes dinàmiques similars al llarg del període postconflicte. La majoria de comunitats obtenen llei i justícia, representació i benestar per mitjà d'institucions i processos de caràcter local, consuetudinari o eclesiàstic. L'estat modern, com els mercats internacionals, els sembla distant i, sovint, depredador. El Ministeri per la Unitat Nacional, la Reconciliació i la Pau, instaurat el 2009, té una concepció molt clara de les dificultats contextuals que afronta el sistema de pau liberal, i també ha arribat a la conclusió que les institucions

locals, acompanyades del sistema de pau liberal, poden oferir una alternativa i una font d'apoderament. Des d'aquesta perspectiva, es proposa incorporar al marc estatal el sistema consuetudinari d'ancians i caps, el dret consuetudinari, el paper de les esglésies i la representació d'alguns símbols culturals i històrics i d'algunes identitats que donin rellevància a l'estat entre la població. Com al Timor Oriental, en els processos actuals de construcció de la pau hi ha una via paral·lela de política que els actors internacionals amb prou feines poden concebre. Al Timor Oriental, sembla que l'estat està començant a convergir-hi. A les illes Salomó, però, aquesta convergència encara resta pendent, si més no en termes formals, però està arrencant en un pla informal. Per exemple, un equip de juristes locals i internacionals treballa en les implicacions d'una fusió entre les institucions estatals i consuetudinàries, un procés que s'ha iniciat també arreu d'aquesta regió.

És un procediment que també el president afganès Hamid Karzai demana per a l'Afganistan. El president ha desenvolupat la seva estratègia de la «tenda gran» per intentar ser inclusiu amb actors difícils com els talibans i tot un ventall de faccions. Tanmateix, aquest intent de crear un estat inclusiu amb els actors poderosos ha provocat que els senyors de la guerra se n'apoderessin i una rebel·lió continuada dels talibans, la qual cosa posa en relleu els punts febles de la construcció de l'estat com a pràctica elitista que, suposadament, es transmet de manera descendent. No obstant això, Karzai sosté que la democràcia liberal només es pot assolir si respecta la identitat, la religió, la tradició i la societat de l'indret en qüestió.

Els que treballen en l'àmbit local per la construcció de la pau sovint intenten travar relacions amb els donants internacionals, un fet encoratjador pels partidaris de la construcció de la pau liberal. Parteixen d'arguments a favor de la democràcia, els drets humans, els mercats lliures i l'estat de dret, però també volen adaptar aquests elements a l'entorn local. Per tant, calen excepcions i ajustos per tenir en compte les dinàmiques del context local, en algunes ocasions contradient les normes liberals, en d'altres aprenent-ne.

El significatiu de la majoria de casos de construcció de la pau i de l'estat és que la desigualtat i l'exclusió social (és a dir, uns indicadors estadístics molt alts de pobresa i de desigualtat) sovint no canvien gaire en comparació amb l'inici del procés de pau. Podem concloure, doncs, que en la pràctica, a la vida quotidiana no hi han arribat gaires dividends de la pau (malgrat que sí que hi hagi dividends en seguretat).

L'ajut i la capacitació internacionals són necessaris perquè arribi la pau a molts d'aquests indrets, però en darrer terme les formes postliberals i híbrides de pau depenen de l'«apropiació local» si volen assolir la legitimitat en el territori en qüestió.

Formació de la pau

Els problemes que afronten les polítiques de construcció de la pau i de l'estat plantegen la pregunta de com cal afermar externament i entendre les aportacions a la pau de tot un ventall d'actors locals informals. Al llarg de la història, la col·laboració i la cooperació han constituït un factor de motivació clau en la formació de societats i sistemes polítics en pobles, comunitats, ciutats, estats i organitzacions internacionals. Entre els antropòlegs hi ha un consens que els sistemes de pau sorgeixen en paral·lel amb la violència i la guerra. Les xarxes de confiança, els moviments socials i la societat civil es mobilitzen al voltant de problemes relacionats amb la violència i la desigualtat i que interfereixen en la pau i l'ordre. És a dir, la societat, si més no parcialment, desitja ser pacífica, orienta el seu marc cultural en aquest sentit i produeix els mitjans socials, polítics, econòmics i institucionals per aconseguir-ho.

Hi ha tot un ventall d'espais potencials que poden acollir els processos de «formació de la pau». La formació de la pau es pot fonamentar en les xarxes socials, consuetudinàries i de parentesc. Pot incloure molts tipus diferents d'associacions, des de sindicats fins a organitzacions de beneficència o xarxes de comerç regional. És possible que requereixi su-

port internacional formal per a la societat civil. De l'àmbit local al global sorgeix una teranyina atapeïda de relacions i xarxes que s'enfronten a les desigualtats i les injustícies arrelades. L'autoorganització efectiva per a la resistència noviolenta o per prestar ajut, serveis públics i, fins i tot, seguretat i policia quan l'estat no existeix o no té capacitat ha estat un fenomen recurrent; ho il·lustra el cas de Somàlia des de principis de la dècada de 1990. Sovint aquesta organització té com a objectiu la provisió de serveis públics (sanitat, educació, resposta a les necessitats essencials i una seguretat bàsica) en l'esfera quotidiana.

És clau fonamentar els projectes de pau en institucions, processos, costums, identitats i actors (amb les necessitats corresponents) que gaudeixin de legitimitat local. Inevitablement, qualsevol d'aquests processos constituirà una decisió política que, probablement, és millor que prengui un ventall ampli d'actors sobre el terreny, capacitats gràcies al suport internacional. Aquests processos difuminen la separació entre les dinàmiques formals i les informals, l'estat, el costum i allò tradicional. Sovint són les dones les que hi prenen un paper preponderant, des de Libèria fins a Bangla Desh i el Brasil. A més, atorguen un paper central en la pau a la societat, el poble, la comunitat i la ciutat, en detriment de l'estat, la seguretat i els mercats.

Aquest teixit més profund d'acció per la pau en contextos locals, tot i que siguin durament trasbalsats pel conflicte, tendeix a precedir la majoria d'intervencions de caràcter estatal i internacional. El conflicte i les nombroses intervencions durant un procés de pau poden també esperonar la innovació i la creació de nous projectes socials i polítics que ajudin a transformar el conflicte en un nou acord polític. Poden fer servir nous mitjans i formes de comunicació, sense oblidar vincles comercials o de transports o xarxes informals en mitjans acadèmics, moviments socials globals o ONG internacionals.

Evidentment, és possible que sense suport extern aquesta mobilització local tingui poques possibilitats de contribuir a la formació de la pau. D'una manera similar, sense dinàmiques locals de formació de la pau, és

probable que els actors internacionals manquin d'eficàcia a l'hora de promoure canvis o transformacions, amb el consegüent resultat, en el millor dels casos, d'una forma de pau híbrida i negativa. Les dinàmiques de formació de la pau condicionen la naturalesa de l'estat i, en certa manera, la configuració del sistema internacional, en tant que fan possible una pau híbrida i positiva dotada de legitimitat local i internacional.

Els marcs de construcció de la pau just després de la guerra freda tenien alguns elements que apuntaven envers la formació de la pau. Al Salvador de postguerra, la UNESCO promogué un programa per «Establir una cultura de pau» (1992) que reconeixia que el desenvolupament humà, la reducció de la pobresa i adreçar les causes profundes també significava comprometre's amb la pau en un sentit cultural. El 1995 hi havia programes en marxa a Moçambic, Burundi i les Filipines, entre d'altres, orientats a connectar la pacificació amb les premisses i els valors socials i les perspectives i estructures històriques, que en última instància s'integraren en una cultura nacional. Aquesta perspectiva aspirava a la solidaritat, la justícia social i el respecte envers la diferència en general, així com a la fundació d'un ventall ampli de locals i espais de diàleg en què poguessin sorgir els drets, la representació i la justícia. S'esperava que, finalment, convergissin per formar institucions. Les arquitectures de pau locals vinculen les organitzacions de base i els consells i comitès de pau locals amb institucions governamentals locals i nacionals.

Després de l'acord de pau de Lomé a Sierra Leone (1999), es formà una Comissió per la Consolidació de la Pau, que s'unia a les comissions nacionals per la democràcia, els drets humans, etc. La Comissió per la Consolidació de la Pau de l'ONU també va ajudar a coordinar-les. D'altra banda, es creà un grup parlamentari amb participació de membres de la societat civil dedicat a treballar en una «infraestructura nacional de pau» que ha inclòs diversos fòrums, com un fòrum de dones. D'una manera similar, al Timor Oriental el PNUD ha donat suport a la implicació en matèria territorial i de gènere del Ministeri de Consolidació de la Pau. Cal integrar els consells de pau locals d'ancians i d'activistes en un govern

formal descentralitzat i en un Consell Nacional de la Pau destinat a fer d'intermediari en el conflicte a través d'eines locals. Gradualment l'estructura local s'ha desenvolupat per formar-ne una de nacional, amb un nivell d'èxit variable. El Nepal també disposa d'un Ministeri per la Pau i la Reconstrucció, amb un caràcter similar. El Sudan del Sud ha instaurat el Ministeri per la Pau, amb l'objectiu d'aplicar exhaustivament l'acord de pau de 2005 i de posar en pràctica mètodes tradicionals per tal d'eixamplar la base d'actors implicats en el procés de pau, millorar la participació de la societat civil i les comunitats i permetre una reconciliació àmplia.

Fins a un cert punt, la formació de la pau i la seva traducció en infraestructures de pau es basa en les pràctiques locals i històriques de gestió i resolució del conflicte. A la Somalilàndia de principis de la dècada de 1990, els acords de pau locals encapçalats pels ancians locals i basats en la llei consuetudinària van desembocar en una estructura constitucional que incloïa representants electes de partits i una cambra alta dedicada als clans. Fou el resultat d'un seguit de conferències de pau i debats, generalitzats però a escala local, arreu de Somalilàndia, impulsats pels activistes de base però també pels líders empresarials, polítics i de clans; se'n derivà un sistema polític raonablement estable, malgrat que encara no se'l reconegui com a estat.

A l'Afganistan hi ha tradicions molt antigues de resolució de conflictes per mitjà dels ancians de les tribus, els consells dels pobles, els diàlegs *jirga* i els consells o *shuras* de pau, tant a escala local com de districte i nacional. Aquests elements s'han integrat en una concepció més formal de la pau i l'estabilització mitjançant els Consells de Desenvolupament Comunitari i el Programa de Solidaritat Nacional, organitzats per un ministeri del govern i que, malgrat estar lluny d'haver reeixit, han influït en les expectatives internacionals sobre la naturalesa de l'estat en què desembocarà el procés.

Després de la violència postelectoral de 2007, a Kenya es creà un Fòrum Obert i es desenvolupà una Agenda Ciutadana per la Pau. Al llarg de les setmanes immediatament posteriors a l'esclat del conflicte, es van

reunir persones de tots els sectors de la societat. Era una iniciativa derivada d'un moviment per la pau iniciat abans per un grup de dones, l'any 1993, i desembocà en la formació d'una sèrie de comitès de pau. El 2009 es creà una Política Nacional de Consolidació de la Pau i Gestió del Conflict i s'establiren comitès per la pau a tots els districtes en virtut de la Llei nacional d'acord i reconciliació de 2008. En aquest procés, hi van participar diversos ministeris i àmbits del governs, així com els mitjans de comunicació, i també es vinculava amb el procés de pau d'alt nivell. Amb tot, l'element clau era l'impuls i la legitimitat que hi aportaven la societat civil i l'activisme de base.

Aquestes agendes influïren en l'acord de Busan de 2011 sobre un «Nou acord per la implicació en els estats fràgils» acceptat pels principals donants internacionals. L'acord apel·lava a uns objectius fonamentals de construcció de la pau i de l'estat i posava en relleu la necessitat de legitimitat en la política, la seguretat de la població i la justícia, en la línia dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni. El G7+ (una organització d'estats anomenats «fràgils», és a dir, el club que tothom vol abandonar i que inclou el Timor Oriental, Somàlia, Sierra Leone i quinze més) va influir en aquest acord. Aquesta evolució ha tret a la palestra la idea que les societats construeixen la pau i els estats; no només ho fan els donants o les elits estatals. En conseqüència, s'ha posat «l'últim de la fila» al capdavant: és una inversió parcial de la situació i, sens dubte, ha desembocat en una millor comprensió de la pau a Occident.

Epíleg: noves agendes de pau

[...] la cultura de pau consisteix en un conjunt de valors, actituds, formes de comportament i estils de vida que rebutgen la violència i eviten els conflictes abordant-ne les causes profundes per resoldre els problemes per mitjà del diàleg i la negociació entre persones, grups i nacions.

Resolucions de Nacions Unides *A/Res/52/13* de 20 de novembre de 1997 i *A/Res/53/243* de 6 d'octubre de 1999

Noves agendes de pau

Les concepcions antigues de pau abordades en els primers dos terços de la present obra introductòria han perdut rellevància en el món contemporani. Al llarg de la història, el manteniment de la pau i la complexa maquinària que exigeix han avançat d'una manera considerable. Quan s'afronten problemes transnacionals i tensions polítiques relacionats amb la desigualtat, la sostenibilitat mediambiental, els fluxos inestables del capital global, el comerç d'armament, el tràfic d'éssers humans i la proliferació nuclear, calen sens dubte noves agendes per la pau i noves formes de pau.

Les darreres dècades han il·lustrat tant el potencial d'aquests mètodes com les seves febleses. Les noves formes són complexes i haurien de sostenir la vida quotidiana d'acord amb les institucions, el dret i les normes sociohistòriques locals, així com l'estat i l'arquitectura internacional de la pau. En termes generals, la comunitat internacional s'adaptaria als patrons de pau quotidians i locals i els donaria suport. Malgrat tot,

probablement, no es desembocaria en un govern mundial (la qual cosa decebria alguns internacionalistes liberals però en tranquil·litzaria d'altres més receptius davant les diferències polítiques i d'identitat), però, per contra, es podria formar una comunitat global formada per «paus» entrelaçades. Podria incloure diversos tipus d'estats, institucions i normes, d'acord amb el tòpic (de llarga vigència) que només la cooperació, la inclusivitat i la redistribució poden sostenir una infraestructura de pau en contínua evolució. La història il·lustra que aquest tòpic és un fet inevitable de l'existència humana.

La definició de la UNESCO d'una cultura de pau, com la citada abans, representa una de les concepcions institucionals més sofisticades existents fins ara. Tanmateix, d'acord amb les estimacions del Banc Mundial, 1.500 milions de persones encara pateixen les conseqüències d'un conflicte. La història i el llegat, de gran riquesa, de les perspectives sobre la pau indica que el conflicte s'ha abordat al llarg de la història i que actualment sorgeixen nous enfocaments per fer-ho.

En primer lloc, la pau del vencedor segueix gaudint de rellevància en el pensament polític i d'influència en els enfocaments de la gestió de conflictes. Alguns aspectes dels marcs liberals de construcció de la pau i construcció de l'estat han rebut crítiques com a tals, especialment en el context dels conflictes a l'Afganistan i l'Iraq, i també en relació amb el marc de la gestió de conflictes basat en la pau negativa que s'aplicà entre les dècades dels cinquanta i setanta, des de Suez fins a l'Orient Mitjà passant per Xipre i el Congo.

En segon lloc, els projectes de pau constitucional de principis de la Il·lustració constituïen un intent de deixar enrere les versions més descarnades de la pau del vencedor centrant-se en la democràcia, els drets humans, el desenvolupament i el lliure comerç. Van servir de punt de partida pel gros dels avenços en el pensament i les pràctiques de pau posteriors a la Il·lustració.

D'una manera similar, la tercera branca de pensament sobre la pau, és a dir, la pau institucional, és ara l'objectiu de gran part del sistema de

l'ONU i representa la principal aportació del segle XX a la pau. S'ha aplicat d'una manera més generalitzada des del final de la guerra freda. La seguretat, la governança, el dret, la societat civil, la democràcia, els drets humans i el comerç, consagrats en els documents constitucionals nacionals i en els tractats internacionals, prenen un paper preponderant en la nova pau. Tanmateix, val a dir també que aquest enfocament ha començat a derivar envers un marc neoliberal de pau més limitat, amb els consegüents temors que aquesta versió de la pau no sigui sostenible per si mateixa.

Gràcies al desenvolupament d'una quarta perspectiva, un discurs de la societat civil i les ONG sobre la «pau civil», molts elements de la pau liberal contemporània es feien presents. La pau civil també es basa en teories socials sobre el conflicte i la violència, a més de plantejar l'objectiu de la justícia social. Des d'aquest punt de vista, esdevé possible una pau positiva híbrida.

La pau liberal, que pretenia crear un estat liberal (o, durant la primera dècada del segle XXI, un estat neoliberal) per solucionar el conflicte, ha agrupat bona part d'aquest pensament per mitjà dels enfocaments de construcció de la pau i construcció de l'estat. Tot seguit, s'hi ha sumat la majoria d'àmbits del govern, polítiques i actors (tant internacionals, regionals i estatals com civils) implicats en qüestions de seguretat i desenvolupament i en diverses vies de construcció de la pau. Des del final de la guerra freda, aquesta perspectiva s'ha posat en pràctica, doncs, en una gran varietat de postguerres d'arreu del món.

Tots quatre components de la pau liberal –la pau del vencedor, la constitucional, la institucional i la civil, a més dels enfocaments de primera, segona i tercera generació sobre el manteniment de la pau– depenen d'una combinació de legitimitat, acció local i intervenció d'actors externs. La pau liberal s'exposa a la figura 9 i les primeres tres generacions del manteniment de la pau es poden resumir com a la figura 10 (vegeu les figures 9 i 10).

L'evolució històrica de la pau es pot resumir de la manera següent. Durant l'era antiga i medieval es va viure el desenvolupament de la pau

del vencedor, del govern dels savis per evitar la guerra, de les treves i els tractats per posar fi als conflictes armats, de la consciència dels avantatges d'assolir la prosperitat i l'abundància, i d'un paper creixent dels moviments religiosos i socials que predicaven el pluralisme i pacifisme filosòfics.

Figura 9: La pau liberal.

Una genealogia de la pau liberal

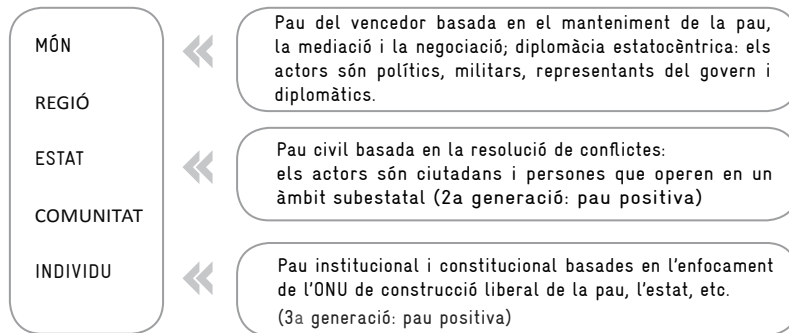

Figura 10: Tres generacions d'enfocaments sobre la pacificació

El període de la Il·lustració aportà una preocupació pel dret i les normes que governen el comportament de l'estat; pel contracte social liberal (conegut com a pau constitucional); pels moviments socials contra l'esclavitud, el dret de vot, el desarmament, el pacifisme i el que actualment es denominen drets humans, i pel lliure comerç.

El període contemporani ha ampliat aquests interessos per incloure-hi les qüestions socials i de gènere, així com la igualtat i la justícia social (el que es coneix com a pau civil). També ha estat l'escenari del sorgiment de les organitzacions, el dret i les convencions internacionals i la consegüent pau institucional. D'altra banda, han eixit altres temes, com l'autodeterminació, el desenvolupament, l'ajut i, amb més rellevància, la pau democràtica. Per assolir aquests objectius, darrerament s'han desenvolupat la intervenció humanitària, la construcció de la pau liberal i la construcció de l'estat neoliberal, juntament amb els processos de justícia transicional, en països d'arreu del món que sortien d'un conflicte.

L'evolució de les principals branques del pensament sobre la pau, com les diverses generacions de perspectives que l'han construïda, han permès grans avenços en tot un ventall d'àrees, qüestions i actors. Aquesta descripció de l'evolució de la pau, que només en reflecteix el desenvolupament d'una manera limitada, planteja la pregunta de quin és el pas següent. És possible que la quarta generació del pensament i la pràctica de la pau inclogui unes concepcions híbrides, empàtiques i emancipadores de la pau basades en el pluralisme, les respostes internacionals davant la desigualtat (consistents en mesures de redistribució local i global), noves formes de sistema polític, el reconeixement de diversos organismes de pau d'àmbit tant quotidià com internacional i unes formes participatives de democràcia des d'allò local a allò internacional. En lloc de ser imposada externament, aquesta pau es podria formar a escala local i ser capacitada per tot un ventall d'actors internacionals i locals en una relació de cooperació mútua (com en el cas de les infraestructures locals de pau mencionades anteriorment). Aquest fenomen podria assenyalar el sorgiment d'una pau postliberal de tipus híbrid (és a dir, una forma híbrida de pau positiva) que representés el pas següent en la teoria i la pràctica de la pau, condicionada per les formes locals de pràctica de la pau i també per la capacitat i el suport internacionals.

Ara existeix una arquitectura internacional que atenua una gran varietat de factors de conflicte, des de la pobresa i la desigualtat fins a la manca d'accés a aigua fresca, carreteres, aliments, mercats i serveis públics. Té l'objectiu de transformar les condicions locals que generen el conflicte i també de millorar la capacitat internacional per contribuir a una pau més sostenible en el context de les necessitats locals, les normes internacionals i l'economia política global. D'altra banda, intenta transformar els estats en democràcies liberals alhora que honra els drets humans i l'estat de dret, desenvolupa el contracte social, respecta la sobirania dels estats de la regió i en permet l'entrada en el mercat globalitzat (tot i que amb graus d'èxit variables).

En general, aquesta arquitectura de pau ha sorgit com a resposta als conflictes del passat i per evitar conflictes en el futur. Sovint ha reflectit els interessos i les ideologies dels actors dominants del sistema internacional (és a dir, l'Occident o el Nord global desenvolupat). Tot i així, com el present volum ha il·lustrat, les perspectives sobre la pau es desenvolupen ràpidament i amb efectes de gran abast en la millora de les vides quotidianes de la humanitat. Les seves consecucions han estat múltiples. Alhora, però, queda molt per fer.

La conseqüència de l'herència rica, global i històrica del manteniment de la pau i el pensament sobre la pau –que va de l'art a la història i la política, passant per les lluites socials per la igualtat exposades en aquest breu estudi– és el sorgiment de formes múltiples i interconnectades de pau. No paren de néixer-ne de noves. Són el reflex de variacions híbrides tant de les versions liberals «del Nord» com de moltes altres versions locals de la pau, condicionades per moltes dinàmiques internacionals, estatals, contextuals i locals.

La culminació del concepte de la pau (un concepte en desenvolupament constant) és un reconeixement general que la immensa majoria de la humanitat ha preferit una cultura de pau i ha treballat activament per assolir-la. Són molts els que hi han treballat de manera altruista al llarg de la història humana, en tots els camps del coneixement humà, i han deixat un llegat inestimable que fonamenta l'edifici de la pau que les generacions futures podran seguir construint.

Lectures complementàries

Capítol 1. Definir la pau

- AGUSTÍ D'HIPONA (SANT AGUSTÍ). *La Ciutat de Déu*, trad. de P. Xavier d'Olot. Barcelona: Barcino, 1923.
- CONFUCI. *Analectes de Confuci*, ed. i trad. d'A. Prevosti Monclús. Barcelona: Fragmenta, 2007 [edició bilingüe català / xinès].
- DOYLE, Michael. «Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs». *Philosophy and Public Affairs*, 12, 1983.
- ERASMUS. *The Complaint of Peace. The Essential Erasmus*, ed. John Dolan. Nova York: Continuum, 1990.
- FOUCAULT, M. «Truth and Power», a P. Rabinow (ed.). *The Foucault Reader*. Londres: Penguin, 1989.
- GALLIE, W. B. *Filósofos de la paz y de la guerra: Kant, Clausewitz, Marx, Engels y Tolstoi*. México: Fondo de Cultura Económica, 1980 [1978].
- GANDHI, Mahatma. *The Collected Works of Mahatma Gandhi*. Nova Delhi: Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Govt. of India, 1994.
- GITTINGS, John. *The Glorious Art of Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- HOBBS, Thomas. *Leviatan o la matèria, forma i poder d'una república eclesiàstica i civil*. València: Universitat de València, 1990 [1651].
- HOWARD, Michael. *La invención de la paz: reflexiones sobre la guerra y el orden internacional*. Barcelona: Salvat Ediciones, 2001 [2000].
- KANT, Immanuel. *La pau perpètua*. Barcelona: Barcino, 1932 [1795].
- KELLY, Raymond. *Warless Societies and the Origin of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000.
- KISSINGER, H. *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-22*. Boston: Houghton Mifflin, 1957.
- YOUNG, Nigel (ed.), *Encyclopaedia for Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2011. <<http://www.peacefulsocieties.org/>>

Capítol 2. La pau en la història

- ADOLF, Antony. *Peace: A World History*. Cambridge: Polity, 2009.
- CRUCÉ, Émeric. *The New Cyneas of Emerie Cruce*, trad. de Thomas Willing Balch. Charleston, Carolina del Sud: BiblioLife, 2009 [1623].
- ERASME DE ROTTERDAM. «Antipolemus, or, the Plea of Reason, Religion, and Humanity against War», reimpressió. A: *The Book of Peace: A Collection of Essays on War and Peace*. Boston: George C. Beckwith, 1845.
- «The Arts of Peace». trad. de Jaume Medina, *Manual del cavaller cristià*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya: Fundació Enciclopèdia Catalana: [Proa], 1991 [1516].
- FRY, Douglas. *Beyond War*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- GROTIUS, Hugo. *Del derecho de la guerra y de la paz*, trad. del llatí de Jaime Torrubiano Ripoll. Madrid: Editorial Reus, 1925 [1625]. <http://fama2.us.es/fde/ocr/2010/delDerechoDeLaGuerraYDeLaPazT1.pdf>
- HOLT, J. C. *Magna Carta*, 2a ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- JOHANSEN, B. *Native American Legal Tradition*. Nova York: Greenwood, 1998.
- KANT, Immanuel. *La pau perpètua*. Barcelona: Barcino, 1932 [1795].
- LOCKE, John. *A Letter Concerning Toleration and Two Treatises on Government*, ed. Ian Shapiro. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2003.
- MARX, Karl i ENGELS, Friedrich. *Manifest del Partit Comunista*. Manresa: Tigre de Paper, 2015 [1848].
- PENN, William. «An Essay towards the Present and Future Peace of Europe». A: *The Peace of Europe*. Londres: Everyman, 1993 [1693].
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Contrato social*, trad. de Fernando de los Ríos. Madrid: Espasa Calpe, 1993 [1762].
- THOREAU, Henry David. *La desobediència civil*. Barcelona: Proteus, 2012 [1849].
- TOLSTOY, Leo. *El reino de Dios está en vosotros*. Barcelona: Kairós, 2010 [1894].

Capítol 3. La pau contemporània

- AZAR, E. A. *The Management of Protracted Social Conflict*. Londres: Dartmouth Publishing, 1990.
- BHABHA, H. *El lugar de la cultura*. Buenos Aires: Manantial, 1994 [1994].
- BURTON, J. *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- EINSTEIN, Albert; FREUD, Sigmund i JACKH, Ernst. ¿Por qué la guerra?, trad. de Valeria Bergalli. Barcelona: Minúscula, 2001 [1934].
- FANON, F. *Los condenados de la tierra*. México: Fondo de cultura económica, 2001 [1961].
- FOUCAULT, M. *Nacimiento de la biopolítica*, trad. de Horacio Pons. Tres Cantos: Akal, 2009 [2009].
- FREIRE, P. *Pedagogia de l'oprimido*. València: Editorial Denes, 2006 [1970].
- HOCHSCHILD, Adam. *Enterrad las cadenas: profetas y rebeldes en la lucha por la liberación de los esclavos de un imperio*. Barcelona: Península, 2006 [2005].
- INTERNATIONAL COMMISSION ON INTERVENTION AND STATE SOVEREIGNTY (ICISS). *La responsabilidad de proteger: informe de la Comisión Internacional sobre Intervención y Soberanía de los Estados*. Ottawa: International Development Research Centre, desembre de 2001. http://www.ceipaz.org/images/contenido/La%20responsabilidad%20de%20proteger_ESP.pdf
- KEYNES, J. M. *Las consecuencias económicas de la paz*. Barcelona: Crítica, 2002 [1920].
- MITRANY, D. A. *The Functional Theory of Politics*. Londres: Martin Robertson, 1975.
- PNUD, *Informe sobre Desarrollo Humano*. Original: Nova York: PNUD, 1994; traducció: México: Fondo de Cultura Económica, 1994.
- RICHMOND, Oliver P. *Maintaining Order, Making Peace*. Londres: Palgrave, 2002.
- The Transformation of Peace*. Londres: Palgrave, 2005.
- RUSSELL, Bertrand. *The Collected Papers of Bertrand Russell, XIV: Pacifism and Revolution 1916-18*. Londres: Unwin Hyman, 1995.
- SCOTT, J. C. *Los dominados y el arte de la resistencia*. Navarra: Txalaparta, 2003 [1990].
- SEN, Amartya. *Desarrollo y libertad*. Barcelona: Planeta, 2000 [1999].

- TUCK, Richard. *The Rights of War and Peace*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- WALZER, Michael. *Guerras justas e injustas: un razonamiento moral con ejemplos históricos*. Barcelona: Paidós, 2001 [1977].
- WEBER, Max. *The Vocation Lectures*. Indianapolis: Hackett, 2004 [1919].

Capítol 4. La pau dels vencedors en la història

- GALTUNG, J. «Violence, Peace, and Peace Research». A: *Journal of Peace Research*, 6:3, 1969.
- HAMMARSKJOLD, Dag. *Summary Study*, doc. de l'ONU A/3943, 9 d'octubre de 1958.
- HEGEL, G. W. F. *Filosofía del derecho*. México: Juan Pablos, 1998.
- HOBBS, Thomas. *Leviatan o la matèria, forma i poder d'una república eclesiàstica i civil*. València: Universitat de València, 1990 [1651].
- KEYNES, John Maynard. *Las consecuencias económicas de la paz*. Barcelona: Crítica, 2002 [1920].
- KISSINGER, Henry. *Un mundo restaurado: la política del conservadurismo en una época revolucionaria*. México: Fondo de Cultura Económica, 1973 [1957].
- MAQUIAVEL, Niccolo. *El Príncep*, trad. i ed. a cura de Jordi Moners i Sinyol. Barcelona: Edicions 62, 2000.
- PRINCEN, Thomas. *Intermediaries in International Conflict*. Princeton: Princeton University Press, 1992.
- SHERMAN, W. H. *John Dee: The Politics of History in the English Renaissance*. Amherst: Massachusetts University Press, 1995.
- SUNZI *L'Art de la guerra*, trad. de Séan Golden i Marisa Presas. Barcelona: Abadia de Montserrat, 2010.
- TUCÍDIDES, *Història de la guerra del Peloponès*, trad. de Jaume Berenguer Amenós. Barcelona: Empòrium, 2012.
- VITORIA, Francisco de. *The Law of War on the Indians*, trad. d'Ernest Nys. Londres: Oceana Publications Inc., 1964 [1532].

Capítol 5. La pau constitucional

- BENTHAM, J. *The Collected Works*. Oxford: Clarendon, 1996 [1839].
- CEADEL, Martin. *Thinking About Peace and War*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- DOYLE, Michael. «Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs». A: *Philosophy and Public Affairs*, 12 (1983).
- GITTINGS, John. *The Glorious Art of Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- KANT, Immanuel. *La pau perpètua*. Barcelona: Barcino, 1932 [1795].
- LOCKE, John. *A Letter Concerning Toleration and Two Treatises on Government*, ed. Ian Shapiro. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2003.
- MILL, John Stuart. *Sobre la llibertat*. Girona: Edicions de la ela geminada, 2012 [1859]. *Principios de economía política: con algunas de sus aplicaciones a la filosofía social*. México: Fondo de Cultura Económica, 1951 [1848].
- PARIS, Roland i SISK, Timothy. *The Dilemmas of Statebuilding*. Londres: Routledge, 2008.
- RICARDO, David. *Els principis d'economia política i tributació*. Barcelona: Edicions 62, 1984 [1821].
- ROBERTS, Adam i KINGSBURY, Benedict (ed.). *United Nations, Divided World*, 2a ed. Londres: Oxford University Press, 1996.
- SMITH, Adam. *Indagació sobre la naturalesa i les causes de la riquesa de les nacions*. Barcelona: Edicions 62, 1991 [1776].

Capítol 6. La pau institucional

- BARASH, David. *Approaches to Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- BROWN, Chris. *International Relations Theory*. Londres: Harvester Wheatsheaf, 1992.
- BROWNLIE, Ian. *Principles of Public International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- CARR, E. H. *La crisis de los veinte años, 1919-1939: una introducción al estudio de las relaciones internacionales*. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2004 [1939].

- Convencions de Ginebra de 1864 i 1949, i els Protocols Addicionals de 1977.
- FANON, F. *Los condenados de la tierra*. México: Fondo de cultura economica, 2001 [1961].
- GITTINGS, John. *The Glorious Art of Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- IKENBERRY, G. John. *After Victory*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- KEYNES, John Maynard. *Las consecuencias económicas de la paz*. Barcelona: Crítica, 2002 [1920].
- LINK, Arthur S., et al. (ed.). *The Papers of Woodrow Wilson, XLI: January 24-April 6, 1917*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- MACMILLAN, Margaret. *The Peacemakers*. Londres: John Murray, 2003.
- MITRANY, David. *The Functional Theory of Politics*. Londres: Martin Robertson, 1975.
- OWEN, Nicolas (ed.). *Human Rights, Human Wrongs*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- PACTE INTERNACIONAL DE DRETS ECONÒMICS, SOCIALS I CULTURALS. *Resolució 2200A (XXI) de l'Assemblea General*, 16 de desembre de 1966 (en vigor des del 3 de gener de 1976, d'acord amb l'article 27).
- PENN, William. «An Essay towards the Present and Future Peace of Europe». A: *The Peace of Europe*. Londres: Everyman, 1993 [1693].
- RIEFF, David. *Una cama por una noche: el humanitarismo en crisis*. Madrid: Taurus, 2003 [2002].
- SAINT-PIERRE, Abbé de. *A Project for Settling an Everlasting Peace in Europe, 1714-1738*. Londres, 1714.
- STEEL, R. *Walter Lippmann and the American Century*. Boston: Little Brown and Company, 1980.
- TAYLOR, Paul i GROOM, A. J. R. (ed.). *The UN at the Millennium*. Londres: Continuum, 2000.
- WILLIAMS, Andrew. *Failed Imagination: New World Orders of the Twentieth Century*. Manchester: Manchester University Press, 1998.

Capítol 7. La pau civil

ANDERSON, Mary B. *Acción sin daño*. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 2009 [1999].

AZAR, E. A. *The Management of Protracted Social Conflict*. Londres: Dartmouth Publishing, 1990.

BARASH, David. *Approaches to Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

BOULDING, Elise. *Cultures of Peace*. Syracuse, Nova York: Syracuse University Press, 2000.

JOSSELYN, Daphne i WALLACE, William (ed.). *Non-State Actors in World Politics*. Londres: Palgrave, 2001.

KEANE, John. *Global Civil Society?* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

KECK, Margeret E. i SIKKIND, Kathryn. *Activistas sin fronteras*. México: Siglo XXI, 2000 [1998].

MENDLOVITZ, S. i WALKER, R. B. J. (ed.). *Towards a Just World Peace*. Londres: Butterworths, 1987.

PNUD. *Human Development Report*. Nova York: PNUD, 2002.
http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2002_es.pdf

RAMSBOTHAM, Oliver i WOODHOUSE, Tom. *Humanitarian Intervention in Contemporary Conflict*. Cambridge: Polity Press, 2005.

TADJBAKSH, Sharhbanou i CHENOY, Anuradha M. *Human Security: Concepts and Implications*. Londres: Routledge, 2006.

WILLETS, Peter. «From “Consultative Arrangements” to “Partnership”: The Changing Status of NGOs in Diplomacy at the UN». A: *Global Governance*, 6, 2000.

Capítol 8. Manteniment de la pau, construcció de la pau i construcció de l'estat

BANC MUNDIAL. *El Estado en un mundo en transformación*. Washington, DC: Banc Mundial, 1997. <http://documents.worldbank.org/curated/en/701691468153541519/pdf/173000WDR0SPANISH0Box128708B00PUBLIC0.pdf>

BELLAMY, Alex i WILLIAMS, Paul. «Peace Operations and Global Order». A: *International Peacekeeping*, 10:4, 2004.

BERCOVITCH, J. (ed.). *Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation*. Londres: Boulder, 1996.

BOUTROS-GHALI, Boutros. *An Agenda for Peace: Preventative Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping*. Nova York: ONU, 1992.

BUSAN PARTNERSHIP FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT CO-OPERATION. *Fourth High Level Forum on Aid Effectiveness*. Busan, República de Corea: 2011.

CALL, Charles T. i COOK, Susan E. «On Democratisation and Peacebuilding». A: *Global Governance*, 9:2, 2003.

COUSENS, Elizabeth i KUMAR, C. *Peacebuilding as Politics*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner, 2001.

European Security Strategy [Estratègia europea de seguretat], 2003.

FUKUYAMA, Francis. *La construcción del estado: hacia un nuevo orden mundial en el siglo XXI*. Barcelona: Ediciones B, 2004 [2004].

INTERNATIONAL COMMISSION ON INTERVENTION. *La responsabilidad de proteger: informe de la Comisión Internacional sobre Intervención y Soberanía de los Estados* (Ottawa: International Development Research Centre, 2002).

KAPUR, D. «The State in a Changing World: A Critique of the 1997 World Development Report». A: *WCFIA Working Paper*, 98-02, 1998.

LEDERACH, Jean Paul. *Construyendo la paz: reconciliación sostenible en sociedades divididas*. Bilbao: Gernika Gogoratzuz Centro de Investigación por la Paz, 1998 [1997].

LUND, Michael S. *Preventing Violent Conflicts*. Washington DC: USIP, 1996.

MIALL, Hugh. *Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task*. Berlín: Berghof, 2004.

OCDE-CAD. *Principles for Good International Engagement in Fragile States*, 2005.

ONU. *Peacebuilding & The United Nations*. Nova York: Oficina de Suport a la Consolidació de la Pau de l'ONU, 2012.

PNUD. *Informe sobre Desarrollo Humano*. Original: Nova York: PNUD, 1994; traducció: México: Fondo de Cultura Económica, 1994.

PONZIO, Richard. *Democratic Peacebuilding*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

POULIGNY, Beatrice. *Peace Operations Seen from Below*. Londres: Hurst, 2006.

PUGH, Michael; COOPER, Neil i TURNER, Mandy (ed.). *Whose Peace? Critical Perspectives on the Political Economy of Peacebuilding*. Londres: Palgrave, 2009.

Resolució 60/180 de l'Assemblea General de l'ONU, 20 de desembre de 2005.

RICHMOND, Oliver P. «UN Peace Operations and the Dilemmas of the Peacebuilding Consensus». A: *International Peacekeeping*, 10:4, 2004.

RICHMOND, Oliver P. i FRANKS, Jason. «Introduction». A: *Liberal Peace Transitions: Between Statebuilding and Peacebuilding*. Edimburg: Edinburgh University Press, 2009.

SCHMID, Herman. «Peace Research and Politics». A: *Journal of Peace Research*, 5:3, 1968.

SECRETARI GENERAL DE NACIONS UNIDES, «La consolidación de la paz inmediatamente después de los conflictos». A/63/881, 11 de juny de 2009.

<http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/63/881>

US National Security Strategy [Estratègia nacional de seguretat dels Estats Units], 2002

WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *Desigualdad: un análisis de la (in)felicidad colectiva*, trad. de Laura Vidal. Madrid: Turner, 2009 [2009].

ZARTMAN, I. William. *Ripe for Resolution*. Oxford: Oxford University Press per al Council of Foreign Relations, 1989.

Capítol 9. Formes híbrides de pau

ALDEN, C. «The United Nations and Demilitarisation in Mozambique». A: *International Peacekeeping*, 2:2, 1995.

BANC MUNDIAL. *Issues and Options for Improving Engagement between the World Bank and Civil Society Organisations*. Washington DC: Banc Mundial, 2005.

BOEGE, Volker; BROWN, Anne; CLEMENTS, Kevin P. i NOLAN, Anna. «States Emerging from Hybrid Political Orders-Pacific Experiences». A: *The Australian Centre for Peace and Conflict Studies (ACPACS) Occasional Papers Series*, 2008.

BROWN, Anne. *Security and Development in the Pacific Islands*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner, 2007.

CHAMBERS, R. *Rural Development: Putting the Last First*. Londres: Longman, 1983.

G7+. *Dili Declaration*, abril de 2010: «Busan Partnership for Effective Development Co-operation». A: *Fourth High Level Forum On Aid Effectiveness*. Busan, República de Corea: 2011.

HADJIPAVLOU, M. «The Cyprus Conflict: Root Causes and Implications for Peacebuilding». A: *Journal of Peace Research*, 44:3, 2007.

HAYMAN, C., «Ripples into Waves: Locally Led Peacebuilding on a National Scale». Peace Direct / Quakers UN Office, 2010.

IHSANOGLU, E.; ALLEN NAN, Susan; CHERIAN MAMPILLY, Zachariah i BARTOLI, Andrea. *Peacemaking: From Practice to Theory*. Westport, Connecticut: Praeger, 2011.

JOHNSON, P. «Local vs. National Peacebuilding: The Richness of Somali Peacemaking», 2010. <http://www.prio.no/peaceethics/PeacEDiscussions>. [Enllaç actualment inactiu.]

JONAS, Susanne. *De centauros y palomas: el proceso de paz guatemalteco*. Guatemala: FLACSO, 2000 [2000].

KEMP, Graham i FRY, Douglas P. *Keeping the Peace: Peaceful Societies Around the World*. Londres: Routledge, 2004.

LISTER, Sarah. «Understanding State-Building and Local Government in Afghanistan». A: *Crisis States Research Centre Working Paper*, 14, maig de 2007.

PNUD. *Governance for Peace*. Nova York: 2012.

POULIGNY, B. *Peace Operations Seen from Below*. Londres: Hurst, 2006. «Supporting Local Ownership in Humanitarian Action». A: *Humanitarian Policy Paper Series*. Berlín: Global Public Policy Institute, 2009.

RICHMOND, Oliver P. *A Post-Liberal Peace*. Londres: Routledge, 2011.

ROBERTS, Adam i GARTON ASH, Timothy (ed.). *Civil Resistance and Power Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

SECRETARI GENERAL DE NACIONS UNIDES. «La consolidación de la paz inmediatamente después de los conflictos». A/63/881, 11 de juny de 2009. <http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/63/881>

TILLY, C. *Democracia* (Madrid: Akal, 2010 [2007]).

UNESCO, «Programa Cultura de Paz en El Salvador» (1992).

WYETH, V. «Knights in Fragile Armour: The Rise of the G7+». A: *Global Governance*, 18, 2011.